

مرکز تحقیقات اسلامی

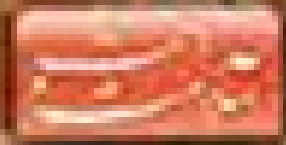
اصفهان

گامی

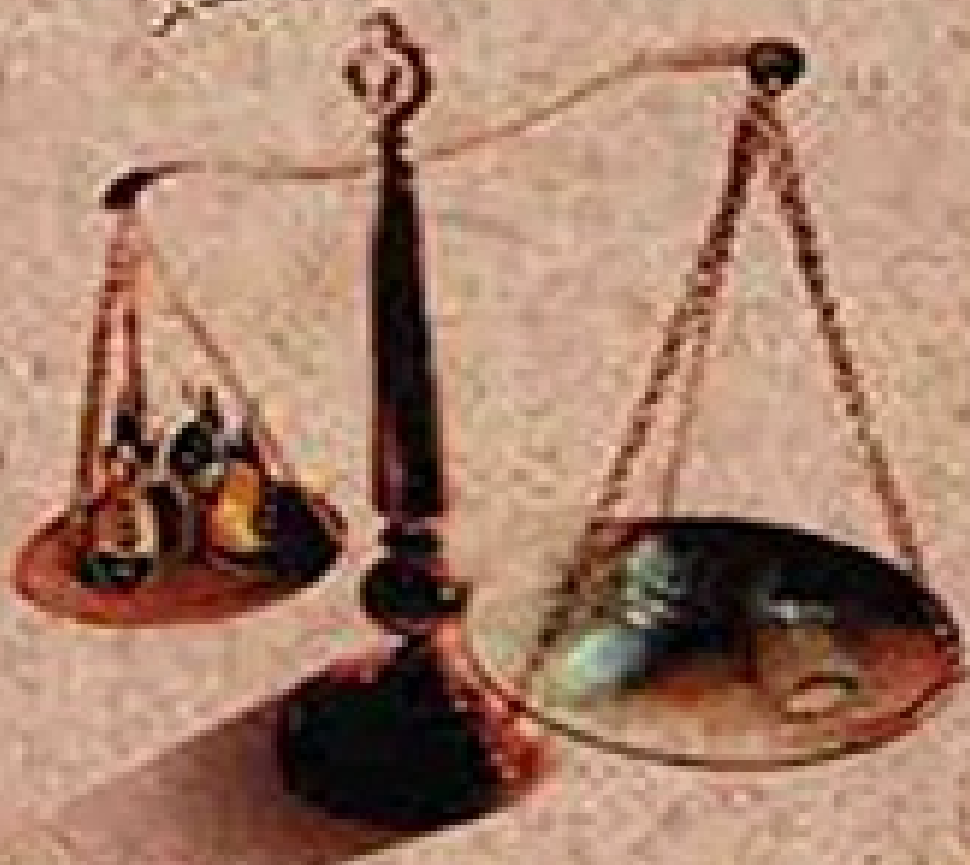

عمران
علیه السلام

www. **Ghaemiyeh** .com
www. **Ghaemiyeh** .org
www. **Ghaemiyeh** .net
www. **Ghaemiyeh** .ir

تعلیمی و اجتماعی خدمات بیت

پیشکش کنندہ: بیت

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نقش عدالت اجتماعی در پیش گیری از جرم

نویسنده:

محسن مطهری بیدگلی

ناشر چاپی:

نورالسجاد

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

فهرست	۵
نقش عدالت اجتماعی در پیش گیری از جرم	۹
مشخصات کتاب	۹
اشاره	۹
فهرست	۱۳
پیش گفتار	۱۹
مقدمه مؤلف	۲۳
فصل اول: واژه شناسی و تحلیل مفهومی	۲۷
اشاره	۲۷
مبحث اول: تعریف عدالت	۲۹
اشاره	۲۹
الف) تعریف فیلسوفان از عدالت	۲۹
ب) تعریف جامعه شناسان از عدالت	۳۱
ج) تعریف حقوق دانان از عدالت	۳۲
د) تعریف صاحب نظران اسلامی از عدالت	۳۴
ه) تعریف علمای اخلاق از عدالت	۳۶
و) تعریف فقیهان از عدالت	۳۶
ز) تعریف همگان از عدالت	۳۶
ح) تعریف نویسنده از عدالت	۳۷
مبحث دوم: بررسی مبانی تعریف جرم	۳۸
اشاره	۳۸
الف - تعریف جرم به آثار	۴۰
ب - تعریف جرم به موضوعات	۴۱
ج - تعریف جرم بنفسه	۴۲

۴۲ اشاره
۴۳ ۱- اصطلاح عام:
۴۳ ۲- اصطلاح خاص:
۴۵ مبحث سوم: مفهوم عدالت اجتماعی
۵۲ فصل دوم: عوامل و موانع تحقق عدالت اجتماعی
۵۲ اشاره
۵۳ مبحث اول: شناخت عوامل موثر در تحقق عدالت اجتماعی
۵۳ اشاره
۵۳ گفتار اول: وجود افراد صالح و عادل
۵۸ گفتار دوم: حاکمیت عدل
۶۴ گفتار سوم: پذیرش عمومی
۷۰ مبحث دوم: شناخت موانع تحقق عدالت اجتماعی
۷۰ اشاره
۷۰ گفتار اول: برداشت های غیر معصومانه از منابع اصلی دین
۷۳ گفتار دوم: خوی ستمکاری بعضی قدرتمندان
۷۵ گفتار سوم: روحیه ظلم پذیری توده مردم
۷۶ گفتار چهارم: پایین بودن سطح فرهنگ توده مردم
۷۷ گفتار پنجم: دنیا زدگی عالمان
۷۹ گفتار ششم: انحراف عدالت خواهان گذشته از مسیر عدالت خواهی
۸۲ گفتار هفتم: هزینه سنگین عدالت خواهی
۸۶ فصل سوم: تبیین راه...های کاهش جرم
۸۶ اشاره
۸۷ مبحث اول: علل و عوامل وقوع جرم
۸۷ اشاره
۸۸ گفتار اول: علل وراثت
۹۲ گفتار دوم: علل اقتصادی و معیشتی

۹۶	گفتار سوم: علل فرهنگی و تربیتی
۱۰۱	گفتار چهارم: علل شخصیتی
۱۰۶	گفتار پنجم: بررسی علل و عوامل
۱۱۰	مبحث دوم: پیش گیری از وقوع جرم
۱۱۰	اشاره
۱۱۳	گفتار اول: مبارزه با فقر
۱۲۱	گفتار دوم: فراهم نمودن فرصت های مساوی
۱۲۵	گفتار سوم: تعلیم و تربیت
۱۳۱	مبحث سوم: نظریات مختلف جهت کاهش جرم
۱۳۱	اشاره
۱۳۱	گفتار اول: راه کار عدالت حقوقی
۱۳۲	گفتار دوم: نظریه عدالت کیفی
۱۳۷	گفتار سوم: نظریه عدالت اقتصادی
۱۳۸	گفتار چهارم: نظریه عدالت ترمیمی
۱۴۱	گفتار پنجم: بررسی نظریه ها
۱۴۳	سخن پایانی
۱۴۳	اشاره
۱۴۸	الف - شناخت انسان
۱۴۹	ب - شناخت جامعه برین
۱۵۰	ج - شناخت رابطه عدالت اجتماعی با دو عنصر آزادی و رهبری
۱۵۰	۱ - رابطه عدالت با آزادی
۱۵۱	۲ - رابطه عدالت با رهبری
۱۵۷	پیشنهاد
۱۵۹	منابع و مأخذ
۱۵۹	الف. منابع فارسی
۱۵۹	کتاب

۱۶۴ مقالات

۱۶۴ ب . منابع عربی

۱۶۴ کتب

۱۶۷ مقالات عربی

۱۶۹ مجموعه کتب عدالت و سلامت

۱۶۹ مجموعه کتب فقه زندگی

۱۷۱ درباره مرکز

نقش عدالت اجتماعی در پیش گیری از جرم

مشخصات کتاب

سرشناسه : مطهری بیدگلی، محسن

عنوان و نام پدیدآور : نقش عدالت اجتماعی در پیش گیری از جرم / محسن مطهری بیدگلی؛ به سفارش ستاد مردمی پیشگیری و حفاظت اجتماعی.

مشخصات نشر : قم: نورالسجاد، ۱۳۸۸.

مشخصات ظاهری : ۱۵۷ص.

فروست : عدالت و سلامت.

شابک : ۱۵۰۰۰ ریال ۹۷۸-۶۰۰-۵۲۲۰-۲۰-۹

موضوع : عدالت اجتماعی -- جنبه های مذهبی -- اسلام

موضوع : عدالت اجتماعی

موضوع : عدالت

موضوع : اسلام و عدالت

موضوع : جرم شناسی -- جنبه های مذهبی

شناسه افزوده : ستاد مردمی پیشگیری و حفاظت اجتماعی.

رده بندی کنگره : BP۲۳۰/۱۲/م۶ن۷ ۱۳۸۸

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۴۸۳۴

شماره کتابشناسی ملی : ۱۸۶۲۹۶۴

به سفارش: ستاد احیای امر به معروف و نهی از منکر و پژوهشکده امر به معروف و نهی از منکر

ص: ۱

اشاره

فصل اول: واژه شناسی و تحلیل مفهومی

مبحث اول: تعریف عدالت... ۱۸

الف) تعریف فیلسوفان از عدالت ... ۱۸

ب) تعریف جامعه شناسان از عدالت... ۲۱

ج) تعریف حقوق دانان از عدالت.. ۲۲

د) تعریف صاحب نظران اسلامی از عدالت... ۲۴

ه) تعریف علمای اخلاق از عدالت..... ۲۶

و) تعریف فقیهان از عدالت..... ۲۶

ز) تعریف همگان از عدالت..... ۲۶

ح) تعریف نویسنده از عدالت .. ۲۷

مبحث دوم: بررسی مبانی تعریف جرم.... ۲۸

الف) تعریف جرم به آثار..... ۳۰

ب) تعریف جرم به موضوعات... ۳۱

ج) تعریف جرم بنفسه..... ۳۱

۱. اصطلاح عام..... ۳۳

۲. اصطلاح خاص..... ۳۳

مبحث سوم: مفهوم عدالت اجتماعی..... ۳۵

۱. اصل همکاری عمومی (تکافل عام).. ۳۶

۲. اصل توازن اجتماعی. ۳۶

فصل دوم: عوامل و موانع تحقق عدالت اجتماعی

مبحث اول: شناخت عوامل موثر در تحقق عدالت اجتماعی..... ۴۳

گفتار اول: وجود افراد صالح و عادل..... ۴۳

گفتار دوم: حاکمیت عدل... ۴۸

گفتار سوم: پذیرش عمومی..... ۵۴

مبحث دوم: شناخت موانع تحقق عدالت اجتماعی..... ۶۰

گفتار اول: برداشت های غیر معصومانه از منابع اصلی دین..... ۶۰

گفتار دوم: خوی ستم کاری بعضی قدرت مندان..... ۶۲

گفتار سوم: روحیه ظلم پذیری توده مردم..... ۶۴

گفتار چهارم: پایین بودن سطح فرهنگ توده مردم..... ۶۵

گفتار پنجم: دنیا زدگی عالمان..... ۶۷

گفتار ششم: انحراف عدالت خواهان گذشته از مسیر عدالت خواهی.....۶۹

گفتار هفتم: هزینه سنگین عدالت خواهی.....۷۱

ص: ۶

فصل سوم: تبیین راه های کاهش جرم

مبحث اول: علل و عوامل وقوع جرم.....۷۷

گفتار اول: علل وراثت.....۷۸

گفتار دوم: علل اقتصادی و معیشتی.....۸۲

گفتار سوم: علل فرهنگی و تربیتی.....۸۶

گفتار چهارم: علل شخصیتی.....۹۰

گفتار پنجم: بررسی علل و عوامل.....۹۵

مبحث دوم: پیش گیری از وقوع جرم.....۱۰۰

گفتار اول: مبارزه با فقر.....۱۰۳

گفتار دوم: فراهم نمودن فرصت های مساوی.....۱۱۰

گفتار سوم: تعلیم و تربیت.....۱۱۵

مبحث سوم: نظریات مختلف جهت کاهش جرم.....۱۲۰

گفتار اول: راه کار عدالت حقوقی.....۱۲۱

گفتار دوم: نظریه عدالت کیفری.....۱۲۲

گفتار سوم: نظریه عدالت اقتصادی.....۱۲۶

گفتار چهارم: نظریه عدالت ترمیمی.....۱۲۷

گفتار پنجم: بررسی نظریه ها.....۱۳۱

سخن پایانی.....۱۳۲

الف - شناخت انسان.....۱۳۷

ب - شناخت جامعه برین.....۱۳۹

ج - شناخت رابطه عدالت اجتماعی با دو عنصر آزادی و رهبری.....۱۳۹

۱ - رابطه عدالت با آزادی.....۱۳۹

۲- رابطه عدالت با رهبری.....۱۴۰

پیشنهاد.....۱۴۷

منابع و مأخذ.....۱۴۹

ص: ۷

حفاظت از محیط زیست و سلامت فضای زندگی ابعاد مختلفی دارد؛ گاهی عبور و مرور وسائل نقلیه و فعالیت کارگاه‌های پر سر و صدا، موجب آلودگی صوتی می‌شود، گاهی نگهداری و پخش زباله‌ها در فضای زندگی سبب انواع بیماری و ایدای همسایگان می‌گردد.

پاسداری از پاکی محیط زندگی و سلامت فضای عمومی، یک وظیفه و خواست عموم خردمندان جهان است، اما آلودگی‌ها، فقط گرد و غبار و تولید دود و پخش مواد نفتی در رودخانه و دریا و ریختن زباله‌های متعفن و فاضلاب در کوچه و خیابان نیست.

تولید، تکثیر، پخش و نشر و نمایش مواد آلوده از دیدگاه عقیدتی و اخلاقی و اجتماعی که ایمان، اخلاق، اتحاد،

عدالت و استقلال جامعه را در معرض خطر قرار دهد، صدها بار بیش‌تر از دود و گرد و غبار برای جامعه مشکل ایجاد می‌کند. جرم و گناه وقتی در منظر و مرئی و در فضای مشترک و عمومی انجام گیرد، محیط اخلاقی و ایمانی جامعه را آلوده می‌کند. پیشگیری از گناه، به ویژه گناهان مشهودی که جرم و بزه و جنایت و

خلاف شناخته می شود، وظیفه ای اجتماعی است که بر عهده افراد جامعه و دولت و ملت مسلمان و هر اندیشمند دلسوز سعادت و سلامت جامعه ی بشری است.

چندین سال است که با همین هدف مقدس «ستاد مردمی پیش گیری و حفاظت اجتماعی» در قوه قضائیه جمهوری اسلامی ایران تشکیل شده است. این ستاد می کوشد که با یاری امت از تولید و تکثیر و پیدایش و افزایش جرم های گوناگون پیش گیری کند. هسته های مردمی حفاظت اجتماعی و ستادهای احیای امر به معروف و نهی از منکر و نیروهای مخلص بسیج و سپاه و نیروی انتظامی و همه فرزندان مساجد در هر کجای کشور با هدایت و نظارت عالمان دین می کوشند که فضای زندگی عمومی را از هر گونه آلودگی به ویروس جرم و گناه پاک نگه دارند و از بروز جرایم عقیدتی، فرهنگی، اخلاقی، اقتصادی و رسانه ای جلوگیری کنند. شناخت زمینه های جرم، انگیزه های مجرمان، انواع جرم و علل و عوامل پیدایش و گسترش آن یک وظیفه ی اجتماعی است که بدون آن پاسداری از امتیت اخلاقی و ایمانی جامعه، امکان پذیر نیست.

یکی از برنامه های این ستاد که با همکاری گروهی از محققان و پژوهشگران حوزه و دانشگاه تحقق یافت، تدوین کتاب های عمیق و کاربردی در زمینه مباحث پیش گیری از جرم است. این ستاد تاکنون بیش از ده اثر علمی - پژوهشی و بعضاً آموزشی در راستای هدف پیش گیری از جرم فراهم آورده است. کتاب حاضر، که به قلم برادر گرامی محمد حسن خسروی تألیف شده تلاشی علمی است، که امید است هم چون دیگر خدمات برادران و خواهران مؤمن و فداکار در زمینه ی پیشگیری از جرم مقبول آستان قدس ربوبی قرار گیرد و یاران همراه در اقامه این وظیفه ی اجتماعی از الطاف حضرت حق جلّ

و علاوه بر مندر شونند. پیش گیری از جرم و گناه نوعی «جهاد فرهنگی» و مرزبانی در جبهه ی تقوا و پارسایی است.

در پایان از حمایت های ریاست محترم قوه قضائیه حضرت آیه الله هاشمی شاهرودی و همکاران ستاد مردمی و برادر گرامی حجه الاسلام محمود مهدی پور، به دلیل هدایت و نظارت بر تحقیق و تولید این مجموعه، و از ناشر محترم جناب آقای جلالوند سپاس گذاری می شود.

والسلام، دبیر ستاد مردمی پیشگیری و حفاظت اجتماعی کشور

سید احمد زرگر / اسفند ۱۳۸۷

ص: ۱۱

دیر زمانی بود که اندیشه ای مرا آرام و قرار ربوده بود و همواره در مواجهه با نا ملایمات، کجی ها، پلیدی ها و پلشتی ها به این فکر فرو می رفتم که چه چیزی باعث این همه بدی شده است، با مطالعه انسان...های اطرافم و تأمل در گذران زندگی افراد مختلف جامعه از پسر و دختر، پیر و جوان، خانواده و فرد و نیز مطالعه اشخاص از حیث اعتقادات، وابستگی ها، علایق و نیازها همچنین مطالعه راهبردهای برون رفت از نابسامانی ها، که از سوی مکاتب مختلف و نیز مکتب غنی اسلام که همگی به نوعی به سعادت بشر می اندیشند، ارائه شده بود، به این نتیجه دست یافتم که علی...رغم همه تلاش...های انجام شده برای سعادت و کمال بشر و جامعه بشری، متأسفانه نتیجه حاصل، مطلوب نبوده و روز به روز بر آمار جرم و جنایت و بدی افزوده می...شود و ریشه این نا مطلوبی را که به صورت جرایم متنوع در جامعه رخ نمایی می کند، در عدم تحقق عدالت اجتماعی جستجو نمودم.

...در نظام اجتماعی، عدالت و جرم در مقابل هم اند. هر جا عدالت حاکم باشد، جرم رخت بر می بندد یا به ندرت رخ می نماید و برعکس هر جا بی

عدالتی حاکم باشد، بستر وقوع جرم گسترده و فراهم می شود. عدالت اجتماعی به مفهوم خاص آن عمیق ترین اثر را در کاهش جرم دارد. از طریق رعایت مطلوب...تر این هنجار اجتماعی، می توان ناهنجاری های اجتماعی را کاهش داد و به طور طبیعی بر میزان کرامت انسانی و اخلاق اجتماعی افزود.

بر این اساس، مناسب دیدم در پی یافتن علت عدم تحقق عدالت اجتماعی و نیز رابطه آن با تولید جرم؛ همچنین نقش مثبت عدالت اجتماعی در کاهش جرم، راه پرفراز و نشیب تتبع و تحقیق را بپویم. به طور خلاصه می توانم به دلایل زیر برای تتبع در نقش عدالت اجتماعی در کاهش جرم اشاره کنم:

۱- علاقه نگارنده و دغدغه شخصی نسبت به مباحث عدالت اجتماعی و تأثیر آن در سالم سازی جامعه از حیث تضمین کرامت انسانی و نیز کاهش جرم.

۲- اهمیت بسیار زیاد مباحث عدالت اجتماعی به عنوان محور فعالیت...های اجتماعی که به دلیل ارتباط افراد با یکدیگر و ورود ایشان در حوزه های شخصی یکدیگر زمینه بروز جرائم مختلف را فراهم می نماید.

۳- جامعیت این موضوع نسبت به موضوعات مشابه دیگر از قبیل نقش عدالت حقوقی یا ترمیمی یا اقتصادی و غیره در کاهش جرم دلیل اهمیت و برتری این موضوع بر سایر موضوعات می باشد.

۴- شناساندن جامع ترین راه...کار مقابله با جرم به عنوان معضل اجتماعی و اثبات نقش کلیدی عدالت اجتماعی در کاهش جرم ضرورتی است که نگارنده را به بررسی و تحقیق در این موضوع وا داشته است.

۵- یکی از عمده ترین دلایل عدم توفیق صاحبان فکر و اندیشه در حوزه های اجتماعی و اخلاقی که به انحاء مختلف در پی طراحی روش...های نوین جهت سعادت بشر و کام...یابی و کام...جویی او می باشند نگرش تک

بعدی به انسان و ارائه راه... کارهای غیر جامع در جهت پیش... گیری و کاهش جرم است.

در این تحقیق سعی شده است با بررسی راه... های پیشنهادی مختلف و مقایسه آن... ها با راه مورد نظر نگارنده به شفافیت موضوع مورد بحث کمک گردد.

پژوهش حاضر یک نوع تحقیقات «کتابخانه... ای» به شمار می... رود و سعی... در بررسی نظرات و راه... کارهای مختلف در خصوص مبارزه با جرم دارد که از سوی مکاتب و اندیشمندان ارایه شده است در این نوشته به دنبال یک تحقیق «آماري یا میدانی» نخواهیم بود تا از طریق مشاهده، پرسش نامه یا مصاحبه در صدد اثبات یک تئوری از طریق داده... های آماری باشیم؛ گرچه این روش نیز می... توانست به اثبات مدعای ما یعنی ناکارآمدی روش... های به کار گرفته شده کنونی کمک شایانی بنماید.

آن... چه روش اصلی این تحقیق است، مقایسه نظریات راه... بردی ارایه شده از سوی دانشمندان جهت کنترل و کاهش جرم با راه... برد بر گرفته از دین اسلام است تا از این مقایسه مخاطب به هدف این نوشته، یعنی اثبات نقش عدالت اجتماعی در کاهش جرم پی ببرد.

گرچه این نوشته عاری از نقد و بررسی و قضاوت نسبت به نظریات ارایه شده از سوی مکاتب و اندیشمندان نیست، اما واقعیت این است که صرف مقایسه دیدگاه... های مختلف با دیدگاه اسلام هر مخاطبی را به قضاوت وادار می... کند و حداقل مطلبی که در ذهن هر کس نقش می... بندد، ضرورت آزمایش و تجربه راه... برد پیشنهادی اسلام برای برون رفت از مهلکه جرم و جنایت امروز جهان است.

روش جمع آوری اطلاعات در این تحقیق به این صورت بوده که ابتداً بر اساس طرح مسئله فهرست و چارچوبی تهیه و بر اساس آن مطالب

مختلف از منابع مربوطه فیش برداری شده در نهایت بر اساس فهرست و چارچوب تهیه شده و با استناد به فیش...ها متن نوشته شد.

به طور مشخص سؤال اصلی این تحقیق این است که: رابطه بین عدالت اجتماعی و کاهش جرم چیست؟

ضمن پاسخ...گویی به این سؤال سعی بر آنست که به سؤالات زیر نیز پاسخ دهیم.

۱- چه تفاوتی بین عدالت اجتماعی و دیگر راه...کارهای ارائه شده برای کاهش جرم وجود دارد؟

۲- خاستگاه عدالت اجتماعی چه نوع مختصاتی دارد؟

فرضیه پژوهش حاضر این است که «بین عدالت اجتماعی و کاهش جرم رابطه مستقیم برقرار است»؛ یعنی هر چه عدالت اجتماعی بیشتر شود کاهش جرم نیز بیشتر می شود. بر اساس این فرضیه کلیه راه کارهای مقابله با پدیده اجتماعی جرم بدون در نظر گرفتن عدالت اجتماعی، عقیم و بی حاصل خواهد بود و از آن...جا که جامعه بشری در نگاه تکاملی باید به صورت فزاینده از جرم و جنایت فاصله بگیرد و گرنه متصف به صفت کمال نخواهد شد، عدالت اجتماعی در...دست...یابی جامعه به این مقام والا، نقش به سزایی را ایفا می کند، چرا که در کاهش جرم مؤثر بوده و در نتیجه؛ جامعه بدون جرم مساوی با جامعه تکامل یافته است.

ص: ۱۶

پیرامون مفهوم عدالت تقسیمات گوناگونی صورت گرفته است که ناشی از نوع نگرش افراد به آن و نیز شرایط حاکم بر جوامع می باشد. گاهی تأکید صاحب...نظران بر طبیعت و نقش آن در شکل گیری شخصیت انسان و حیات اجتماعی معطوف است، که طبق این نگرش عدالت به رفتار مطابق با طبیعت معنا می شود. و گاهی صحبت بر سر سود متقابل و تعهدات طرفینی است، که بر آن مبنا عدالت به معنای تأمین منافع متقابل است. به هر حال، اگر چه در نظر گرفتن عدالت در هر یک از معانی مورد نظر خدشه ای به مقبولیت مفهوم کلی عدالت نزد همگان وارد نمی سازد لکن از باب آشنایی با تعاریف صاحب...نظران چند تعریف مهم را در حوزه های مختلف، در آغاز تحقیق ذکر می کنیم.

الف) تعریف فیلسوفان از عدالت

« فیلسوفان یونان از جمله سقراط (Socrates) استاد افلاطون، که خود فدایی راه عدالت است، عدالت را یکی از سترگ ترین نمودهای فضیلت می داند»؛^(۱)

ص: ۱۹

۱- خراسانی، شرف الدین؛ از سقراط تا ارسطو، ص ۳۱، دانشگاه ملی ایران، تهران، ۱۳۵۲ ش.

« فضیلت و خوبی چیزی است که در آن برای انسان سودی نهفته است و ستم و بیدادگری، بد است چون به زیان او می انجامد». (۱)

یکی دیگر از فیلسوفان یونان، افلاطون (Plato) در کتاب جمهور (The republic) درباره عدالت چنین می گوید: «عدالت آرمانی است که تنها تربیت یافتگان دامن فلسفه به آن دسترسی دارند و به یاری تجربه و حس نمی توان به آن رسید. عدالت اجتماعی در صورتی برقرار می شود که هر کس به کاری دست زند که شایستگی و استعداد آن را دارد و از مداخله در کار دیگران بپرهیزد» (۲).

بنابراین اگر کسی بدون داشتن تخصص لازم مسئولیتی را قبول نماید چه اصلاً تخصصی نداشته باشد و یا این... که تخصص او با مسئولیتش تناسبی نداشته باشد، جامعه را دچار فروپاشی و بی عدالتی می کند.

افلاطون، حکومت را شایسته دانایان، خردمندان و حکیمان می داند و می گوید:

«عدل آن است که اینان در موضع خود قرار گیرند و به جای پول و زر، خرد بر جامعه حکومت داشته باشد» (۳).

ارسطو (Aristotle) عدالت را فضیلتی می داند که به موجب آن باید به هر کس به مقدار حقش داده شود. وی عدالت را دارای دو معنای عام و خاص می داند. که از دیدگاه وی عدالت عام آن است که «شامل تمام فضایل

ص: ۲۰

-
- ۱- بدوی، عبدالرحمان؛ افلاطون، ص ۴۶، کویت و کالت المطبوعات، دارالقلم، ۱۹۷۹ م.
 - ۲- افلاطون؛ جمهور، ص ۲۳۶، م فؤاد روحانی، ترجمه و نشر کتاب، تهران، ۱۳۴۸ ش.
 - ۳- قربان نیا، ناصر؛ عدالت حقوقی، ص ۲۴، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۱ ش.

است؛ زیرا هر کس به کار ناشایسته ای دست زند، ستم کرده است»^(۱) و عدالت به معنای خاص کلمه از دیدگاه ارسطو برابر داشتن اشخاص و اشیاء است. هدف عدالت، همواره تأمین تساوی ریاضی نیست. مهم آن است که بین سود و زیان و تکالیف و حقوق اشخاص، تناسب و اعتدال رعایت شود»^(۲)

ارسطو هم چنین از مفهوم انصاف در کنار عدالت سخن گفته است به عقیده وی:

«انصاف آن نوع از حقوق نا نوشته است که به قاضی، توان ارزنده ای می دهد تا به قانون از دریچه دیگری بنگرد.»^(۳)

از دیدگاه ارسطو

«انصاف، قانونی از لطف، مهرورزی و نرمی است که در موقع ویژه به کار می آید و خشونتِ قانون را جبران می کند. او هم... چنین عدالت را به معاوضی و توزیعی تقسیم می کند.»^(۴)

(ب) تعریف جامعه شناسان از عدالت

برخی از جامعه شناسان معتقدند عدالت آن چیزی است که وجدان عمومی آن را بپذیرد، و آنانکه نخواسته اند مفهوم مجرد وجدان عمومی را بپذیرند، می گویند:

«عدالت آن چیزی است که وجدان گروه بزرگی از مردم آن را

ص: ۲۱

۱- همان.

۲- همان.

۳- همان

۴- ارسطو؛ سیاست، ص ۷، حمید عنایت انتشارات نیل، تهران، ۱۳۳۷ ش .

درست بدانند»^(۱)

در این میان برتراند راسل در تعریف عدالت می گوید:

«عدالت، عبارت از هر چیزی است که اکثر مردم آن را

عادلانه بدانند، یا به بیان دیگر، عدالت عبارت از نظامی است که آنچه را که به تصدیق عموم، زمینه هایی برای نارضایی مردم فراهم می کند به حداقل برساند»^(۲)

وی بر این اساس نتیجه می گیرد که:

«سیستم عادلانه سیستمی است که در آن میزان نارضایی به حداقل ممکن برسد»^(۳)

ج) تعریف حقوق دانان از عدالت

با مراجعه به تعاریف ارائه شده از سوی حقوق دانان، به این جمع بندی می رسیم که بسیاری از ایشان و حتی غیر

حقوق دانانی که در این زمینه اهل فکر و اندیشه هستند، اجرای عدالت را مستلزم اقبال اکثریت و تبعیت از آن نمی دانند. برای نمونه ارسطو در این باره می گوید:

«عدالت امری است که انسان عادل فکر می کند»^(۴)

ص: ۲۲

-
- ۱- کاتوزیان، ناصر؛ فلسفه حقوق، ج ۱، ص ۶۲۵، تهران، ۱۳۸۰. به نقل از: دوگی، رساله حقوق اساسی، ج ۱، ص ۱۲۶ به بعد.
 - ۲- راسل، برتراند؛ اخلاق و رسالت آن در جامعه، ص ۴۳، م، محمود حیدریان، چاپ وحید، تهران، ۱۳۴۶ ش.
 - ۳- راسل، برتراند؛ اخلاق و رسالت آن در جامعه، ص ۴۳، م، محمود حیدریان، چاپ وحید، تهران، ۱۳۴۶ ش.
 - ۴- کاتوزیان، ناصر، فلسفه حقوق، ج ۱، ص ۶۲۶، تهران، ۱۳۸۰ ش.

واضح است که انسان عادل، در برگیرنده اکثریت یک قوم یا ملت نیست بلکه فرد خاصی از یک قوم یا ملت است. این مبنا با تعریف ارائه شده از سوی راسل در تعارض است. «لوفور» در این راستا در توضیح کلام ارسطو تاکید کرده و گفته است:

«نباید شمار اشخاص، ملاک رأی و نظر قرار گیرند بلکه باید نظر بهترین و صالح ترین مردم را مبنا قرار دهیم»^(۱).

از این تعاریف روشن می شود که عدالت همواره چیزی نیست که اکثریت به آن رأی می دهند یا می خواهند. «روبی» عدالت را دستاورد فکری حقوق...دانانی می داند که در جست و جوی قواعدی برای عدالت هستند و معتقد است آن چه ایشان بیان کنند، البته پس از تحقیق و مطالعه و هم فکری، همان عدالت است.

البته در بین حقوق...دانان و به طور کلی صاحب...نظران افرادی نیز هستند که عدالت را به توافق اشخاص تعریف کرده اند و هیچ قاعده مطلق و استاندارد مورد توافقی را برای تشخیص بنیادهای عدالت نپذیرفته اند که از این گفته معلوم می شود که عدالت چیز ثابت و غیر قابل تغییر نیست و در هر زمان و مکان مطابق با نیازهای آن دو، قابل تحول خواهد بود. از نام...دارترین قائلین به این نظریه، جان رالز، مشهورترین نظریه پرداز معاصر می باشد، او می گوید:

«عدالت همان است که برسر آن توافق شود»^(۲).

ص: ۲۳

۱- همان به نقل از: لویی لوفور، حقوق و سایر قواعد زندگی اجتماعی، آرشیو فلسفه حقوق، سال ۱۹۳۵ ش ۳ و ۴ ص ۱۹.

۲- قربان نیا، ناصر؛ عدالت حقوقی، ص ۱۳۲، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ اول، ۱۳۸۱ ش.

در توضیح نظریه اسلام شناسان لازم به ذکر است که ایشان در حالت کلی به دو دسته اصلی تقسیم می شوند یک دسته قائل به حسن و قبح ذاتی هستند و دسته دیگر حسن و قبح ذاتی را قبول ندارند. اگر چه بنا بر هر دو مبنا عدالت آن چیزی است که مصلحت افراد را تضمین می نماید، لکن فرقی در آنجا...ست که دسته اول مصالح و مفاسد نفس الامر را قبول دارند؛ یعنی می گویند: عدالت آن چیزی است که مبنای همه احکام و دستورات دینی قرار گرفته است و دین نمی تواند حکمی که بر خلاف عدالت است، صادر کند. این دسته را اصطلاحاً «معتزله» می گویند که دیدگاه عدلیه نیز شبیه به این نظریه می باشد. در مقابل دسته دیگری وجود دارند که به طور خلاصه قائلند که هر چه خداوند بدان حکم کند، مصلحت و عدالت است و برای عدالت وجود مستقلی فرض نکرده اند. این دسته را اصطلاحاً «اشاعره» می گویند.

دانشمندان اسلامی و...اسلام شناسان نوعاً تعاریفی را از عدالت ارائه داده اند؛ لکن در بین آن...ها نوع نگرش شهید مطهری به جایگاه عدالت و نوع تعریف وی با توجه به آن جایگاه حائز اهمیت است، شهید مطهری ضمن انتقاد از

بی توجهی فقیهان به جایگاه عدالت به عنوان یک قاعده، معیار و میزان در استنباط، «اصل عدالت را از مقیاس...های اسلام می داند که همه چیز باید بر آن منطبق باشد. وی احکام دین را برخاسته و منطبق بر عدالت می داند نه معیار عدالت، نه با این معنا که چون دین گفته پس عدل است. بلکه آن چه عدل است، دین می گوید».^(۱)

ص: ۲۴

۱- مطهری، مرتضی؛ عدل الهی، ص ۳۰ تا ۳۴، انتشارات صدرا، چاپ ۱۷، ۱۳۸۰ش.

استاد مطهری در کتاب بیست گفتار، عدالت را «وَضْعُ الْأُمُورِ فِي مَوَاضِعِهَا» (۱) تعریف می کند و در جای دیگری آن را «إِعْطَاءُ كُلِّ ذِي حَقٍّ حَقَّهُ» (۲) معرفی می نماید.

علامه طباطبایی درباره عدالت می فرماید: «و هي إعطاء كل ذي حق من القوي حقه و وضعه في موضعه الذي ينبغي له» (۳) و آن (عدالت) پرداختن به هر صاحب حقی است حقش را و قرار دادن آن در جایگاهی که سزاوار اوست.

از دیگر اسلام شناسان معاصر شهید صدر است که به نقش مبنایی عدالت توجه نموده است (۴). امام خمینی نیز با تأکید بر عدالت به عنوان میزان، معیار تعبیر و اندیشه فقهی خود را بر آن استوار ساخته است (۵).

برخی از فقیهان نیز به رغم آن که عدالت را معیار و میزان استنباط و محک آن ندانسته اند، در برداشت...های فقهی خویش به مقتضای عدالت توجه داشته اند.

علامه جعفری در تعریف عدالت می گوید:

«عدالت عبارت است از رفتار مطابق با قانون» (۶)

ص: ۲۵

۱- مطهری، مرتضی، بیست گفتار، ص ۹، صدر، ۱۳۸۰ ش.

۲- همان، اسلام و مقتضیات زمان، ج ۱، ص ۳۳۶، صدر، ۱۳۶۲ ش.

۳- طباطبائی، سید محمد حسین؛ میزان فی تفسیر القرآن، ج ۱، ص ۳۷۱، موسسه الاعلمی للمطبوعات، بیروت، چاپ دوم، ۱۳۹۱ ق.

۴- صدر، سید محمد باقر؛ اقتصاد ما، ج ۱، ص ۳۶۴، بی نا، بی تا.

۵- موسوی خمینی، روح الله؛ کتاب البیع، ج ۲، ص ۵۱، موسسه مطبوعاتی اسماعیلیان.

۶- جعفری تبریزی، محمد تقی؛ ترجمه و تفسیر نهج البلاغه، ج ۳، ص ۲۵۴، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۸ ش.

و سپس اضافه می نماید که این تعریف به نظر ما جامع ترین تعاریفات برای عدالت است؛ بدون آن... که اشاره نماید مراد از قانون که تبعیت از آن معیار عدالت قرار گرفته است، چه قانونی است.

ه) تعریف علمای اخلاق از عدالت

عالمان اخلاق، عدالت را به

«انقیاد عقل عملی برای قوه عاقله» یا «سیاست کردن قوه غضب و شهوت» معنا کرده اند.^(۱)

و) تعریف فقیهان از عدالت

فقیهان آن را ملکه ای نفسانی دانسته اند که به واجب فرمان می دهد و از حرام باز می دارد، بنابراین؛

«عادل کسی است که مرتکب گناهان کبیره نشود و بر ارتکاب گناههای صغیره اصرار نداشته باشد».^(۲)

ز) تعریف همگان از عدالت

آخرین تعریفی که در این گفتار برای عدالت به آن اشاره می کنیم، تعریفی است که مقبول تمام فرهنگ ها و همه ملل است و آن این است که «آن چه را برای خود بیسندیم که برای دیگران می پسندیم». این مطلب به عنوان یکی از آموزه های فرهنگی تربیتی اسلام ترجمه این حدیث

شریف است که می فرماید: «أَحِبِّ لِنَفْسِكَ مَا تُحِبُّ لِغَيْرِكَ».

ص: ۲۶

۱- . نراقی، مهدی؛ جامع السعادات، ۳ ج، ج ۱، ص ۵۲، چاپ دوم، اسماعیلیان، قم، ۱۳۸۳ ق.

۲- . انصاری، مرتضی؛ رساله عدالت، ضمیمه مکاسب، ص ۳۲۶، موسسه مطبوعات دینی، چاپ سوم، ۱۳۶۸ ش، به نقل از محدث مجلسی و سبزواری.

کلیه تعاریف ارائه شده دارای نقاط قوت و ضعف می باشند و هر کدام در جای خود دارای معنا و کاربردی هستند اما هیچ کدام جامع نبوده و در بر گیرنده تمام اهداف نگارنده در بحث عدالت اجتماعی نمی باشند. فلذا سعی ما بر آن است که با توجه به تعاریف مختلفی که از عدالت در دست داریم، تعریف جامعی را ارائه دهیم که دارای دو ویژگی عدم خروج از تناسب با معنای لغوی و تأمین کننده نیاز ما در بحث عدالت اجتماعی باشد. بدین منظور عدالت را به صورت زیر که شاید تعریف به لازم باشد، تعریف می نماییم:

«عدالت یعنی برخورداری انسان از امکانات به میزان شایستگی و استحقاق جهت رسیدن به کمال مطلوب».

نکته ای که یادآوری آن ضروری است، این است که اگر بپذیریم تعریف ارائه شده تعریف به لازم است، در حقیقت، معنا چنین خواهد شد که عدالت را به هر شکلی که تعریف کنیم؛ اعم از تعاریف مذکور یا تعاریفی که در این...جا نیامده اند، باید چنین خاصیتی داشته باشد که موجب برخورداری انسان...ها از امکاناتی شود که متناسب با جایگاه و درجه مورد انتظار است که مراد از درجه مورد انتظار، همان کمال مطلوب است

«در بین تمام واژه‌های حقوقی و جرم‌شناسی، هیچ واژه‌ای از نظر معنا و مفهوم به پیچیدگی واژه جرم یا بزه وجود ندارد»^(۱). این پیچیدگی بیش از این... که مستند به بیان تعاریف شرح الاسمی یا لغوی متفاوت این واژه باشد، به اختلاف مکاتب، اندیشه‌ها، فرهنگ...ها و قوانین اجتماعی کشورها در مناطق مختلف جهان باز می‌گردد.

تعاریف صاحب‌نظران از جرم مختلف است. بعضی جرم را یک پدیده اخلاقی و عده‌ای آن را پدیده‌ای اجتماعی می‌دانند. «از نظر علمای اخلاق، قواعد اخلاقی چیزی است که از ندای درونی انسان سرچشمه می‌گیرد؛ این قواعد بی‌آن... که به دخالت دولت نیازمند باشد، معیار و میزانی برای تشخیص نیکی و بدی، ظلم و عدالت است»^(۲).

در مقابل عده‌ای می‌گویند: جرم یک پدیده اجتماعی است؛ عوامل فرهنگی، اجتماعی و محیطی در بروز رفتار

مجرمانه مؤثر است. بنابراین، باید در شناخت و تبیین جرم، از روش...های جامعه‌شناختی استفاده کرد و از مشاهده وقایع، ملاحظات آماری، شرایط زندگی و رابطه بین جرم و سایر عوامل اجتماعی غفلت نکرد. این گروه، جرم را چنین تعریف کرده‌اند:

«جرم، عبارت است از نقض نظام اجتماعی، و رفتاری که با ضوابط فرهنگی و اجتماعی حاکم بر جامعه مغایرت دارد و احساسات عمومی را جریحه دار می‌سازد»^(۳).

ص: ۲۸

۱- نجفی ابرندآبادی، علی حسین؛ و هاشم بیگی، حمید؛ دانشنامه جرم‌شناسی، ص ۶۲، دانشگاه شهید بهشتی، چاپ اول، ۱۳۷۷ ش.

۲- کرباسی، محمد مهدی؛ فارس نیوز، یکشنبه، ۱۷ / ۷ / ۸۴.

۳- کرباسی، محمد مهدی؛ اینترنت، فارس نیوز، یکشنبه، ۱۷ / ۷ / ۸۴.

چنان که «امیل دورکیم» جامعه شناس معروف فرانسوی می...گوید:

«جرم یک پدیده طبیعی و اجتماعی است که از شرایط فرهنگی و تمدن هر جامعه ناشی می شود و شامل هر عملی است که وجدان عمومی را جریحه دار می کند».(۱)

در جرم شناسی، جرم را پدیده ای روشن و آن را فعل خلاف قانون می دانند که قانون برای آن مجازات تعیین نموده باشد(۲) برخی نیز بدون هیچ توضیح و تفسیری راجع به اصل جرم آن را «گونه ای از ناسازگاری فرد با جامعه معرفی می کنند».(۳) شاید غفلت از تبیین مفهوم جرم در علم جرم شناسی به این ایده بازگردد که اساساً بحث از معنا و مفهوم جرم خارج از بحث جرم شناسان و علم جرم شناسی است؛ و باید این مسئله در علوم شامل...تر، مانند حقوق جزای عمومی بحث شود. شاید به همین دلیل بود که گاهی متخصصین این بحث به هنگام توضیح مفهوم جرم در عمل، به تبیین مکانیزم عمل مجرمانه توجه نموده...اند تا به بررسی خود مفهوم جرم.(۴)

بعضی هم به جای غور در مفهوم جرم، به موضوعات مرتبط به این مفهوم پرداخته اند، به عنوان مثال «این...که آیا جرم یک پدیده فردی است یا اجتماعی؟ رابطه جرم با گناه چیست؟ آیا جرم یک نوع بیماری است، آیا جرم نتیجه سوء کارکرد ساختار اجتماعی است؟»(۵)

ص: ۲۹

-
- ۱- ولیدی، محمد صالح؛ حقوق جزای عمومی، ج ۲، ص ۱۰۹، نشر داد، چاپ اول، ۱۳۷۴ ش.
 - ۲- نجفی توانا، علی؛ جرم شناسی، ص ۹۴، انتشارات خیام، چاپ اول، ۱۳۷۷ ش.
 - ۳- کی نیا، مهدی؛ مبانی جرم شناسی، ج ۱، ص ۶۶، دانشگاه تهران، ۱۳۷۰ ش.
 - ۴- گسن، ریموند؛ جرم شناسی نظری، ص ۱۵۱، ترجمه مهدی کی نیا، انتشارات مجمع علمی و فرهنگی مجد، ۱۳۷۴ ش.
 - ۵- نجفی ابرند آبادی، علی حسین؛ هاشم بیگی، حمید؛ دانشنامه جرم شناسی، ص ۶۲، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، چاپ اول، ۱۳۷۷ ش.

جرم از منظر حقوق...دانان و جرم شناسان تعاریف مختص خود را دارد که عبارتند از:

الف - تعریف جرم به آثار

کمتر می توان مطلبی در کتب جرم شناسان یافت که مستقیماً به مفهوم جرم پرداخته باشد، ولی عموم جرم شناسان چون جرم را ناسازگاری افراد در اجتماع و عمل ضد اجتماعی می دانند در اصل به تعریف جرم به اعتبار اثر آن پرداخته اند. مثلاً کین برگ (جرم شناس سوئدی) ناسازگاری فرد را در اجتماع، عمل ضد اجتماعی و جرم دانسته است و فرّی (جرم شناس ایتالیایی) هر فعلی را که به حقوق افراد ضرر و زیان وارد آورد، ضد اجتماعی و جرم نامیده است.^(۱)

در ارتباط با این بحث گاروفالو ایتالیایی هم جرائم را به دو نوع تقسیم نموده است:

«اول - جرائم طبیعی، که احساسات اولیه بشر یعنی عذوفت و شفقت را از بین برده و حیثیت و شرافت را در هر گروه اجتماعی جریحه دار می کند. این احساسات همیشه در نهاد بشر وجود دارد و تغییر ناپذیر است و از قدیم الایام ملاک تشخیص خوب از بد قرار گرفته است.

دوم - جرائم قراردادی که به احساسات تحول پذیر و تکامل یافته لطمه می زند. در این صورت مجازات، واکنش اجتماعی جرم است، لذا قاضی باید از طریق مجازات خطری را که از جانب مجرم متوجه جامعه است، مد نظر قرار دهد، یعنی نباید متکی به مجازات...های مندرج در قانون باشد، چون قانون گذار نمی تواند انواع مختلف حالت...های خطرناک را قبلاً پیش بینی

ص: ۳۰

۱- سالمی، مجید؛ درآمدی بر باز شناسی عوامل درون زا و برون زا در جرم شناسی، ص ۲۶، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد نراق.

نموده و مجازات آن را تعیین کند، پس باید اصل قانونی بودن و جرایم و مجازات ها لغو شود.» (۱)

با دقت در تعاریف فوق به روشنی می توان دریافت که در موارد فوق جرم از منظر اثرش که نقض قانون، ارتکاب عمل ضد اجتماعی، ارتکاب عمل ضد طبیعت انسان و یا ارتکاب عمل ضد قرارداد اجتماعی است، مورد توجه قرار گرفته است.

ب - تعریف جرم به موضوعات

منظور از تعریف جرم به موضوعات این است که گاهی جرم شناسان در تعریف جرم، به اعتبار موضوع جرم آن را تعریف می کنند، یعنی به جای این... که خود جرم را به عنوان یک پدیده توصیف کنند به موضوعاتی که جرم به آن...ها تعلق می گیرد، توجه نموده آن...گاه در قالب موضوعات جرم به تعریف آن می پردازند و طبعاً چون موضوعات جرم با هم تفاوت داشته و بعضاً با هم متباین هستند، ابتدا جرم را با توجه به موضوعش تقسیم نموده، بعد به تعریف آن می پردازند. مانند تقسیم جرم به جرم بدوی یا جرم سازمان یافته و تشکیلاتی، (۲) یا به صورت واضح تر مانند تقسیم جرم، به جرم جمعی (چند عمل متوالی که هر یک و همگی جرم باشند. مانند این که دزدی به

ص: ۳۱

-
- ۱- دانش، تاج زمان؛ مجرم کیست جرم شناسی چیست، ص ۸۰، کیهان، تهران، ۱۳۷۹ ش.
 - ۲- منظور از جرم بدوی، جرمی است که واکنش فرد در قبال اعمال، جزیی، شدید و توأم با خشونت است و فرد نمی تواند واکنش خود را به تعویق بیندازد و یا متناسب عمل کند. ایجاد حریق، قتل نوزاد و سرقت از مغازه های بزرگ از جمله جرایم ارتكابی این دسته است. و منظور از جرایم سازمان یافته این است که وضعیت و موقعیت خاص برای ارتکاب جرم وجود دارد و مجرمین با طرح نقشه، نشانی محل، خرید لوازم مورد نیاز، انتخاب شرکاء و معاونین جرم مقدمات ارتکاب جرم را فراهم می کنند. (ر. ک - تاج زمان، دانش؛ مجرم کیست جرم شناسی چیست ص ۹۰ تا ۹۴).

خانه ای رود و به دفعات از اثاث خانه بدزدد) و جرم سیاسی (بزه علیه سازمان ها و طرز اداره حکومت و یا علیه حقوق ناشی از آن) و جرم عمومی (جرم خلاف مصالح عامه) و انواع بسیار دیگر که وجه اشتراک تمام آن...ها این است که این تقسیمات به هدف تعریف کردن جرم صورت گرفته است، یعنی مقسم همه آن...ها یک مفهوم کلی از جرم است که آن مفهوم کلی، همان «نقض قانون و نقض عمل پسندیده است» (۱).

ج - تعریف جرم بنفسه

اشاره

مراد از جرم بنفسه، توصیف خود جرم به عنوان یک پدیده و رخداد است، به طوری که در تعریف به جایگاه و منزلت معنای اصطلاحی آن در بین دیگر-ر اصطلاحات حقوقی و کیفری توجه شود. (۲)

هم...چنین در قانون مجازات اسلامی، در ماده ۲، جرم چنین تعریف شده است:

«هر فعل یا ترک فعل که در قانون برای آن مجازات تعیین شده باشد، جرم محسوب می شود».

جرم در زبان قرآن کریم، عبارت از انجام دادن فعل یا گفتن قولی است که شارع، آن را منع کرده و برای آن کیفر قرار داده است. به عبارت دیگر، جرم یا گناه عبارت است از مخالفت با اوامر و نواهی شارع مقدس.

دیدگاه قرآن کریم به عنوان عالی ترین صاحب...نظر در این مبحث ذکر گردید، بدیهی است صاحب...نظران اسلامی باید تعاریف خودشان را با این

ص: ۳۲

۱- سالمی، مجید؛ درآمدی بر بازشناسی عوامل درون...زا و برون...زا در جرم شناسی، ص ۲۷، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد نراق، ۱۳۸۰ ش.

۲- همان.

تعریف که از سوی قرآن کریم ارائه گردیده است منطبق نمایند. بر همین اساس جرم در دیدگاه فقها دارای دو اصطلاح است:

۱- اصطلاح عام:

که عبارت است از ارتکاب هر فعل حرام یا ترک واجبی که شارع، آن را ممنوع کرده است و مرتکب آن را مستحق کیفر دنیوی از جمله حدود، قصاص، تعزیر یا پرداخت دیه می داند.

۲- اصطلاح خاص:

که از آن به جنایت به نفس یا عضو تعبیر شده است و آن عبارت است از هر نوع صدمه و تجاوز ناحق نسبت به جسم و جان دیگری یا تعرض نسبت به مرده که مجازات آن قصاص نفس یا قصاص عضو یا پرداخت دیه است.

بر اساس تعاریف مختلفی که در رابطه با جرم ارائه شده است، می توان تخلف از حد و مرز تعیین شده در هر جامعه ای را به عنوان قدر مشترک آن تعاریف پذیرفت.

در بحث تعریف عدالت گفتیم معیار عدالت آن است که آیا آن فعل یا ترک فعل موجب کمال است یا نه؛ اگر موجب کمال است پس عین عدالت و گرنه ظلم خواهد بود. بدین ترتیب به نظر نگارنده جرم عبارت است از هر فعل یا ترک فعلی که مانع از رشد و کمال مطلوب اشیاء خصوصاً انسان...ها شود.

طبق این تعریف که به اعتقاد نگارنده جامع نیز هست نه افراد جامعه به خاطر ظالمانه بودن قوانین اقدام به زیر پا گذاشتن آن...ها می کنند و نه سیستم حاکم می تواند هر نوع حکمی را به بهانه های مختلف صادر و جامعه را ملزم به رعایت آن...ها بنماید. بلکه تنها قوانینی را وضع خواهد کرد که در راستای کمال افراد و جامعه باشد و در این صورت کسی هم اقدام به قانون شکنی نمی...نماید، چرا

که قوانین در راستای هدایت جامعه به سوی کمال است و

هیچ کس از رسیدن به کمال ناخرسند نمی شود مگر از روی لجاجت و عناد که این دسته هم به راحتی جرمشان قابل اثبات است.

از سوی دیگر این تعریف از جرم تمام موارد خلاف اخلاق، گناهان صغیره، کبیره، جرم...های پیش بینی شده در قانون و یا پیش بینی نشده را شامل می شود، و تحقق عدالت اجتماعی مورد بحث نیز به کاهش جرم به این تعریف می انجامد.

در تبیین رابطه منطقی جرم و گناه مصطلح نیز از یک منظر می توان بین آن دو نسبت عام و خاص من وجه برقرار نمود؛ زیرا جرم، اصطلاحی قانونی است که هر تخلفی را که برای آن مجازاتی در قانون پیش بینی شده است شامل می شود و گناه، اصطلاحی دینی است که شامل موارد تخلف از موازین شرعی می شود که برای آن حکم تعزیر یا حد تعیین شده است. اما در این تحقیق جرم و گناه، مساوی فرض شده اند چرا که هر دوی آن...ها طبق تعریف، موجب محرومیت از به کمال رسیدن موجودات می شوند.

در حقیقت با معنای ارائه شده از جرم که عبارت است از هر فعل یا ترک فعلی که مانع از رسیدن انسان به کمال مطلوب شود و تعریف گناه به طوری که شامل همه صغایر و کبایر شود، در می یابیم که نسبت بین این دو واژه با توجه به دیدگاه نگارنده تساوی است.

بعضی اندیشمندان، عدالت اجتماعی را به عدالت اقتصادی معنا کرده اند که در آن صورت از مبحث ما خارج است چرا که عدالت اقتصادی اخص از عدالت اجتماعی مورد نظر نگارنده می باشد و در مقابل عدالت سیاسی، حقوقی، فرهنگی و ... قرار می گیرد.

برای توضیح بیشتر به گفتار بعضی اندیشمندان در این زمینه می پردازیم. یکی از آن اندیشمندان سید قطب است که درباره عدالت اجتماعی چنین می گوید:

«به درستی که عدالت اجتماعی در اسلام، عدالت انسانی برای همه جوانب حیات انسانی و ارکان حیات انسانی است، و هرگز مراد از عدالت اجتماعی تنها عدالت اقتصادی نیست، بلکه آن (عدالت اجتماعی) شامل جمیع مظاهر حیات و جنبه های شادی آفرین حیات می گردد، هم...چنان که شامل ادراک صحیح، مشی و منش درست و درونیات و وجدانیات می گردد و ارزش... هایی را که این نوع عدالت شامل می شود تنها ارزش...های اقتصادی و ارزش های متعارف و عادی به نحو عموم نیستند بلکه آن ارزش ها ترکیبی از ارزش های اقتصادی و معنوی و روحی می باشند که اسلام به پا داشته است. عدالت انسانی که مبتنی بر دو رکن قوی است. یکی ضمیر بشری که درونی است و دیگری تکلیف قانونی که در محیط زندگی است و اساس عدالت اجتماعی عبارت است از آزادی فکر به طور مطلق و مساوات

انسان...ها به طور کامل و حمایت اجتماعی محکم»(۱).

یکی دیگر از دانشمندان علوم اسلامی سید محمد باقر صدر است که درباره عدالت اجتماعی نظر دیگری دارد که تنها شامل جنبه اقتصادی و محدود به آن است. وی معتقد است «نظام عام اقتصاد اسلامی از سه رکن تشکیل شده است که عبارتند از اصل ملکیت مزدوجه(۲) و اصل آزادی اقتصادی در کادر مح-دود و اصل ع-دالت اجتماعی»(۳).

سپس در ادامه می گوید:

«شکل اسلامی عدالت اجتماعی، دارای دو اصل عمومی است که برای هر یک از این دو اصل، راه...ها و تفصیلاتی وجود دارد:

۱- اصل همکاری عمومی (تکافل عام).

۲- اصل توازن اجتماعی.

ص: ۳۶

۱- «ان العدالة الاجتماعیه فی الاسلام، عداله انسانیه لكل جوانب الحیاه الانسانیه و مقوماتها، ولیست مجرد عداله الاقتصادیه محدده، و هی تتناول جمیع مظاهر الحیاه و جوانب النشاط فیها، كما تتناول الشعور و السلوك و الضمایر و الوجدانات، والقیم التي تتناولها هذه العدالة لیست القیم الاقتصادیه وحدها، و لیست القیم المادیه علی وجه العموم و انما هی ممتزجه، بها القیم المعنویه و الروحیه جمیعاً و ان الاسلام اقام العدالة الانسانیه الشامله علی رکنین قوبین الضمیر البشری من داخل النفس، و التکلیف القانونی فی محیط المجتمع. و اسس العدالة الاجتماعیه هی التحرر الوجدانی المطلق و المساواه الانسانیه الكامله و التکافل الاجتماعی الوثیق (ر. ک. محمود آل محمود، التامین الاجتماعی فی ضوءه الشریعه الاسلامیه، المطلب الثانی).

۲- مراد از مالکیت مزدوج (مختلط) یعنی مالکیت خصوصی، عمومی و دولتی است در مقابل شکل واحد مالکیت که سرمایه داری و سوسیالیسم به آن معتقد هستند، ر. ک، صدر، سید محمد باقر، اقتصاد ما، ج ۱، ص ۳۵۶، بی نا، بی تا.

۳- همان، ص ۳۵۴.

در همکاری و توازن با مفهوم اسلامی، ارزش...های عادلانه اجتماعی تحقق می پذیرد و ایده های اسلامی عدالت اجتماعی جلوه گر می شود».(۱)

چنان که از گفتار شهید صدر پیداست طبق نظر ایشان در صورت تحقق عدالت اجتماعی با رویکرد اقتصادی جامعه انسانی برتر شکل خواهد گرفت.

یکی دیگر از اندیشمندان اسلامی محمود عبدالمنعم خفاجی است که عدالت اجتماعی را به معنای عام و در همه شئون عادی و معنوی زندگی بشری جاری می داند. او می گوید:

«به درستی که عدالت اجتماعی یعنی عدل، مهربانی، همکاری و محبت بین مردم و این...ها عبارتند از ایثار (تقدم دیگری بر خود) و جان...فشانی و مقدم داشتن مصلحت جمع بر مصلحت فرد و بخشش نمودن نسبت به آن چه در بساط دارد، کمک نمودن به هر محتاجی، این...ها از ناحیه معنوی تقویت می کند آزادی فردی حقیقی را ... و در ناحیه سیاسی، دعوت به دموکراسی، شوری، آزادی رأی، مساوات و برادری بین مردم می...نمایند و در ناحیه اجتماعی با فقر مبارزه نموده و غنی را موظف به وظایف اجتماعی می نماید که بر اساس آن باید حقوقی را اداء نماید و واجب می شود بر دولت که مراقب اداء این حقوق باشد».(۲)

ص: ۳۷

۱- صدر، سید محمد باقر؛ اقتصاد ما، ج ۱، ص ۳۶۴، بی نا، بی تا .

۲- (ان العداله الاجتماعیه هی العدل و التعاطف و التكافل و المحبه بین الناس و هی الايثار و التضحيه و تقديم مصلحه الجماعه علی مصلحه الفرد و هی الألم لشقاء الناس و بذل ما فی الید و مساعده کل ذی محتاج و هی، من الناحیه المعنویه، تدعم الحریه الفرديه الصادقه، و من الناحیه الاقتصادیه تهدف الی مقاومه الاستغلال فی شتی صوره، و من الناحیه السياسیه تدعوا الی الديمقراطیه و الشوری و الحریه الرأی، و المساواه، و الاخاء بین الناس، و من الناحیه الاجتماعیه تقاوم الفقر و تجعل الغنی وظيفه اجتماعیه تناط به حقوق يجب ان تؤدی و يجب علی الدوله ان تراقب اداءها ... الخ). ر . ک . محمود، آل محمود، التأمین الاجتماعیه فی ضوء الشریعه السلامیه، ص ۸۱.

واضح است که فقط در شرایطی عدالت اجتماعی به این صورت و در تمام زمینه های حیات بشری تحقق یابد، می توان انتظار برچیده شدن بساط ظلم و جور و ستم و در یک کلمه برچیده شدن بساط جرم در سطح جامعه را داشت.

از دیگر دانشمندان اسلامی شیخ محمد ابوزهره هست که عدالت اجتماعی را به عدالت اقتصادی تعبیر نموده است و آن را ضامن توازن اجتماعی می داند، وی می گوید:

«به درستی که عدالت اجتماعی معنایش توانایی داشتن هر صاحب قدرتی است از این که به مقدار توانایی اش کار انجام دهد، به این معنا که فرصت های مناسبی را برای بروز و ظهور همه توان ها ایجاد شود و هر کس به نسبت توانایی در مرتبه مناسب قرار گیرد و این که عاجزین از عمل مورد تکفل واقع شوند برای ادامه حیات و دستیابی به سهم و بهره خویش از زندگی تا زمانی که به یک نیرویی در جامعه برسند در صورتی که فعلاً طفل هستند از گرسنگی و برهنگی تأمین شوند و همچنین اگر پیر سالخورده هستند که امیدی به زایل شدن سبب ناتوانی ایشان وجود ندارد، و این در صورتی است که برای هر کسی که توان فراهم نمودن اسباب زندگی را ندارد، مسکن مناسب و لباس

مناسب و غذایی که رفع مخمسه و گرسنگی بنماید فراهم شود»^(۱).

چنان... که از متن سخن این اندیشمند روشن می شود مراد وی از عدالت اجتماعی مفهوم خاص آن یعنی عدالت اقتصادی می باشد.

بعضی دیگر از اندیشمندان؛ از جمله محمود آل محمود، عدالت اجتماعی را به معنای تساوی عادلانه بین افراد اجتماع گرفته اند که باید به واسطه دولت تحقق یابد. وی می گوید:

«عدالت اجتماعی یعنی تساوی عادلانه از سوی دولت بین افراد جامعه در آنچه نیاز زندگی ایشان است که عبارت باشد از مسائل سیاسی، اقتصادی، قانونی، اخلاقی، تربیتی و غیر این...ها، و نیز تساوی در آنچه که به دست می آید. از لابه لای اصول و قواعد و قوانین و ارزش...ها و توجیهاتی که تثبیت می کنند حقوق و واجبات را و محکم می کنند علاقه طرفینی بین دولت و افراد جامعه، و نیز بین بعضی افراد با بعض دیگر را»^(۲).

ص: ۳۹

۱- (ان العداله الاجتماعیه معناها تمکین کل ذی قوه من ان يعمل بمقدار طاقته، بحيث تهيأ الفرص المناسبه لکی تظهر لكل القوى، و توضع كل قوه فی مرتبتها، و ان توجد الكفاله للعاجزين عن العمل لکی يعيشوا او ينالوا حظهم من الحيه ليكونوا قوه فی الجماعه ان كانوا صغاراً، و ليامنوا الجوع و العرى ان كانوا كباراً لايرجى ان يزول سبب عجزهم، و ذلك بان يهيا لكل من لايجد اسباب العيش المسکن المناسب، و الكساء المناسب، و الغذاء الذى يدفع المخمسه و الجوع. ر. ك. شيخ محمد ابوزهره، التامين الاجتماعى فى ضوء الشريعه الاسلاميه، محمود آل محمود، ص ۷۹.

۲- العداله الاجتماعيه و هو التسويه العادله من الدوله بين ابناء المجتمع فيما يمس حياتهم من الجوانب السياسيه و الاقتصاديه و القانونيه و الاخلاقيه و التربويه و غيرها، و التى تتبع من خلال المبادئ و القواعد و القوانين و القيم و الاتجاهات التى تقرر الحقوق و الواجبات و تحكم العلاقه المتبادله بين الدوله و الافراد و بين الافراد بعضهم و بعض. ر. ك. شيخ محمد ابوزهره، التامين الاجتماعى فى ضوء الشريعه الاسلاميه؛ محمود ال محمود، ص ۸۱ تا ۸۲.

البته آنچه ما قبلاً رد کردیم تساوی به معنای ریاضی بود و عبارت این نویسنده «التسویه العادله» است که اگر مراد از آن تساوی به شرط عدالت باشد مورد قبول است یعنی مرادش آن است که تساوی اگر عادلانه نبود دست از تساوی برمی داریم نه دست از عدالت، اگر چنین باشد همان است که ما در تعریف عدالت اجتماعی قائل شدیم و در غیر این صورت مردود است.

پس از بیان نظرات اندیشمندان اینک جا دارد مختار خود را درباره مفهوم عدالت اجتماعی یک بار دیگر یادآور شویم. نگارنده نیز به تبع بعضی اندیشمندان به عدالت اجتماعی به معنای عام که جمیع شؤون حیات بشری را فرا می گیرد؛ اعم از اخلاقی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و معتقد است.

پس از تبیین مفهوم عدالت، جرم و نیز عدالت اجتماعی در بخش نخست، اینک بر با تمرکز بیشتر بر عدالت اجتماعی، عوامل و موانع تحقق عدالت اجتماعی را مورد بررسی قرار می دهیم. در مبحث اول عوامل تحقق عدالت اجتماعی و در مبحث دوم موانع تحقق عدالت اجتماعی را بررسی می کنیم.

اشاره

پس از بررسی و تبیین راه...های تحقق عدالت اجتماعی که عبارت بود از تبیین و شناخت معیار عدالت در دو حوزه فردی و اجتماعی و نیز تعیین گستره عدالت اجتماعی که شامل قبل و بعد از تولد انسان و نیز بعد از مرگ می شد، اینک در مبحث سوم به بازشناسی عوامل موثر در تحقق عدالت اجتماعی خواهیم پرداخت.

این عوامل به سه دسته تقسیم می شوند و در سه گفتار به شرح زیر مورد بحث و بررسی قرار می...گیرند:

گفتار اول: وجود افراد صالح و عادل

به طور مسلم یکی از ارکان پیش...برد هر برنامه ای وجود نیروهای کارآمد و مورد نیاز متناسب با اهداف آن برنامه می باشد. بدیهی است اجرای کار سخت تر و

هدف دست نیافتنی تر مستلزم این است که نیروهای انسانی که به عنوان عوامل کارگزار محسوب می شوند از کیفیت بالاتری برخوردار باشند خاصه این...که زحمات این دسته افراد پاداش سریع الوصولی نیز نداشته باشد. یکی از آن موارد که نمونه تمام عیار ایثار، انفاق، تحمل

درد و رنج و ناملايمات گوناگون حیثیتی، اقتصادی و جانی می باشد، کارگزاری در راستای تحقق عدالت اجتماعی است؛ از آنجا که فاقد شیء نمی تواند معطی شیء باشد و نیز ذات نیافته از هستی بخش کی تواند که بود هستی بخش، لازم و ضروری است که دست اندرکاران تحقق عدالت اجتماعی خود افرادی صالح و امین و عادل باشند. در همین زمینه به کلامی از امام کاظم (علیه السلام) اشاره می کنیم که می فرماید: «لَا يَعْدِلُ إِلَّا مَنْ يُحْسِنُ الْعَدْلَ» (۱) عدل را محقق نمی کند مگر کسی که عدل را نیکو بشمارد.

که قطعاً مراد نیکو شمردن در عمل است نه این... که صرفاً به زبان نیکو بشمارد. و نیز امام صادق (علیه السلام) در حدیثی می فرماید:

«إِتْقُوا اللَّهَ وَأَعْدِلُوا فَإِنَّكُمْ تَعْيُونَنَ عَلَى قَوْمٍ لَا يَعْدِلُونَ» (۲) تقوا پیشه کنید و عدالت را جاری کنید، بدرستی که شما مذمت می کنید کسانی را که عدالت پیشه نیستند.

از این حدیث شریف و امثال آن فهمیده می شود شرط عدالت گستری، تقوای پیشه بودن و عدالت داشتن است، چون ذیل حدیث می فرماید انکم تعیبون علی قوم لا يعدلون، چه کسی اولی از کارگذاران در مذمت و عیب شمردن بی عدالتی مردم، ایشان اگر می خواهند به دیگران بگویند بی عدالتی نکنید چرا که عیب است و مذموم است، پس حتماً و به طریق اولی باید خود، مبرای از این عیب باشند. همچنین در روایتی نورانی از امیر مومنان علی (علیه السلام) آمده است: «لَا يَكُونُ الْعِمْرَانُ حَيْثُ يَجُورُ السُّلْطَانُ» (۳) عمران محقق نخواهد شد در جایی که سلطان ظلم و جور کند. طبق مستفاد از این روایت شریف عمران محقق نخواهد شد در صورتی که سلطان جائز باشد و

ص: ۴۴

۱- الکلینی، ابی جعفر محمد بن یعقوب؛ اصول الکافی، ج ۱، ص ۵۴۲، دار الاضواء بیروت.

۲- همان، ج ۲، ص ۱۴۷.

۳- آمدی، عبدالواحد بن محمد؛ غررالحکم و دررالکلم، ح ۳۵۰، بی نا، تهران، ۱۳۳۷ ش.

می دانیم که برترین و والا-ترین عمران ها تحقق عدالت است که در سایه آن همه آبادانی های دیگر تحقق خواهند یافت چنان... که در سایه ظلم خرابی و سیه روزی مستولی خواهد گشت.

درست است که روایت مذکور تصریح به سلطان نموده است اما مراد از سلطان، تنها حاکم نیست، بلکه مراد قدرت غالبه است، که شامل عوامل و کارگزاران نیز می شود. در همین راستا مؤلفان کتاب گران سنگ الحیاه ذیل این روایت تصریح می... کنند که:

«الْمَقْصُودُ بِالسُّلْطَانِ فِي أَمْثَالِ هَذِهِ التَّعَالِيمِ، هُوَ الْقُدْرَةُ الْغَالِبَةُ أَيُّهَا كَانَتْ. فَلَيْسَ فِيهَا تَقْرِيرٌ لِلْمَلُوكِيَّةِ الْغَاشِيَةِ... وَ عَلَى أَيِّهِ حَالِهِ فَالْأَمْرُ عَامٌّ وَلَا يَكُونُ عِمْرَانٌ مَعَ الْجَوْرِ وَ خُصُوصاً جُورٌ حُكْمٍ يَأْتِي لِإِقَامَةِ الْعَدْلِ وَ إِبَادَةِ الْإِسْتِكْبَارِ وَ الْإِسْتِضْعَافِ وَ لَا يُتَفَاوَتُ فِي ذَلِكَ أَنْ يَقَعَ الْجَوْرُ مِنْ أَيِّ شَخْصٍ وَ بِأَيِّ إِسْمٍ» (۱).

مقصود از سلطان در مثل این تعالیم، همان قدرت غالبه است هر کس که باشد. پس نه چنین است که در آن ها تعیین در افراد خاصی باشد مثل ملوک. در هر حال، مورد عام است و مفهوم آن این است که مطلقاً هیچ عمرانی با جور وجود پیدا نخواهد کرد خصوصاً جور و ظلم از ناحیه حکمی که به قصد برقراری عدالت و قطع ریشه استکبار و استضعاف باشد و هیچ تفاوتی هم نمی کند که این جور از چه شخصی و به چه اسمی باشد.

در همین راستا آیه شریفه سوره مبارکه صف افراد را از گفتن آن... چه که خود به آن عمل نمی کنند بر حذر می... دارد، و می فرماید:

«ای کسانی که ایمان آورده اید، چرا سخنی می گوید که عمل

ص: ۴۵

۱- حکیمی، محمد رضا، محمد، علی؛ الحیاه، ج ۶، ص ۳۵۴، دفتر نشر و فرهنگ اسلامی، چاپ اول، ۱۳۶۸ ش.

برای تحقق عدالت اجتماعی، باید ابتدا از خود این افراد مدعی که همان قدرت غالبه بر جامعه هستند این مهم شروع شود، اگر ایشان صالح و عادل نباشند قطعاً اوامرشان چه ارشادی چه مولوی در دل دیگران تأثیری نخواهد گذاشت، بلکه تأثیر سوء نیز خواهد داشت.

به همین سبب است که خداوند متعال نیز برای برقراری عدالت و تحقق هدایت و انجام رسالت عهد خود را از ظالمین دریغ داشت و فرمود:

«... لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ» (۲) پیمان من به ستمکاران نمی رسد.

خداوند این مهم را به کسانی واگذار کرد که اهلیتشان را داشتند و محور و میزان حق بودند چنان... که در زیارت جامعه کبیره که در حقیقت شناسنامه گویای ائمه (علیهم السلام) است می خوانیم:

«وَالْحَقُّ مَعَكُمْ وَفِيكُمْ وَمِنْكُمْ وَإِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ أَهْلُهُ وَمَعْدِنُهُ وَمِيرَاثُ النَّبِيِّ عِنْدَكُمْ وَإِيَابُ الْخَلْقِ إِلَيْكُمْ وَحِسَابُهُمْ عَلَيْكُمْ وَفَصْلُ الْخِطَابِ عِنْدَكُمْ وَآيَاتُ اللَّهِ لَدَيْكُمْ وَعَزَائِمُهُ فِيكُمْ وَنُورُهُ وَبُرْهَانُهُ عِنْدَكُمْ وَأَمْرُهُ إِلَيْكُمْ» (۳).

حق با شما و در شما و از شما و به سوی شماست و شما اهل حق و معدنش هستید، میراث نبوت [که

مجموعه ای از فعل، قول، تقریر در کلیه زمینه های اجتماعی، سیاسی، اخلاقی، دینی و ... است] نزد شماست و بازگشت خلق به سوی شماست و حساب...

ص: ۴۶

۱- یا ایها الذین امنوا لم تقولون ما لا تفعلون، (صف، ۲).

۲- بقره، آیه ۱۲۴.

۳- قمی، شیخ عباس (ره)؛ مفاتیح الجنان، زیارت جامعه کبیره، ص ۱۰۰۲ تا ۱۰۰۳، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

رسی ایشان بر عهده شماست و حرف آخر نزد شماست [به شفاعت یا عفو یا هر چیز دیگر...]. و نشانه های خدا [جهت هدایت] نزد شماست و اسرار مهم نبوت در میان شماست و نور و برهان خداوند نزد شما و امر خداوند مربوط به امر شماست.

قبل از این فراز از دعا معیار انسان های صالح و غیر صالح نیز در فرازی دیگر بیان شده است:

«فَلرَاغِبُ عَنْكُمْ مَارِقٌ وَ اللّٰزِمُ لَكُمْ لَا حَقَّ وَ الْمُقْصِرُّ فِي حَقِّكُمْ زَاهِقٌ»^(۱)؛

هر کس از طریق شما برگشت از دین خدا خارج شده و هر کس ملازم امر شما بود (به شما خاصان) ملحق گشت و هر کس در حق شما کوتاهی کرد محو و باطل گردید.

در این فرازهای نورانی از زیارت جامعه کبیره، ملاک...های افراد صالح و عادل که باید مسئول هدایت و نیز عهده دار تحقق عدالت در جامعه باشند مشخص گردید همچنین روشن شد که بدون وجود چنین افرادی تحقق عدالت محال است.

ص: ۴۷

۱- قمی، شیخ عباس (ره)؛ مفاتیح الجنان، زیارت جامعه کبیره، ص ۱۰۰۲، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

پس از آن... که نیاز به وجود افراد صالح و عادل جهت تحقق عدالت اجتماعی ثابت شد اینک رکن دیگری را که حاکمیت عدل است به عنوان یک ضرورت برای تحقق عدالت اجتماعی بررسی می کنیم. پس از قبول و پذیرش ضرورت وجود حکومت - که جای اثباتش این جا نیست و این مقاله مجال پرداختن به آن را ندارد بلکه به عنوان یک فرض مورد قبول آن را تلقی می نماید- اینک تمام همت را صرف تثبیت نقش و تأثیر حاکمیت عدل در تحقق عدالت اجتماعی می گردانیم. در نصوص آیات و روایات سفارش... های زیادی به سردمداران حکومت ها در خصوص عدالت پیشگی و عدالت محوری شده است. مثلاً خداوند متعال خطاب به پیامبرش حضرت داوود (علیه السلام) می فرماید:

«يا داوودُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَى فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ» (۱).

ای داوود ما تو را خلیفه (و نماینده خود) در زمین قرار

دادیم، پس در میان مردم به حق داوری کن، و از هوای نفس پیروی مکن که تو را از راه خدا منحرف سازد.

همچنین در آیه ای دیگر به رسولش می فرماید:

«... و إن حَكَمْتَ فَاحْكُم بَيْنَهُم بِالْقِسْطِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ» (۲).

«اگر میان آن... ها داوری کنی، با عدالت داوری کن، که خدا

ص: ۴۸

۱- صاد، ۲۶.

۲- سوره مائده، آیه ۴۲.

گذشته از آیات قرآنی که دو نمونه آن...ها را ذکر کردیم، روایات بسیاری در رابطه با نقش و اهمیت حاکمیت عدل در برقراری عدالت در جامعه و نیز مذمت از حاکمیت جور و نقش آن در رواج بی عدالتی در جامعه وجود دارد که به بخشی از آن...ها اشاره می کنیم.

در روایتی حضرت امام صادق (علیه السلام) حکم مشروع را فقط و فقط حکم حاکم عادل معرفی نموده و می فرماید: تحت ولایت چنین شخصی هر حقی احياء و هر ظلم و جوری خواهد مرد:

«...فوجه الحلال من الولاية ولاية والي العدل، الذي أمر الله بمعرفته وولاية و العمل له في ولايته، فاذا صار الوالي والي عدل، بهذه الجهة (ای جهة الولاية التي أمر الله بتابعها)، فالولاية له و العمل معه و معونته في ولايته و تقويته حلال محلل، و حلال الكسب معهم، و ذلك لأن في ولاية والي العدل و ولايته، إحياء كل حق و كل عدل، و إماتة كل ظلم و جور و فساد. فلذلك كان الساعي في تقوية سلطانه و المعين له على ولايته، ساعية الى طاعة الله مقويًا لدينه» (1).

... صورت حلال (صحیح) ولایت (حاکمیت)، ولایت والی عادل است، او کسی است که خداوند فرمان به شناخت، همکاری و یاری او در امر ولایتش نموده است وقتی والی، والی عدل شد به این جهت (یعنی جهت ولایتی که خداوند امر به تبعیتش نموده است) پس ولایت برای اوست و همکاری با او و یاری کردنش

ص: ۴۹

۱- حکیمی، محمد رضا، محمد، علی؛ الحیاء، ج ۶، ص ۳۴۴ تا ۳۴۵، دفتر نشر و فرهنگ اسلامی، چاپ اول، ۱۳۶۸ ش، به نقل از حرانی، تحف العقول، ص ۲۴۴.

در امر ولایت و تقویت (ارکان حکومت) او حلال و جایز است... و کسب با ایشان (والیان عادل) حلال است.

و این بدان خاطر است که در ولایت والی عادل و کار گزارانش زنده شدن هر حق و عدل و نیز مرگ هر ظلم و جور و فساد محقق است. به همین علت کسی که سعی در تقویت سلطان عادل نماید و او را یاری دهد در امر ولایتش از سعی کنندگان به سوی طاعت خدا و تقویت کنندگان دین او محسوب خواهد شد. بسیار واضح و روشن است که اگر در جامعه... ای انسان...های عادل و صالح وجود داشته باشند، شرایط دیگر مثل منابع مالی و پذیرش عمومی هم باشد اما باز عدالت حاکمیت نداشته باشد یعنی حاکم و عمال او عادل نباشند تحقق عدالت اجتماعی محال است. نمونه بارز این مسئله، حضرت علی (علیه السلام) می باشد که مجسمه و الگوی همه خوبی ها و در رأس آن...ها اسوه عدالت بود لکن حاکمیت نداشت لذا جامعه از فیض وجود فیاض این انسان کامل محروم بود. همین امام معصوم و مظلوم (علیه السلام) در حدیثی می فرماید:

«مَنْ عَدَلَ فِي الْبِلَادِ، نَشَرَّ اللَّهُ عَلَيْهِ الرَّحْمَةَ»^(۱)؛ کسی که عدالت را پیشه خود قرار دهد در بلاد تحت امرش، خداوند رحمتش را بر او (یا آن بلاد) منتشر می گرداند.

همچنین در روایتی دیگر از آن امام همام (علیه السلام) آمده است:

«بِالْعَدْلِ تَنْضَاعُ الْبَرَكَاتُ»^(۲)؛ به وسیله عدالت برکات فزونی می یابد.

ص: ۵۰

۱- آمدی، عبدالواحد بن محمد؛ غررالحکم و دررالکلم، ح ۲۸۳، بی نا، تهران، ۱۳۳۷ ش.

۲- همان، ح ۱۴۶.

باز از همان امام معصوم (علیه السلام) وارد شده است خطاب به یکی از مخاطبان خود فرمودند:

«إِجْعَلِ الدِّينَ كَهْفَكَ، وَ الْعَدْلَ سَيْفَكَ، تَنْجُ مِنْ كُلِّ سُوءٍ، وَ تَظْهَرِ عَلَى كُلِّ عَدُوٍّ»^(۱)

دین را پناهگاه خودت و عدل را شمشیر خودت قرار ده تا از هر بدی نجات یابی و بر هر دشمنی پیروز شوی.

همچنین امام صادق (علیه السلام) در حدیثی می فرمایند:

«إِنَّ النَّاسَ يَسْتَغْنُونَ إِذَا عُدِلَ بَيْنَهُمْ»^(۲)

به درستی... که مردم بی نیاز خواهند گردید اگر عدالت در بینشان برقرار گردد.

با تأمل در آن...چه ذکر شد و بسیاری از آیات و روایات مشابه دیگر در می یابیم که بر مسئله حاکمیت و ولایت تأکیدهای فراوانی شده است و ولایت عدالت محور را منشأ همه برکات و ولایت ستم محور را منشأ همه ضررها و ظلم ها دانسته اند.

مؤلفین کتاب شریف الحیاه می فرمایند:

«... از وظایف اولیه حکومت...های الهی، اقامه قسط و عدل است و باید مردم را به سوی آن سوق دهند تا جایی که علائم و آثار اسلامی در همه عرصه ها ظاهر گردد»^(۳)

ص: ۵۱

۱- آمدی، عبدالواحد بن محمد؛ غررالحکم و دررالکلم، ح ۶۷، بی نا، تهران، ۱۳۳۷ ش.

۲- حکیمی، محمد رضا، محمد، علی؛ الحیاه، ج ۵، ص ۱۸۹، دفتر نشر و فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۷ ش.

۳- همان، ص ۱۹۷.

سپس در توضیح ضروری بودن آن می فرماید: «این اصل اساسی چیزی است که بشریت معاصر به آن احتیاج شدید دارد و قیام به آن [اقامه عدل و قسط] سبب شناساندن هرچه قوی تر اسلام در سطح عالم می شود. هم...چنان که کوتاهی در این مورد، مهم...ترین دلیل از بین رفتن رائج اسلام و بطلان شیوه سعادت...مندی انسان و نیز از بین رفتن کلمه خدا [لا اله الا الله] در شرق و غرب عالم می شود».(۱) وی نسبت به عواقب عدم حاکمیت عدل هشدار داده در آخر این فراز از درد نامه خود می گویند:

«حقیقتی که نباید از آن غافل شد این است که اهمال در اقامه قسط و عدل [توسط حاکمان] سبب از بین رفتن و تضعیف اعتقادات مردم و نیز ترک بندگی و اعمال دینی می شود ولو در مناطقی از سرزمین اسلامی».(۲)

در بیان علت این مطلب می گوید:

«مردم وقتی ببینند حاکمی که به اسم اسلام و تبعیت از آن قیام نموده - در حالی که خون...های زیادی برای هموار شدن راه...ها برای او ریخته شده و بناهای آباد گران مقدار و اموال افراد و گروه...ها نابود گشته - اما اهمالی به مسائل اصلی در زندگی اقتصادی ندارد؛ توجهی به عدالت که قرآن به آن دعوت نموده ندارد و در راستای اقامه آن کوششی نمی کند ... مستکبرین را نمی ترساند و حیاتشان را به خطر نمی اندازد تا قدرت بر نجات مستضعفین و سعادت...مند نمودن آن...ها پیدا کند و نیز از نفوذ مستکبرین در برنامه های عمومی و قوانین کشوری منع نمی کند ...

ص: ۵۲

۱- همان.

۲- همان.

در این صورت مردم ... حساب می کنند که اسلام پایه های ظلم را محکم نموده و تأکیدی بر عدل ندارد... لذا معتقدات دینی ایشان تضعیف می گردد»^(۱).

به یقین حاکمیت عدل است که می تواند زینت بخش جوامع بشری باشد و سبب سعادت... مندی آن...ها شود. در دعا برای امام عصر(عج) می خوانیم:

«اللَّهُمَّ إِشْعَبْ بِه الصَّدْعَ و أُرْتُقْ بِه الْفَتَقَ و أَمِتْ بِه الْجَوْرَ و أَظْهِرْ بِه الْعَدْلَ و زَيِّنْ بِطَوْلِ بَقَائِهِ الْأَرْضَ حَتَّى تُنِيرَ بِعَدْلِهِ ظُلْمَ الْجَوْرِ و تُطْفِئَ بِه نِيرَانَ الْكُفْرِ و تُوضِحْ بِه مَعَايِدَ الْحَقِّ و مَجْهُولَ الْعَدْلِ»^(۲).

خدایا تفرقه و پریشانی های خلق را به وجود او [وجود نازنین امام زمان (عج)] جمع گردان و رخنه های (در دین) خلق را مسدود ساز و جور و ظلم را نابود و حکومت عدل و عدالت کامل را به وجود حضرتش در جهان ظاهر ساز، و اهل زمین را به طول بقای او زینت و کمال بخش ... تا آن که به عدل او بنیان ظلم و جور نابود و آتش کفر و نفاق را به طور کامل خاموش گردانی، و عهد و پیمان حق را آشکار و اساس عدل که مجهول گردیده روشن و معلوم سازی

البته تا ظهور و استقرار دولت حق، دیگران نیز باید به وظیفه خود در هر پست و مقام و منصبی که هستند عمل نمایند، و همین اوصاف را در نفس خود ایجاد کنند، قطعاً به هر اندازه که موفق به ایجاد این اوصاف شوند به همان اندازه هم جامعه ساخته و عدالت محقق خواهد شد.

ص: ۵۳

۱- همان، صص ۱۹۷ تا ۱۹۸.

۲- قمی، شیخ عباس؛ مفاتیح الجنان، دعا برای امام زمان، صص ۹۹۳ تا ۹۹۴، دفتر نشر و فرهنگ اسلامی.

کلام آخر را از بیانات مقام معظم رهبری به عاریت می ستانم که می فرماید:

« کسانی که دست...خوش جهالت...ها، شهوات نفسانی، هوا و هوس، سلیقه های شخصی و متکی به منافع فردی و گروهی باشند حق سرپرستی و اداره امور زندگی و تعیین سرنوشت مردم را ندارند ... حاکمیت دین، تقوا، عدالت، رحمت و علم بر مردم نمونه ای از ولایت الهی است...»^(۱).

گفتار سوم: پذیرش عمومی

مسئله یکی از ارکان پیش...برد هر برنامه ای در سطح جامعه بشری همراهی افراد آن جامعه و یا حداقل عدم مقاومت ایشان در مقابل آن برنامه می باشد. دلیل بر این مطلب آن است که برنامه های اجتماعی با هدف مدیریت کردن جامعه و افراد حاضر در آن جامعه تدوین می گردد. که برای حصول این هدف، پذیرش عمومی نقش تعیین کننده ای دارد به طوری که اگر برنامه بسیار مفید و نافع باشد لکن پذیرش نباشد قطعاً به هدف نخواهد رسید، مثال واضح و روشن این مورد نیز دوران خلافت حضرت امیرالمومنین علی (علیه السلام)، امام حسن مجتبی (علیه السلام) و نیز امام حسین (علیه السلام) و تقریباً تمامی ائمه معصومین (علیهم السلام) که از نوادر روزگاران غیر محصور در زمان بلکه مافوق زمان می باشند. به طوری که بعد از وفات حضرت رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) مردم با

حضرت علی (علیه السلام) بیعت نکردند و او را یاری ندادند، گرچه با این کار ولایت حضرت ساقط نشد لکن قدرت تحقق عدالت اجتماعی از ایشان سلب شد چرا که این قدرت به حسب عادی در سایه حکومت باید موجود می شد و

ص: ۵۴

۱- راشد، حسین...علی؛ فضیلت های فراموش شده، ص ۸۳ تا ۸۴، اطلاعات، ۱۳۸۳ ش.

حکومت هم وابسته به استقبال و بیعت مردم بود که چنین نشد. همچنین در زمان به حکومت رسیدن آن حضرت مواردی اتفاق افتاد که در اثر عدم پذیرش عمومی، مسیر حق ترک و نتیجه به نفع باطل رقم خورد. چند نمونه آن مربوط به درگیری های میان سپاه امیر المومنین و لشکریان معاویه ملعون است که عدم اهتمام سپاه حضرت موجب گله و شکایت آن حضرت گردیده و می فرماید:

«... وَإِذَا... أَمَرْتُكُمْ... بِالسَّيْرِ إِلَيْهِمْ فِي... الشَّتَاءِ قُلْتُمْ... هَذِهِ صَيِّبَةٌ... الْقُرْأَمِ هَلْنَا يَنْسَلِخُ عَنَّا... الْبُرْدُ، كُلُّ... هَذَا فِرَارًا... مِنَ الْحَرِّ... وَالْقُرْ، فَإِذَا... كُنْتُمْ مِنَ... الْحَرِّ... وَالْقُرْ تَفِرُّونَ... فَأَنْتُمْ وَ اللَّهِ مِنَ السَّيْفِ أَفَر...» (۱)

...وقتی به شما در ایام تابستان امر کردم که به جنگ ایشان بروید گفتید اکنون هوا گرم است ما را مهلت ده تا سورت گرما شکسته شود، و چون در ایام زمستان شما را به جنگ با آن...ها امر کردم گفتید در این روزها هوا بسیار سرد است به ما مهلت بده چندان که سرما برطرف گردد، شما که این همه عذر و بهانه از جهت فرار از گرما و سرما می آورید پس سوگند به خدا از شمشیر زودتر فرار خواهید نمود.

سپس آن حضرت ایشان را با عتاب تمام مورد خطاب قرار داده و می فرماید:

«... يَا... أَشْبَاهَ... الرِّجَالِ... وَلَا... رِجَالٍ،... حُلُومٌ... لِاطْفَالٍ،... وَعُقُولٌ... رَبَّاتٍ... الْحِجَالِ... لَوَدِدْتُ... أَنِّي لَمْ... أَرَكُمْ وَلَمْ... أَعْرِفْكُمْ، مَعْرِفَةُ... وَاللَّهِ جَرَّتْ نَدْمًا... وَأَعْقَبَتْ سَدْمًا.» (۲)

ای مرد نماهایی که آثار مردانگی در شما نیست، و ای کسانی که

ص: ۵۵

۱- فیض الاسلام، سید علی...نقی؛ نهج البلاغه، صص ۹۵ تا ۹۷، خطبه ۲۷، بی نا، تهران، ۱۳۶۷ ق.

۲- همان.

عقل شما مانند عقل بچه ها و زنهای تازه به حجله رفته است، ای کاش من شما را نمی دیدم و نمی شناختم که سوگند به خدا نتیجه شناختن شما پشیمانی و غم و اندوه می باشد.

بر اساس آن...چه از سخنان پایانی آن حضرت در این خطبه فهمیده می شود، عدم پذیرش فرمان آن حضرت از سوی سپاهیان، آن چنان تألمات روحی برای حضرتش ایجاد می کند که ناچار ایشان را نفرین می نماید:

«... قَاتَلَكُمُ...اللَّهُ لَقَدْ...مَلَأْتُكُمْ قُلُوبِي قَيْحًا...و...شَحَنْتُكُمْ صَدْرِي...غَيْظًا، و...جَزَعْتُمُونِي نُعْمَبِ التَّهْمَامِ أَنْفَاسًا، وَأَفْسَدْتُكُمْ عَلَيَّ...رَأْيِي بِالْعَصِيَانِ...و...الْخِذْلَانِ...»(۱)

خدا شما را بکشد که دل مرا بسیار چرکین کرده، سینه ام را از خشم آکندید، و در هر نفس پی در پی غم و اندوه به من خوراندید، و به سبب نافرمانی و بی اعتنایی به من رأی و تدبیرم را فاسد و تباه ساختید.

این یک نمونه از عدم پذیرش عمومی نسبت به برنامه های اصلاحی و خیرخواهانه و سعادت...مندانه است که به گواهی تاریخ در زمان زمامداری اسوه عدالت، بلکه میزان و معیار عدالت اتفاق افتاد، یعنی با آن...که فرد صالح و عادل، در مصدر حکومت قرار می گیرد اما به دلیل وجود پیدا نکردن شرط دیگر که پذیرش عمومی باشد، تحقق عدالت اجتماعی غیر ممکن می شود.

این عدم پذیرش و عدم همراهی تا جایی ادامه پیدا می...کند که حضرت امیر(علیه السلام) چنین می...فرماید:

ص: ۵۶

«ای گروهی که جسم... هایتان حاضر است ولی اندیشه... هایتان غایب و خواسته... هایتان ناهمگون ای گروهی که پیشوایانتان گرفتار شما شده... اند! پیشوای شما مطیع خداست و شما نافرمانیش می... کنید و پیشوای شامیان خدا را نافرمان است، ولی آنان اطاعتش می... کنند. به خدا سوگند دوست داشتم معاویه، مثل مبادله درهم به دینار، حاضر به مبادله با من می... شد، ده نفر از شما را از من می... گرفت و یکی از آنان را می... داد».^(۱)

نمونه های دیگر از این قبیل در دوره کوتاه حکومت آن انسان کامل اتفاق افتاده که به اختصار از آن...ها نام می بریم. داستان جنگ صفین که سپاه اسلام با سپاه شام در منطقه صفین روبرو شدند و پس از ۱۷ ماه جنگیدن می رفت که خورشید فتح و ظفر سپاه عراق طلوع کند که بین صفوف سپاه اسلام اختلاف و تفرقه رخ داد چنان که مولف کتاب الامام علی بن ابی طالب می...گوید: «پیرو حيله ای که عمرو بن عاص مشاور معاویه بن ابی سفیان به کار بست و دستور داد قرآن ها را بر سر نیزه کنند، یاران بی وفای امیر المومنین (علیه السلام) به سرکردگی اشعث بن قیس، حضرت را تحت فشار قرار داده و وی را مجبور به فراخواندن مالک اشتر که چند قدمی بیشتر تا پیروزی نهایی فاصله نداشت نمودند».^(۲)

با مطالعه تاریخ این حقیقت کاملاً روشن می شود که اگر اهل حق به اندازه اهل باطل در رسیدن به هدفشان پافشاری و استقامت می کردند، امروز

ص: ۵۷

۱- محمدی ری شهری، محمد و همکاران؛ دانشنامه امیرالمؤمنین، ج ۷، ص ۴۱ تا ۴۲، ترجمه جواد محدثی، سازمان چاپ و نشر دارالحدیث، چاپ اول، ۱۳۸۲ ش.

۲- بیومی مهران، محمد؛ الامام علی بن ابی طالب، صص ۱۷۱ - ۱۷۳، انتشارات اسلامی، چاپ دوم، ۱۴۱۹ ق.

شاهد کاخ...های رفیع بی عدالتی نبودیم، تأیید این مطلب را علاوه بر کتب تاریخ در کلمات سوزناک حضرت امیر (علیه السلام) در نهج البلاغه که متعدد از اهل زمان خود گله و شکایت می فرمایند نیز می توانیم بیابیم؛ اتفاقاً در همین داستانی که نقل شد و نیز در ادامه آن که بحث تعیین حکمین بود باز مردم گوش به فرمان امام عدالت گستر ندادند و در انتخاب حکم دچار اشتباهی فاحش شدند چرا که امام در مقابل عمرو بن عاص، ابن عباس را پیشنهاد کرد، مردم قبول نکردند و بهانه آوردند، مجدداً امام (علیه السلام) مالک اشتر را پیشنهاد کرد، باز بهانه آوردند و قبول نکردند و همواره بر حکمیت ابوموسی اشعری که فردی ساده لوح بود پافشاری نمودند. در این هنگام و برای آخرین بار امام (علیه السلام) رو به ایشان کرد و گفت: «... فَقَدْ أَيْتُمُ إِلَّا أَبَا مُوسَى، قالوا: نَعَمْ، قَالَ فَاصْنَعُوا مَا أَرَدْتُمْ».^(۱) هیچ کس را قبول نخواهید کرد مگر ابوموسی را؟ گفتند بله، امام هم گفتند پس هر کاری که می خواهید بکنید.

در حقیقت ایشان را به خودشان واگذار نمود. آیا با چنین هوادارانی که امیر مومنان داشت یا هواداران امام حسن (علیه السلام) که به معاویه گفتند «هرگاه سپاه تو به اردوگاه حسن بن علی (علیهما السلام) نزدیک شود، حسن (علیه السلام) را دست بسته تسلیم نموده یا خواهیم کشت».^(۲)

امید به تحقق عدالت در سطح اجتماع دارد؟

امام حسن (علیه السلام) که از سوی پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله) (مصلح اکبر^(۳)) نام گرفته است نیز مانند پدر بزرگوارش دچار انسان...هایی مذبذب شد که مانع از دست...یابی

ص: ۵۸

۱- همان، ص ۱۷۶.

۲- احمدی بیرجندی، احمد؛ چهارده اختر تابناک، ص ۹۶ تا ۹۷، آستان قدس رضوی، ۱۳۷۸ ش، به نقل از ارشاد شیخ مفید و اعلام الوری طبرسی.

۳- همان، ص ۹۹.

جامعه به شمیم عطر آگین عدالت بودند. در همین راستا به سرگذشت فرماندهان و سپاهیان آن حضرت در جنگ با سپاه شام به سرکردگی معاویه می پردازیم:

یکی از فرماندهان سپاه اسلام، عبیدالله بن عباس از نزدیکان آن حضرت بود که دچار وسوسه های معاویه شد و در مقابل یک میلیون درهم، به اتفاق هشت هزار نفر به اردوگاه معاویه شتافت.

حقیقتاً با چنین مردمی باید به فکر نجات جان بود، و دیگر مجالی برای دست یابی به کمالاتی از قبیل، عدالت، رفاه

و ... باقی نخواهد ماند، بدا به حال مردمی که مصلحان خود را رها و مفسدان را یاری می نمایند، اگر مردم درست تشخیص می دادند و درست پیروی می کردند قطعاً سعادت ... مند می شدند چنان ... که حضرت امیر (علیه السلام) می فرماید:

«... اگر این امت از زمانی که خداوند پیامبرش را قبض روح کرده تابع من می شدند و مرا اطاعت می کردند، از بالای سرشان و از زیر پایشان تا روز قیامت با خوشی و وسعت، نعمتهای الهی را می خوردند»^(۱).

آیا انتظار از تحقق عدالت اجتماعی چیزی جز این است.

ص: ۵۹

۱- انصاری زنجانی، اسماعیل؛ اسرار آل محمد (صلی الله علیه و آله) (ترجمه کتاب سلیم بن قیس)، ص ۳۱۰، دلیل ما، ۱۳۸۰ ش.

برای تحقق عدالت اجتماعی هم...چنان که لازم است عوامل موثر در آن را بشناسیم، موانع تحقق را نیز باید بررسی نموده، بشناسیم تا در جهت رفع آن...ها کوشش نماییم.

در این مبحث طی هفت گفتار موانعی را بر خواهیم شمرد که گرچه تمام موانع نخواهند بود لکن تقریباً مهم...ترین آن...ها می باشد. همچنین این نکته مهم است دانسته شود که موارد هفت گانه مذکور از اهمیت های متفاوتی برخوردار هستند. گرچه ترتیب گفتارها بر اساس اهمیت هر یک از آن...ها نیست. لکن گفتار اول به دلیل اهمیتی که نسبت به سایر گفتارها دارد در جایگاه واقعی خودش مورد بحث قرار گرفته است.

گفتار اول: برداشت های غیر معصومانه از منابع اصلی دین

دو گونه برداشت...از دین و منابع دینی قابل تصور است؛ یک برداشت توسط کسانی که در منابع دینی تخصص دارند و مجاز به برداشت از منابع اصلی دین که همان کتاب و سنت است می باشند، و برداشت دیگر توسط کسانی که شرایط لازم برای چنین کاری را ندارند. بدیهی است که با این گروه کاری نداریم و از بحث ما خارج اند. اما دسته اول همان علمایی هستند که اصطلاحاً مجتهد و مرجع در علوم دینی نامیده می شوند و محل رجوع توده مردم هستند. از میان گروه مزبور یک نفر به عنوان ولی فقیه، با شرایط و ویژگی های خاص، از قبیل دارا بودن علم، درایت، شجاعت، عدالت و... زمام امور مسلمین را در دست می گیرد و علی رغم غیرمعصوم بودن و احتمال وجود خطا در رأی و نظر ایشان، عقلاً و نقلاً واجب است که همگان از وی اطاعت نمایند، تا در پرتو هدایت های او مفساد اجتماعی و نابرابری ها به حداقل رسیده و جامعه به رشد و تعالی برسد.

با توجه به اینکه حاکم اسلامی (ولی فقیه) دارای صفت عصمت، که مختص معصومین (علیهم السلام) است نبوده، و مستقیماً هم با منبع وحی مرتبط نیست به همین خاطر برقراری عدالت در تمام امور و شؤون جامعه در حد کمال و تمام میسر نیست و براین اساس است که بشریت همواره منتظر فردی است که او بتواند عدالت را در جامعه برپا کند.

آقای احمد جنتی در این باره می نویسد:

«به تحقیق در این زمان کوشش هایی برای شناخت حقوق انسان و نحوه دست...یابی بر آن ها صورت گرفته است، و مراکزی تأسیس و مقررات و توصیه هایی نیز صادر شده است، و راه حل هایی ارائه و قوانینی نوشته شده است، اما از آن...جا که زیربنای تفکر و عقاید به صورت صحیح پی ریزی نشده است و مستند به منبع وحی الهی که قابل تکیه باشد نیست، و مقام معصومی وجود ندارد، سنگینی این قوانین بر گرده بشر تحصیل گردیده است. لذا بشریت مبتلا به خطا و انحراف گشته است تا آن که بعد از گذشت قرن...ها شاهد عدم تحقق عدالت اجتماعی و نیز شاهد عدم دست یابی محرومین به آرزوهایشان هستیم».^(۱)

این مسئله مربوط به امروز نیست، بلکه دیر زمانی است که بشریت از ناحیه برداشت های غیر معصومانه حتی در زمان معصومین (علیهم السلام) تهدید و به هلاکت افتاده است. به عنوان مثال حضرت علی (علیه السلام) از چنین افرادی لب به شکوه گشوده، درد دل می نماید و می فرماید:

«دشمن ترین خلائق نزد خدا دو گروهند ... (گروه دوم آنها) مردمی که نادانی ها را در خود جمع کرده، مردم نادان را گمراه می کند. در تاریکی های فتنه و فساد بی خبر است، در موقع اصلاح کردن کور است. عوام او را دانا می نامند و حال آن که نادان

ص: ۶۱

۱- ر.ک، احمد جنتی، التوحید، ص ۱۰۸، مقاله العداله الاجتماعیه.

است، میان مردم برای حکم دادن نشسته و به آن چه که بر غیر او اشتباه است خود را دانا می داند، اگر به او یکی از مسایل مشکله عرضه شود، در پاسخ آن، سخنان بی معنی و بیهوده از رأی خود تهیه نموده و طبق آن حکم می نماید... و باور نمی کند که بر خلاف آن چه که گفته دیگری را دانشی است، و اگر امری بر او تاریک باشد، چون دانست که آن را نمی داند می پوشاند و نمی گذارد آشکار گردد و به سبب حکم هایی که به ظلم و ستم صادر کرده خون...های به ناحق ریخته و به زبان حال فریاد می کنند، و میراث ها از دست جور او به آواز بلند می نالند که به ناحق به صاحبانش نرسیده... (۱)».

چنان که از متن سخنان حضرت امیر (علیه السّلام) بر می آید متأسفانه این قبیل مسائل تماماً به اسم اسلام و به واسطه کسانی که خود را عالم اسلامی می دانسته اند صورت می گرفته و می گیرد.

در جای دیگری به صراحت این امام مظلوم (علیه السّلام) در مذمت علمایی که فتوای مخالف می دهند و به قیاس عمل می کنند می فرماید:

«مسئله ای از احکام دین از یکی از علماء پرسیده می شود او به رأی خود راجع به آن فتوی می دهد، همان مسئله از قاضی دیگری سؤال می شود فتوای او بر خلاف قاضی اول است، آن گاه ایشان با حکم های خلاف یکدیگر نزد پیشوایی که آن...ها را قاضی قرار داده گرد می آیند، قاضی القضاة رای همه آن...ها را درست می داند، در صورتی که خدای ایشان یکی و پیغمبر آن...ها یکی و کتابشان یکی است، پس حکم یک مسئله را به اختلاف بیان کردن برای چیست؟ و تصویب قاضی القضاة درستی همه آن

ص: ۶۲

اختلافات را از روی چه مبنایی است؟ ... هیچ چیز سبب اختلاف علماء نیست مگر جهل و نادانی ایشان به کتاب خدا، البته چنین اشخاصی شایسته حکم دادن نیستند...» (۱).

گفتار دوم: خوی ستمکاری بعضی قدرتمندان

یکی دیگر از موانع تحقق عدالت اجتماعی، ستم پیشگی انسان...هایی است که دچار هوی و هوس شده و بدون تأمل و تعمق در عاقبت کار خویش و نیز پایان زندگی دنیوی و حساب پس از مرگ مرتکب جنایاتی شده اند و برای همیشه بشریت را از چشیدن طعم آزادی و عدالت محروم نموده اند.

اینان بهتر از هر کس دیگر حق را می شناختند و به همین دلیل هم جرمشان سنگین است، اما به خاطر هوی و هوس و قدرت طلبی حق را پایمال نموده و جایگاه حاکم حق را به ناحق غصب نموده اند، تاریخ گواه خوبی بر این مدعاست.

چند نمونه از مواردی که قدرت...های حاکم به خاطر خوی ستم کاری مانع از تحقق عدالت شده اند را ذکر می کنیم. معاویه در جریان جنگ صفین طی نامه ای به امیر مومنین (علیه السلام) مقام والای آن حضرت را برمی شمارد و چنین می نویسد:

«به خدا قسم من می دانم که تو سزاوارترین مردم به خلافت هستی و از من به آن سزاوارتری، زیرا تو از مهاجرین هستی که پیش از همه مسلمان شدند و من از آزاد شدگان هستم.» (۲).

ص: ۶۳

۱- همان، صص ۷۵ - ۷۶.

۲- اشاره به فتح مکه است که در آن روز همه مشرکین از جمله معاویه و پدر و پسرش از آزاد شدگان پیامبر (صلی الله علیه و آله) شدند.

و من مثل سوابق تو در اسلام و خویشاوندی پیامبر (صلی الله علیه و آله) و علم تو به کتاب خدا و سنت پیامبرش را ندارم» (۱).

وی همچنین پس از مکاتبات زیادی که بین او و امیرمؤمنان رد و بدل شد چنین می نویسد:

«ای ابوالحسن، گوارایت باد که آخرت را مالک می شوی، و گوارایمان باد که دنیا را مالک می شویم» (۲).

در همین زمان هم نمونه تمام کمال خوی ستم کاری در ابر قدرت غرب متجلی شده است به طوری که با نظام سلطه خود تمام دنیا را به کام بی عدالتی فرو کشانده و عرصه را بر ملل جهان تنگ نموده است، و رسماً اعلام می کند در هر کجای جهان هر کس با ما نیست حتماً علیه ماست و به همین دلیل مورد تعرض قرار خواهد گرفت. آنان، هم پیمان دیرینه را حمایت همه جانبه و ملل آزادی خواه را سرکوب و منکوب می نمایند. خوی استکباری و ستم خواهی آنان مانع جدی بر سر راه تحقق عدالت اجتماعی محسوب می شود به طوری که با وجود چنین قدرت...هایی امکان تحقق عدالت اجتماعی وجود ندارد.

ص: ۶۴

۱- انصاری زنجانی، اسماعیل؛ اسرار آل محمد (صلی الله علیه و آله)، ص ۴۱۷، دلیل ما، چاپ ششم، ۱۳۸۳ ش.

۲- همان، ص ۴۴۸.

یکی از ارکان مهم هر انقلاب و حکومتی پایگاه مردمی است. مقتدرترین حاکمان اگر پایگاه مردمی نداشته باشند، قطعاً استمرار حکومت...شان با خطر جدی مواجه می‌شود، گرچه اقبال و استقبال عمومی به تنهایی دلیل حقانیت یک حکومت یا انقلاب نمی‌باشد اما تشکیل، بقاء و دوام هر حکومتی به صورت مستقیم بستگی به استقبال و حمایت مردمی دارد. شاهد بر این مدعا تاریخ انقلاب‌ها و حکومت‌ها در بین اقوام و ملل مختلف جهان است. در بیان اهمیت این موضوع همین بس که عادل‌ترین، عالم‌ترین، شجاع‌ترین و بهترین خلائق خداوند بعد از پیامبر عظیم‌الشأن اسلام می‌فرماید: «تعجب است که چقدر محبت این دو و محبت کسانی که امت را از راه خدا بازداشته و از دینشان برگردانده اند در قلوب این امت رسوخ کرده است»^(۱).

طبق این کلام، حضرت امیرمؤمنان (علیه السلام) نیز تأیید و تأکید دارند که در بین توده مردم روحیه ظلم‌پذیری بیشتر از عدالت‌پذیری وجود داشته است و اکنون نیز وجود دارد. البته این مسئله دلایل فراوانی دارد که یکی از مهم‌ترین آن‌ها، آباد شدن زندگی دنیایی مردم در صورت تبعیت از ظالمین است و دیگر آنکه پیرامون ظالمین از تقوا و قیودات بازدارنده خبری وجود ندارد. بدین علت است که تمایل نفس مردم به ایشان در مقایسه با عدالت‌گستران و ظلم‌ستیزان بیشتر است.

ص: ۶۵

۱- انصاری زنجانی، اسماعیل؛ اسرار آل محمد، ص ۳۶۳، دلیل ما، چاپ ششم، ۱۳۸۳ ش. ترجمه کتاب سلیم بن قیس هلالی.

یکی دیگر از موانع تحقق عدالت اجتماعی پایین بودن سطح فرهنگ و درک اجتماعی توده مردم است، این عامل به قدری مهم است که همواره مورد توجه حاکمان ظالم و هواپرست بوده، به طوری که به طرق مختلف جلو آگاهی مردم را می گرفته اند؛ زیرا مردم آگاه و فرهنگ دوست هرگز زیر بار زور و ستم و بی عدالتی نمی روند. برعکس حاکمان و رهبران دلسوز و عادل در پی ارتقای سطح فرهنگ توده مردم هستند؛ زیرا ایشان در پی پرداخت حقوق حقه مردم می باشند و اطلاع و ارتقای فرهنگ توده مردم باعث می شود که مردم به حق خود آگاه شده و حاکم را در تحقق آن یاری دهند. به همین دلیل است که در آموزه های دینی ما سفارشات اکیدی نسبت به ارتقای سطح فرهنگ توده مردم شده است و تعلیم و تربیت را که دو رکن اساسی فرهنگ به شمار می روند از بالاترین عبادت ها شمرده است و رهبر فقید انقلاب حضرت امام خمینی (ره) نیز طی فرمانی امر به تشکیل نهضت سوادآموزی می نماید که نشانه اهتمام این رهبر عالی قدر جهان اسلام به این مهم است. ایشان در این حکم «عفریت بی سوادی» را یکی از «میراث های شوم نظام طاغوتی»^(۱) می نامند. گرچه بی سوادی همواره ملازم با بی فرهنگی نیست اما قطعاً بی سوادی مانع دست یابی به توان لازم برای احقاق حقوق حقه هر ملتی می باشد. بدین سبب است که استکبار هیچ گاه تمایل به آگاه نمودن مردم ندارد و روشن است که یکی از راه های حتمی آگاهی، سواد آموختن توده است؛ اگر توده ها بی سواد باشند به راحتی می توان آنان را فریب داد و فرهنگ وابسته برای آن ها به ارمغان آورد و

ص: ۶۶

۱- موسوی الخمینی، سید روح الله؛ صحیفه نور، ج ۱۶، ص ۱۴۶، وزارت ارشاد اسلامی، ۱۳۶۱ ش.

خطر فرهنگ غیر مستقل بسیار هولناک است. در همین زمینه حضرت امام خمینی (ره) می فرمایند:

«...اگر این فرهنگ، یک فرهنگ مستقلی باشد، در بین این...ها تربیت می شوند یک جوان هایی و یک رجالی، اگر این...ها تربیت بشوند ولا- محاله مقدرات مملکت دست این ها می افتد، باز هم مانع می شود این که این ها برسند به آمال خودشان».(۱)

چنان که پیداست رهبر فقید انقلاب نیز وجود و عدم فرهنگ را ابزار مهمی در انحطاط یا تعالی جوامع می دانند و از مهم ترین شاخصه های انحطاط و تعالی می توان عدالت و عدم عدالت اجتماعی را قلمداد نمود. در نتیجه پایین بودن سطح فرهنگی توده ها قطعاً نقش عمده ای را به عنوان مانع از تحقق عدالت اجتماعی ایفا می کند.

گفتار پنجم: دنیا زدگی عالمان

یکی دیگر از موانع تحقق عدالت اجتماعی دنیا زدگی عالمان است. چه بسا عالمانی که در مصدر امور قرار دارند و در سایه پرمهر و محبت حاکم و سلطانی عادل هم بهره مند هستند لکن آن...گونه که باید و شاید در پی انجام وظایف محوله بر نمی آیند. علت این امر چیزی نیست جز دل بستگی به دنیای فانی و نیز فریفته شدن به ظاهر پر زرق و برق مواهب دنیوی به طوری که رنج تحقق عدالت را بر خود سنگین می بیند و به خوش...گذرانی های زودگذر مشغول گردیده و راه را برای بی عدالتی و دنیاطلبی هموار می سازد.

ص: ۶۷

شاهد این مطلب تاریخ است که مشحون از نابسامانی هایی است که در اثر دنیازدگی عالمان به وقوع پیوسته است. از این میان به دو نمونه اشاره می شود.

حضرت علی (علیه السلام) در زمان خلافتش کارگزاران زیادی را منصوب نمودند که بعضی از آن ها پس از رسیدن به قدرت، دنیاطلبی پیش گرفتند تا جایی که حضرت آن ها را توبیخ و یا در مواردی عزل نمودند. حضرت علی خطاب به زیاد بن ابیه که قائم مقام عبدالله بن عباس در حکومت بصره بود می فرماید:

«أَتَرْجُوا أَنْ يُعْطِيَكُمْ اللَّهُ... أَجْرَ الْمُتَوَاضِعِينَ... وَأَنْتَ... عِنْدَهُ... مِنْ... الْمُتَكَبِّرِينَ... وَتَطْمَعُ... وَأَنْتَ... مُتَمَرِّغٌ... فِي... النَّعِيمِ... تَمْنَعِيهِ... الضَّعِيفِ... وَالْأَرْمَلَهُ... - أَنْ يُوَجِّبَ... لَكَ... ثَوَابَ الْمُتَصَدِّقِينَ.» (۱)

آیا امید داری که خدا پاداش فروتنان (که به دنیا و کالای آن دل نبسته و به دستور او رفتار می کنند) را به تو دهد و حال آن که تو نزد او از گردن کشان (که دل به دنیا بسته و خلاف دستور او را انجام می دهند) هستی؟ آیا طمع داری که پاداش صدقه دهندگان را برای تو واجب و لازم گرداند در حالی که تو در عیش و خوشی... گذرانی غلطیده، ناتوان و بیچاره و بیوه زن را از آن بهره نمی دهی؟

نمونه دیگر آنست که حضرت امیر (علیه السلام) در نامه ای خطاب به یکی از کار گزارانش فرموده است:

«.... من تو را در امانت خود شریک و انباز خویش ساختم و تو را

ص: ۶۸

پیراهن و آستر جامه ام گردانیدم و هیچ یک از خویشانم برای موافقت و یاری و رساندن امانت به من از تو درستکارتر نبود. پس چون دیدی روزگار بر پسر عمویت سخت گرفته، و دشمن بر او خشم نموده، و امانت مردم تباه گشت و این امت دلیر شده پراکنده گردیدند، به پسر عمویت پشت سپر برگراندی و از او دوری کردی همراه دوری کرده ها ... و به او خیانت کردی به کمک خیانت کنندگان پس نه به پسر عمویت همراهی نمودی و نه امانت را ادا کردی ... ای آن... که نزد ما از خردمندان به شمار می آمدی، چگونه آشامیدن و خوردن (آن مال) را جایز و گوارا دانی با این... که می دانی حرام می خوری و حرام

می آشامی» (۱).

گفتار ششم: انحراف عدالت خواهان گذشته از مسیر عدالت خواهی

به طور کلی انسان ها هر گاه در واقعه و حادثه ای دچار ضرر و یا ضربه گردند، برای بار دوم و سوم و... در مواجهه با امور مشابه محتاط تر رفتار می کنند. موقعیت کنونی، تاریخی پرفراز و نشیب را بر پشت خود می کشد که پر از موارد تجربه شده در این زمینه است. یکی از آن موارد قیام های مختلف به اسم آزادی و عدالت است که سابقه آن به سابقه خلقت بشر می رسد در این میان مکاتب مختلف بشری و الهی دستوراتی را برای مساوات و عدالت و عدالت خواهی و نیز عدالت گسترگی ارائه کرده اند که در پیچ و خم های تاریخ دچار تغییرات، ناکامی ها و بی حاصلی ها و کج روی ها شده اند و همین امر موجب شده است که افراد بشر در مقابل ندهای

ص: ۶۹

۱- فیض الاسلام، سید علی نقی، ترجمه نهج البلاغه، ص ۹۵ تا ۹۹، بی نا، تهران، ۱۳۶۷ ق.

عدالت خواهی و حق طلبی جدید، سیر بی تفاوتی را بیمایید و این نیز به عنوان عامل و مانع تحقق عدالت اجتماعی نقش بیافریند. البته این انحراف ممکن است دلایل زیادی داشته باشد اعم از اشتباه در تشخیص، یا تعمد در حق جلوه دادن باطل، اما به هر حال اثر وضعی هر دو، بلایایی است که بر سر توده مردم خواهد ریخت. در همین راستا امام علی (علیه السلام) می فرماید:

«أَجْوَرُ النَّاسِ مَنْ عَدَّ جَوْرَهُ عَدْلًا مِنْهُ»^(۱)

جائرترین مردم کسی است که جور خودش را به عنوان عدل قلمداد کند.

همچنین برادران حکیمی در کتاب شریف الحیاه می فرمایند:

«... أَنْ... الْجَوْرَ كَثِيرًا مَّا ظَهَرَ بِلِبَاسِ... الْعَدْلِ... وَ تَسْتَرُّ... بِهِ دَجَلًا... وَ تَمُوِيهَا أَوْ غَفْلَةً وَ تَجَاهُلًا، أَوْ تَوَانِيًا وَ مُصَانِعَةً...»^(۲)

... به درستی که جور (ظلم) بسیاری اوقات در لباس عدل ظاهر می گردد و تحت پوشش و رنگ و لعاب عدل مستور می گردد تعمداً یا از روی غفلت و نادانی، یا از روی

تبانی و بده بستان های [رایج].

در هر صورت این عبارت تأییدی است بر این که عدالت خواهی و عدالت خواهان در طول زمان ممکن است از مسیر عدالت خارج و به سوی ظلم منحرف شوند، طبیعی است که در صورت تکرار، استقبال توده مردم کم...رنگ خواهد شد.

ص: ۷۰

۱- حکیمی، محمد رضا، محمد، علی؛ الحیاه، ج ۶، ص ۳۵۰، دفتر نشر و فرهنگ اسلامی، چاپ اول، ۱۳۶۸ ش، به نقل از

غررالاحکم / ۶۵،

۲- همان.

یکی از موارد دردناک، انحراف انقلاب مشروطه که با هدف عدالت خواهی شروع شده بود می باشد. رفته رفته «استعمارگران روس و انگلیس با تهدید و تطمیع، دولت های مشروطه را از مسیر حقیقی و اصیل خود منحرف ساختند ... بنابراین، مشروطه نتوانست استقلال، آزادی، امنیت و اعتلای ملی را که از اهداف اصلی انقلابیون [و ارکان تحقق عدالت اجتماعی] بود، محقق سازد» (۱). همان طور که گفته شد در طول تاریخ موارد بسیاری اتفاق افتاده که ابتدا به اسم آزادی بشر از یوغ ظالمان و نیز عدالت گستری از نیروی مردم استفاده گردیده و سپس بر گرده همین ملت گروه تازه ای سوار شده اند. «بسیارند کسانی که نوشتند قرن...ها، از عدل و سیاه کردند صدها صفحه و منتشر کردند کتاب...ها در وصف عدالت و زندگی تحت سایه آن و نیز اشعار و قصاید سرودند، سپس [ناگهان] روی برگرداندند در زمانی که بر مسند نشستند و مسلط بر امور شدند و براءت جستند از آن چه نوشته و گفته بودند، و مثل این که فراموش کرده باشند همه چیز را. و مثل این که اصلاً ایشان نبودند که زمزمه عدل و مساوات و آزادی را سر داده بودند» (۲).

واقعاً اگر کسی یا جامعه ای چنین چیزی را تجربه نموده باشد آیا برای مرتبه دیگر نیز از آن استقبال می کند؟ قطعاً با احتیاط بیشتری برخورد می کند که این می تواند به عنوان عاملی برای عدم تحقق عدالت اجتماعی باشد.

ص: ۷۱

۱- کریمی، علیرضا؛ انقلاب مشروطه در بوته نقد، ص ۱۰۲، مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما، ۱۳۸۳ ش.

۲- الکریمی، علی؛ رساله القرآن، مقاله دورالعدل فی المجتمع الانسانی، ص ۷۵.

به طور طبیعی بشر برای به دست آوردن هر چیز یا موقعیتی دست به محاسبه سود و زیان می زند، اگر سود داشته باشد اقدام وگرنه خودداری می نماید. این محاسبه در همه عرصه ها مانند سیاست، اجتماع، اقتصاد، دوستی و... وجود دارد. بی تردید ورود به عرصه عدالت خواهی و عدالت گستری با توجه به بیرحمی و سفاکی گروه مخالف عدالت خواهان که جملگی قدرت طلبان بی عدالت می باشند، هزینه سنگینی را می طلبد که گاه تا سرحد گذشتن از جان می رسد. وقتی نتیجه محاسبه لزوم فدای جان باشد طبیعی است که افراد کمتری تن به آن می دهند و از این رو هر چند هدف مقدس باشد در صورتی که بهای لازم آن پرداخت نشود به دست نخواهد آمد. شاهد زنده این ادعا جریانات اخیر در عرصه بین المللی و خصوصاً خاورمیانه است، که اسرائیل تا بن دندان مسلح کشور لبنان و فلسطین را مورد حملات دد منشانه و ظالمانه قرار داده است ولی کشورهای مسلمان؛ خصوصاً کشورهای عربی، کم...ترین موضع گیری مخالف اسرائیل را از خود بروز می دهند.

تا از خود گذشتگی و جان فشانی نباشد، عدالت اجتماعی تحقق نمی یابد. امام خمینی می فرمایند:

«... در هر صورت ما باید نابود شویم، اسلام و احکام اسلام و فقهای اسلام باید فدا شوند، دستگاه جبار گمان کرده است با این اعمال غیرانسانی و فشارها می تواند ما را از مقصد خود که جلوگیری از ظلم و خودسری ها و قانون شکنی ها و حفظ حقوق اسلام و ملت و برقراری عدالت اجتماعی که مقصد بزرگ اسلام

است، منصرف کند»^(۱).

این هزینه سنگینی است که در صورت عدم پرداخت آن عدالت اجتماعی محقق نخواهد گردید. چنان که در قرآن کریم نیز به شهادت عدالت خواهان تصریح شده است و آمران به قسط را در مقابل کافران به احکام و آیات خداوند معرفی می نماید:

«إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيَّ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ»^(۲)

کسانی که به آیات خداوند کفر می ورزند و پیامبران را به ناحق می کشند، و (نیز) مردمی که امر به عدالت می کنند به قتل می رسانند، به کیفر دردناک (الهی) بشارت ده.

ص: ۷۳

۱- موسوی الخمینی، روح الله، صحیفه نور، ج ۱، ص ۴۷، وزارت ارشاد اسلامی، ۱۳۶۱ ش.

۲- آل عمران، ۲۱.

پس از تبیین عوامل و موانع تحقق عدالت اجتماعی، به نقش و جایگاه آن در کاهش و پیش گیری از جرم می پردازیم. این موضوع را در قالب سه مبحث یعنی علل و عوامل وقوع جرم، پیش گیری از وقوع جرم و ارائه نظریات مختلف جهت کاهش جرم ارایه می کنیم.

در وقوع جرم علل و عوامل متعدد و مختلفی مؤثر می باشند لکن ما به پنج علت و عامل که از مهم ترین آن ها به حساب می آیند طی گفتارهای آتی می پردازیم. اما قبل از آن که به تبیین این علل و عوامل پردازیم این نکته لازم به ذکر است که همه انسان ها برای رسیدن به اهداف از وسایل و راه کارهایی استفاده می کنند که بعضی از آن...ها به دلایلی خارج از ضوابط و چارچوب می باشند و به عبارت دیگر انتخاب وسیله رسیدن به هدف گاهی منجر به بروز جرم می گردد. در همین زمینه نظریه کلاسیک می...گوید:

تمام انسان ها اراده آزاد خود را برای نیل به اهداف لذت بخش خویش معطوف می دارند و دلایلی برای انتخاب وسایل رسیدن به اهداف دارند. افراد مجرم و بزهکار تنها در انتخاب وسیله رسیدن به اهداف لذت بخش با افرادی که از قانون اطاعت می کنند تفاوت دارند...» (۱).

اینک علل وراثت، علل اقتصادی و معیشتی، علل فرهنگی و تربیتی و علل شخصیتی وقوع جرم را در گفتارهای مستقلی مورد ارزیابی قرار می دهیم.

ص: ۷۷

«بعضی از دانشمندان جرم‌شناسی در مطالعه علل و عوامل بزه...کاری به این نتیجه رسیده‌اند که بزه...کاری تابع قوانین بیولوژیک (۱) و وراثت است (۲)» همچنین لمبروزو اولین کسی است که بعد از تحقیقات فراوان در کتاب «انسان جنایتکار» وجود یک نوع بزهکاری فطری را اعلام می‌نماید. مطالعات لمبروزو تحت تأثیر «نظریات داروین» بود که جنایتکاران مادرزادی را نمایشگر قدیمی‌ترین انواع انسان‌ها می‌دانست که در سیر تکاملی آنان انسان‌های به‌هنگار پدید آمده‌اند. امروزه «دانشمندان زیست‌شناسی جنایی از طریق روش‌هایی مانند مقایسه انسان بزهکار با انسان وحشی» (۳) بررسی شجره‌نامه‌ها و نسب‌نامه‌ها (۴) نسبت‌های مندل در نیاکان (۵)،

ص: ۷۸

۱- همان علم زیست‌شناسی یا علم الحیات است که به بررسی مسائل و عوامل حیاتی موجود زنده می‌پردازد که مهم‌ترین شاخه‌های آن عبارت است از گیاه‌شناسی و جانورشناسی، دیگر شاخه‌های آن عبارتند از سلول‌شناسی، بافت‌شناسی، شکل‌شناسی، فیزیولوژی، بوم‌شناسی، تورا و میکروب‌شناسی، لوم وابسته به آن عبارتند از: زیست‌شیمی، زیست‌فیزیک و زیست‌سنجی، (ر.ک. سالمی، مجید، درآوری بر بازشناسی عوامل درونزا و برونزا در جرم‌شناسی، به نقل از: فرهنگ علم، ئی، بی، او را روف و آلن ایزاکس، ص ۲۴۳، انتشارات مازیار، تهران، ۱۳۷۲).

۲- همان، به نقل از رحیمی نژاد، اسماعیل؛ آشنایی با حقوق جزا و جرم‌شناسی، ص ۲۱۷.

۳- انسان وحشی همان انسان جنایت...کار واقعی و مادرزادی است طبق نظریه‌ای که تبه‌کاری را به آتاویسم Atavish یا نیاگرایی یا سیر قهقرایی به سوی توحش و زندگی اولیه تعبیر می‌کند (ر.ک. نجفی توانا، علی، جرم‌شناسی، ص ۱۴۸، انتشارات خیام، چاپ اول، ۱۳۷۷ ش).

۴- این روش مبتنی است بر مطالعه چندین نسل یک خانواده که سابقه بزه...کاری دارند و مقایسه آن با خانواده دیگری که ظاهراً سالم و غیر بزه...کارند (همان، همان جا).

۵- مندل به خاطر مطالعه روی تولید مثل گیاهان به این نتیجه رسید که تمام اختصاصات گیاهان به یک...باره از یک نسل به نسل بعد منتقل نمی‌شود، بلکه فقط بعضی از اختصاصات آن است که به ارث می‌رسد، حال این اختصاصات ممکن است خوب یا بد باشد و بعضی از اختصاصات ممکن است در نسل‌های بعد ظاهر کند. (همان، ص ۱۵۰).

روش بررسی های آماری (۱) مقایسه دو قلوهای حقیقی و غیر حقیقی (۲) به بررسی تأثیر وراثت در بزه... کاری پرداخته اند. در نهایت این دانشمندان برای حفظ جامعه از گزند جنایت... کاران بالفطره پیشنهاد کرده اند که از طریق اوژنیسم (۳) و به سازی نژادی می توان از انتقال ژن های شوم جلوگیری نمود. این همان فرآیند علمی دستورات دینی در انتخاب همسر است که با حساسیت بسیار بالا باید پیگیری شده و عملاً به کارگیری شود؛ چیزی که متأسفانه کمتر مورد توجه قرار می گیرد. به عنوان نمونه چند مورد از دستورات دینی را در این خصوص متذکر می شویم که همگی به نوعی تأثیر وراثت را بر نسل های بعدی اثبات می نمایند. اسلام در چهارده قرن پیش به بشر دستور داده است که برای بهبود نسل و برقراری افراد شایسته به این نکته توجه شود که صفات پدر و مادر به اولاد منتقل می شود و رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) فرمود: «تَزَوَّجُوا فِی... الْحُجْبَزِ الصَّالِحِ فَإِنَّ... الْعِرْقَ دَسَّاسٌ» (۴) با زنان صالح ازدواج کنید؛ زیرا خون (ژن) تأثیر خود را باقی می گذارد.

ص: ۷۹

۱- در روش آماری دانشمندان برای اندازه گیری سوابق بیماری یا تبه... کاری اسلاف بزه... کاران همت گماشته و کوشش نموده اند که شدت هم... بستگی و تأثیر بیماری اعتیاد یا بزه... کاری والدین را در ناسازگاری یا بزه... کاری فرزندان آنان ارزیابی نمایند. (همان، ص ۱۵۲).

۲- این روش مطالعاتی بر مقایسه دو قلوها از یک نطفه (دو قلوهای یک شخصی) با دو قلوهایی که از دو نطفه جداگانه (دو قلوهای دو شخصی) و از پدران بزه... کار می باشد مبتنی است بررسی این دو قلوها و مقایسه ویژگی های سرشتی و فردی و روانی آنها با یکدیگر و درجه تمایل آنان به بزه... کاری نشانگر کیفیت اثربخشی توارث در بزه... کاری است (همان، ص ۱۵۴).

۳- اوژنیک Eugenics بررسی کنترل ژنتیکی جمعیت های انسانی به این قصد که با انتخاب افرادی که در نظر متخصصان این علم دلخواه ترین افرادند و آمیزش جنسی آنها به بهبود سرشت آدمی کمک می... کند اقدام کنند. (همان، به نقل از ئی بی اوراروف و آلن آیزاکس، فرهنگ علم، ص ۷۰).

۴- محمدی ری شهری، محمد؛ میزان الحکمه، ج ۲، ص ۱۱۸۳، ح ۷۸۴۸، دارالحدیث، چاپ اول، ۱۳۷۵ ش.

و حضرت علی (علیه السلام) می فرماید:

«حُسْنُ الْأَخْلَاقِ بُرْهَانُ كَرَمِ الْأَعْرَاقِ»^(۱)؛

ملکات پسندیده و اخلاق خوب دلیل وراثت های (ژن) پسندیده انسان است.

باز رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) می فرمایند:

«تَخَيَّرُوا لِنُطْفِكُمْ فَاِنْ كَحُوا الْأَكْفَاءَ وَ أَنْكَحُوا إِلَيْهِمْ»^(۲)

برای نطفه های خود محل مناسب انتخاب کنید و از اشخاص هم شأن خود زن بگیریید و به آن...ها زن بدهید.

و نیز می فرمایند:

«تَخَيَّرُوا لِنُطْفِكُمْ فَإِنَّ النِّسَاءَ يَلِدْنَ أَشْبَاهَ إِخْوَانِهِنَّ وَ أَخَوَاتِهِنَّ»^(۳)

برای نطفه های خود جای مناسب انتخاب کنید زیرا زنان نظیر برادران و خواهران خود فرزند می آورند.

همچنین رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) در حدیث دیگری می فرمایند:

«لَا يَبْغِي عَلَى النَّاسِ إِلَّا وَكَلْدٌ بَغْيٌ وَإِلَّا مَنْ فِيهِ عِرْقٌ مِنْهُ»^(۴)

بر مردم ستم نکند جز فرزند زناکار یا کسی که ارثی از زنا دارد.

ص: ۸۰

۱- اللیثی الواسطی، علی بن محمد؛ عیون الحکم و المواعظ، ص ۲۲۸، دارالحدیث، چاپ اول، ۱۳۷۶ش.

۲- محمدی ری شهری، محمد؛ میزان الحکمه، ج ۲، ص ۱۱۸۳، ح ۷۷۵۰، دارالحدیث، چاپ اول، ۱۳۷۵ش.

۳- المتقی الهندی، علاء الدین علی؛ کنز العمال، ح ۴۴۵۵۷، مکتبه التراث الاسلامی، چاپ اول، ۱۳۹۷ق.

۴- سیوطی، جلال الدین، الدر المنثور؛ ج ۳، ص ۳۰۴، دارالمعرفه، ۱۳۶۵ ق.

از این احادیث استفاده می شود که دین مبین اسلام برای وراثت تأثیر ویژه ای قائل است و تمام زمینه های تکوینی بروز جرایم و ایجاد و تولید مجرمین را شناسایی و دستور پیش...گیری آن را صادر و راه...های نتیجه بخش آن را نیز متذکر شده است. «اسلام برای پاکی نسل، تمام مراقبت های لازم را در امر زناشویی به کار برده است و در پیوند اولیه به جهات روحی و اخلاقی زن و مرد توجه کرده است و مردم را علاوه بر این...که از ازدواج با افراد ناصالح (دیوانه، می...گسار، علیل المزاج و غیره) منع کرده

است در مقام مشورت و راهنمایی ازدواج با زنان بداخلاق را نیز جایز نمی داند».(۱)

نتیجه یک تحقیق نشان می دهد که:

«پزشکان امراض روحی، عقیده دارند که ۶۶٪ از کودکان مبتلا به امراض روحی، بیماری را از والدین خود به ارث برده اند و چنانچه مادری بی عیب و سالم باشد کمتر کودک مبتلا به امراض روانی می شود».(۲)

اسلام به موضوع ژنتیک و انتقال صفات ناپسند مادر یا پدر به فرزندان اهمیت شایانی قائل است و نکات علمی را با بیان ساده آشکار می سازد، فلذا در بعضی موارد اجازه ازدواج می دهد. اما برای بچه دار شدن از افراد ناپسند محدودیت وضع می نماید. در روایتی راجع به ازدواج با زنازاده از امام صادق(علیه السلام) چنین سؤال شد:

ولد الزنا ینکح؟ قال نعم و لایطلب ولدها؛

آیا ازدواج با زنازاده جایز است؟

فرمودند: بلی، اما فرزند به

ص: ۸۱

۱- صانعی، صفدر؛ بهداشت ازدواج از نظر اسلام، ص ۹۲، کتاب...فروشی جعفری، ۱۳۴۶ ش.

۲- همان .

«این همه آثار نیک و بد بعضی از طریق محیط و بعضی از راه ارثی به فرزند می رسد، این نکته علمی که اسلام در قرن...های پیش بشر را متوجه آن ساخته است اکنون چند دهه بیشتر نیست که دانش امروز، آن را ثابت کرده و به وسیله مندل کشیش عیسوی قانون توراث کشف شد»^(۱).

با توضیحات ارائه شده دیگر جای شبهه ای باقی نمی ماند که یکی از عوامل موثر در وقوع جرم را وراثت بدانیم. در این صورت برای ایجاد جامعه ای عاری از جرم باید نسبت به وراثت و تولید مثل دقت و کنترل کافی صورت گیرد.

گفتار دوم: علل اقتصادی و معیشتی

سال...های زیادی است که دانشمندان، تأثیر فقر و اخلافات طبقاتی را در وقوع جرایم مورد بحث قرار داده و برای حفظ نظم و امنیت در اجتماع، بر تعدیل ثروت و بهبود زندگی طبقه زحمت کش و فقیر تأکید کرده اند. البته همان طور که گفته شد تنها فقر عامل جرایم نیست بلکه غنای تکاثری نیز سبب بروز جرایم می گردد، لذا علاوه بر بهبود اوضاع اقتصادی فقرا، باید تعدیل ثروت اغنیا نیز صورت پذیرد.

این عامل در بروز جرایم به قدری تأثیرگذار است که عده کثیری آن را به عنوان مهم ترین عامل جرم و جنایت می دانند تا جایی که بعضی هم چون سید محمد باقر صدر عدالت اجتماعی را به معنای عدالت اقتصادی دانسته و گفته است:

ص: ۸۲

۱- صانعی، صفدر؛ بهداشت ازدواج از نظر اسلام ص ۹۸، کتاب...فروشی جعفری، ۱۳۴۶ ش.

«اسلام مفهوم عدالت اجتماعی را در ضمن برنامه اجتماعی خاصی جلوه گر ساخته، بدین سان توانسته است این مفهوم را در یک واقعه زنده اجتماعی، که همه جوانب آن از مفهوم اسلامی درباره عدالت اشباع گشته مجسم سازد. ... شکل اسلامی عدالت اجتماعی، دارای دو اصل عمومی است:

(۱) اصل هم کاری عمومی

(تکافل عام)، (۲) اصل توازن اجتماعی...» (۱)

آن چه از این عبارت برمی آید تنها جنبه اقتصادی عدالت اجتماعی است.

برخی اندیشمندان معتقدند اقتصاد و معیشت در برقراری توازن اجتماعی از جایگاه رفیعی برخوردار است. «قوام اجتماعی فقط اختصاص به بعد اقتصادی ندارد، بلکه شامل آن و غیر آن از ابعاد دیگر مثل بعد علمی، صنعتی، تربیتی، اخلاقی و سیاسی و نظامی نیز می شود، اما همه این...ها حول یک محور اصلی می گردند و آن محور وجود پیدا نمی... کند مگر با توازن اقتصادی...» (۲). اینان در جای دیگر تمام مفاصد جوامع را ناشی از دو سبب می دانند و می گویند:

«إِنَّ الفسادَ الرَّئِيسَ فِي الْمُجْتَمَعَاتِ إِنَّمَا يُنشَأُ وَيُنْبَعُ مِنَ السَّبَبِينِ، الغِنَى المُفْرَط (التكاثر) والفقْر...» (۳).

مسلماً ریشه مفاصد در جوامع ناشی از دو سبب است، توانگری افراطی [که از آن به تکاثر تعبیر می نماید] و فقر.

ص: ۸۳

۱- صدر، سید محمد باقر؛ اقتصاد ما، ج ۱، ص ۳۶۴، بی نا، ۱۳۵۷ ش.

۲- حکیمی، محمد رضا، محمد، علی؛ الحیاه، ج ۶، ص ۳۸۰، دفتر نشر و فرهنگ اسلامی، چاپ اول، ۱۳۶۸ ش.

۳- همان، ص ۴۶۱.

علامه طباطبایی در المیزان نسبت به مسائل اقتصادی و تأثیر آن در بروز جرایم و تعدیات چنین می فرماید:

«هیچ فساد کننده ای در جامعه مثل تجاوز و تعدی مالی وجود ندارد؛ آن چه که جامعه انسانی را سرپا ننگه می دارد مسایل مالی است که خداوند قیام به آن را برای مردم قرار داده است. کلیه گناهان و ناملازمات و جنایات و تجاوزات و ظلم ها یا به فقر مفرط منتهی می شوند که افراد را به دست برد زدن به اموال مردم به واسطه دزدی یا راه...زنی و کشتن و کم فروشی و غضب و دیگر تجاوزات و تعدیات مالی سوق می دهد و یا به غنای مفرط می کشاند که افراد را به مستی و زیاده روی در مصرف خوردنی ها و نوشیدنی ها و البسه و مجامعت و مسکن و غرق شدن در شهوات و هتک نمودن محرمات و [نهایتاً] گسترش سیطره خود بر اموال و حیثیت آنان و خود آنان سوق نی دهد».^(۱)

چنان که از عبارات مذکور بر می آید تنها فقر عامل جرم و جنایات در اجتماع نیست بلکه غنا باعث جنایات هولناک تری می گردد. از قبیل قتل و غارت های کلان و دسته جمعی تا جایی که اصلاً فقر، خود نیز یکی از نتایج تکاثر و غنای مفرط می باشد. حکیمی می گوید:

«فقر نتیجه ای از نتایج تکاثر و [مال اندوزی] و زیاده روی در [گسترش] مالکیت است [که] موجب بلعیدن اموال دیگران می شود».^(۲)

ص: ۸۴

۱- المیزان، ج ۹، ص ۲۴۸، الاعلمی للمطبوعات، چاپ دوم، ۱۳۹۱ ق.

۲- حکیمی، محمد رضا، علی، محمد؛ الحیاه، ج ۶، ص ۴۶۱، دفتر نشر و فرهنگ اسلامی، چاپ اول، ۱۳۶۸ ش.

بسیاری از دانشمندان از جمله توماس مورس، فقر را عامل قانون شکنی و بروز جرایم می دانند. وی معتقد است:

«فقر عامل مهمی در بروز شورش ها و تخلف از قوانین و مقررات به شمار می رود و برای پیش گیری از بزهکاری، بهبود وضع اقتصادی، تعدیل ثروت، رفع اختلافات طبقاتی،

اشتغال به کار بی کاران و بزهکاران باید جدی گرفته شود».^(۱)

یکی دیگر از دانشمندان بونگر هلندی است که می گوید:

«بین اوضاع و شرایط اقتصادی و ارتکاب جرایم رابطه مستقیم وجود دارد، و تحولات اقتصادی نوع جرایم را تغییر می دهد».^(۲)

مارکس نیز سرمایه داری را منشأ بروز تمام اختلافات و منازعات و کشمکش های اجتماعی و وقوع بزهکاری می داند و معتقد است:

«سرمایه داری موجب استثمارطلبی و جنگ می شود. حرص ناشی از سودجویی ناجوانمردانه، طمع سرمایه داران را برمی انگیزد. شرایط اقتصادی، عدم تساوی در توزیع ثروت، افراد را به طرف ارتکاب... جرایم متخلف می کشاند... وقوع جرایم، واکنش افراد بر علیه بی عدالتی اجتماعی است».^(۳)

هم چنین افلاطون می گوید:

«فقر و ثروت سبب نابودی کشورها می شود. فقر احساسات را از بین برده حس کینه توزی، انتقام جویی، بدبینی و حسد را تشدید

ص: ۸۵

۱- دانش، تاج زمان؛ مجرم کیست جرم شناسی چیست، ص ۲۷۷، انتشارات کیهان، چاپ ششم ۱۳۷۴ ش.

۲- همان، ص ۳۶۶، چاپ هفتم، سازمان انتشارات کیهان، ۱۳۷۹ش، به نقل از بونگر، تبه کاری و شرایط اقتصادی.

۳- همان، ص ۳۶۷، به نقل از کارل مارکس، مزد و سرمایه.

می کند. کثرت ثروت نیز، مبانی اخلاقی را سست نموده سبب تنبلی، بی قیدی، غرور و بی اعتنائی نسبت به دیگران می گردد و کشور را به فنا و نابودی می کشاند؛ زیرا تقوای واقعی و ثروت های کلان، مانعه الجمع هستند» (۱).

در آخر به گفته ای از دکتر کی نیا اشاره می کنیم که می گوید:

«شکی نیست که بین شرایط اقتصادی و ارتکاب جرم، خاصه جرایم مالی، رابطه دقیق وجود دارد و به همان جهت تحول اقتصادی و بحران های اقتصادی و یا تحول نامتعادل اقتصادی موجب بروز تحول و ارتکاب جرم می باشد و...انعکاس و تأثیر آن در پیدایش و تکوین و توسعه پدیده

دوم (جرم) اثر فراوان دارد» (۲).

گفتار سوم: علل فرهنگی و تربیتی

مطالعه در زمینه علل و عوامل وقوع جرم و نیز مطالعه احوال مجرمین نشان می دهد که یکی از دلایل اصلی و مهم ارتکاب جرایم غیر اتفاقی، برخوردار نبودن این دسته مجرمین از فرهنگ و تربیت مناسب است. به عنوان مثال وقتی کسی از فرهنگ احترام به دیگران بی بهره باشد و یا تربیتی در این زمینه نیافته باشد، به راحتی آلت دست افراد سودجو برای آزار رساندن به دیگران قرار می گیرد. کسی که از آخرت و سؤال و جواب قبر و

ص: ۸۶

۱- همان، ص ۳۶۵، به نقل از افلاطون، جمهوریت.

۲- مساواتی آذر، مجید؛ مبانی جامعه شناسی، ص ۱۸۰، انتشارات احرار، سال ۱۳۷۲، به نقل از کی نیا، علوم جنایی، ج ۳، انتشارات دانشگاه تهران، ص ۱۲۹۵.

حساب و کتاب قیامت باکی نداشته باشد، هر نوع جرمی را مرتکب خواهد شد.

«دین اسلام در کنار عنصر انذار، بیم دادن و ترساندن که می تواند ریشه و خاستگاه گناه و انحراف را بسوزاند، تأکید و ترغیب به ثواب آخرت و نیک بختی دنیا نموده است».^(۱)

این نمونه ای از فرهنگ و تربیت است که می تواند شخص را از ارتکاب به جرائم باز دارد.

«... آیین های مذهبی جمعی، نظارت همگانی، مسئولیت جمعی، فراخوانی دین به همیاری بر کار نیک، پرهیز از هر نوع مساعدتی در کار خلاف و ده ها آموزه دینی دیگری که در همه ادیان وجود دارند و در اسلام به نحو کامل تر و جامع تری وجود دارد، هر کدام می توانند در برابر انحراف اجتماعی نقش باز دارنده ای ایفا نمایند».^(۲)

یکی از مجموعه های غنی فرهنگی و تربیتی تعلق افراد به ادیان آسمانی است. در همین زمینه آماری وجود دارد که نشان می دهد:

«دین و دین...داری همواره نقش مثبتی در برقراری امنیت اجتماعی در جامعه داشته است. در پژوهشی... که بر

روی ۳۰ نوجوان بزهکار و غیر بزهکار صورت گرفت، پژوهشگران به این نتیجه رسیدند که نوجوانان غیر بزهکار از نگرش مذهبی قوی...تری برخوردار

ص: ۸۷

۱- راموز، ملیحه؛ تربیت دینی و امنیت اجتماعی، مطالعات امنیت اجتماعی، پیش شماره سوم، ص ۸۹، سال ۱۳۸۳ ش، به نقل از حمید رضا شریعتمداری، اقتدار دین در پالایش جامعه از انحرافات اجتماعی، فصل نامه شورای فرهنگی - اجتماعی زنان، سال پنجم، ش ۱۷.

۲- همان، ص ۸۹ تا ۹۰.

این امری کاملاً بدیهی است چرا که دین با آموزه های غنی فرهنگی و تربیتی خود راه سالم زیستن و از حریم خود و دیگران حفاظت کردن را به افراد تعلیم می دهد و نسبت به رعایت نکردن آن...ها هشدارهای جدی می دهد. لذا افراد متدین با فرض تدین امکان ارتکاب خلاف دستورات دینی برایشان کاهش می یابد و اجتماع از سلامت لازم برخوردار می شود؛ چرا که: «سلامت اجتماع منوط به سلامت تک تک افراد آن است. اگر آحاد مردم به راستی از ایمان الهی (که نتیجه فرهنگ و تربیت صحیح است) برخوردار باشند، جامعه ای پاک و دور از هرگونه تشمت و انحراف خواهند داشت. اجتماع انسان...هایی که از ویژگی های ایمان مذهبی برخوردارند، نهایتاً منجر به تشکیل جامعه سالم می شود که در آن افراد، قوانین و حقوق یکدیگر را محترم می شمارند و عدالت را امری مقدس به حساب آورده، به یکدیگر اعتماد و اطمینان می کنند» (۲).

با ملاحظه این سطور و آن...چه از محققین دیگر در رابطه با اهمیت مسائل فرهنگی و تربیتی نگاشته شده است، در می یابیم فرهنگ و تربیت به عنوان یک علت مهم در وقوع جرایم ایفای نقش می نماید؛ چرا که فرهنگ عبارتست از مجموعه انگیزه ها، شیوه های عمل، روحیات، اهداف و اخلاقیات هر قوم و ملتی و گاهی به طور مختصر فرهنگ را به تعلیم و تربیت نیز اطلاق می کنند. اما هر کدام که باشد در صورتی که غنی تر و

ص: ۸۸

۱- راموز، ملیحه؛ تربیت دینی و امنیت اجتماعی، مطالعات امنیت اجتماعی، پیش شماره سوم، ص ۹۰، سال ۱۳۸۳ ش، به نقل از واهرو و احمد، ۱۹۹۳ م، به نقل از خدایاری فرد، طرح پژوهشی تهیه مقیاس اندازه گیری اعتقادات نگرش مذهبی دانشجویان، ۱۳۷۶ ش.

۲- همان، ص ۹۱ تا ۹۲، به نقل از علیرضا اعرافی، اهداف تربیت از دیدگاه اسلام، انتشارات سمت، ۱۳۷۶ ش.

کامل تر باشد، سبب کمال متعلق خود؛ یعنی انسان، می شوند. در طول تاریخ فرهنگ...های مختلفی بر جوامع حاکم بوده است که بعضی سبب کمال افراد و بعضی باعث عقب ماندگی و انحطاط افراد جامعه شده اند. به طور کلی فرهنگ، مجموعه پاسخ های انسان به پرسش ها و نیازهای گوناگون ناشی از ضروریات زندگی در طبیعت و جامعه است. در واقع فرهنگ حاصل رفتار و کردار انسان...هایی است که در جامعه زندگی می کنند. کارکرد ویژه فرهنگ، آفرینش و نگاه...داری تداوم و هم... بستگی میان افراد یک جامعه معین است. از آن...جا که فرهنگ، قوام دهنده و نظام بخش کارکردها و ساختارهای اجتماعی است و رفتار هر یک از افراد جامعه از آن تأثیر می پذیرد. بنابراین باید با دقت مورد بررسی قرار گیرد تا از راه آن بتوان به تبیین رفتارهای بهنجار و ناهنجار در جامعه پرداخت. بدین منظور به ویژگی های عمومی فرهنگ...ها اشاره می کنیم:

«۱- فراگرفتنی است: بدین معنی که هیچ یک از جنبه های مادی یا غیر مادی آن از راه توارث قابل انتقال نیست.

۲- قابل انتقال است: فرهنگ به واسطه یادگیری از نسلی به نسل دیگر یا از جامعه ای به جامعه دیگر انتقال می یابد و در فرایند انتقال تغییر و تحول پیدا می کند.

۳- موجب انسجام اجتماعی می گردد: هر جامعه ای به واسطه فرهنگ خاص خود به افراد جامعه انسجام می بخشد و نوعی یک...پارچگی را در میان آنان به وجود می آورد.

۴- وسیله ای است برای کنترل و نظم اجتماعی: فرهنگ رفتار مردم را نظم می بخشد، زیرا افراد جامعه در اثر پذیرش فرهنگ خاص آن جامعه سعی می کنند رفتارهای خود را هماهنگ با دیگران نمایند» (۱).

با توضیحاتی که داده شد، اهمیت و جایگاه فرهنگ در وقوع و نیز عدم وقوع جرم به خوبی روشن می شود. به این معنا که متولیان اداره جامعه در صورتی که اراده جدی برای جلوگیری از وقوع جرم دارند، باید دقت...های لازم را در زمینه های فرهنگی و تربیتی بنمایند و با خرده فرهنگ...های وارداتی که نوعاً دارای کارکردهای نامناسب می باشند، مبارزه نمایند و افراد جامعه و فرهنگ حاکم بر آن را به سمت ارزش...های والای انسانی سوق دهند و نظام تربیتی و پرورشی جامعه را بر آن استوار نمایند. بدیهی است که دین اسلام به عنوان غنی ترین مکتب انسان سازی دارای والاترین ارزش...های اجتماعی است که اگر تربیت در چارچوب دین نهادینه شود و به صورت فرهنگ حاکم و غالب جامعه گردد، به همان نسبت وقوع جرم کاهش خواهد یافت و بدیهی است در صورت عکس، نتیجه نیز عکس خواهد شد. زیرا با پژوهش هایی که به عمل آمده است، بین آسیب های اجتماعی و باورهای دینی رابطه نزدیک وجود دارد و باورهای دینی همان غلبه فرهنگ دینی است.

ص: ۹۰

۱- ستوده، هدایت الله؛ آسیب شناسی اجتماعی، مطالعات و امنیت اجتماعی، پیش شماره دوم، ص ۷۰، سال ۱۳۸۲ ش.

پس از بحث و بررسی علل و عوامل فوق اکنون بررسی عامل شخصیت آسان...تر خواهد بود چرا که شخصیت هر فرد امریست مرکب که تحت تأثیر عوامل مختلف وراثت، فرهنگ و تربیت، اقتصاد و معیشت و ده...ها عامل دیگر شکل می گیرد و در طول زمان هم تغییر می کند فلذا ذکر عامل شخصیت به عنوان ذکر عام بعد از خاص خواهد

بود و ذکر موارد خاص هم به خاطر اهمیتی است که آن...ها دارند.

برای ورود به بحث و اثبات عاملیت شخصیت در وقوع جرم باید ابتدا تعریف شخصیت، سپس عوامل سازنده آن و در آخر نقش آن را در وقوع جرم بررسی کنیم، تعریف...های گوناگونی برای شخصیت مطرح شده که چند نمونه از آن ها را ذکر می کنیم:

«منظور از شخصیت یا (من) هر یک از ما، کل منسجمی است که موجب انطباق خاص هر فرد با محیط او می شود و با این تعریف گاه شخصیت را با آنچه نفس یا روح یا روان نامیده می شود یکی شمرده اند».(۱)

«شخصیت آدمی عبارت است از مجموع فعالیت های روانی، احساسات، افکار، عواطف و رفتار و کردار او که نمودار و ترجمان آن فعالیت...ها هستند».(۲)

«شخصیت مجموع اعمال، انگیزه...ها و ویژگی...های یک فرد را در مقابل دیگری نشان می...دهد».(۳)

ص: ۹۱

۱- دفتر همکاری حوزه و دانشگاه؛ فلسفه تعلیم و تربیت، ج ۱، ص ۳۹۱، انتشارات سمت، چاپ اول، ۱۳۷۲ ش.

۲- همان، ص ۵۱۰.

۳- دفتر همکاری حوزه و دانشگاه؛ فلسفه تعلیم و تربیت، ج ۱، ص ۵۱۰، انتشارات سمت، چاپ اول، ۱۳۷۲ ش.

گرچه در روانشناسی علمی هنوز تعریفی از شخصیت که مورد قبول همگان باشد ارائه نشده است با این همه ظاهراً تعریف زیر را تا حدی کلی، جامع و مانع می دانند که عبارتست از: «شخصیت سازمان پویا (زنده)، جنبه ادراکی، انفعالی، ارادی و بدنی (شکل بدن و اعمال حیاتی آن) فرد آدمی است»^(۱). همچنین «در ظهور شخصیت هر فرد ساختمان بدنی هر فرد (مزاج) و محیط اجتماعی و فرهنگی که به آن تعلق دارد و تأثیر این محیط و به ویژه تعلیم و تربیتی که فرد از آن بهره مند است و نیز ترکیب جنبه های روانی مختلف او نقش اساسی ایفا می کنند»^(۲).

البته از این نکته نباید غافل شویم که ممکن است نقش و تأثیر همه عوامل ترکیبی در شخصیت فرد یکسان نباشد و چه بسا تأثیر عامل وراثت یا فرهنگ و تربیت یا عامل اقتصادی و معیشتی و نیز عوامل دیگری که در تشکیل مرکب شخصیت دخالت دارند در افراد مختلف، نوسان داشته باشند اما هرچه که باشد فرایند به دست آمده متصف به خیر، شر یا هر دو است، یعنی از بعضی جهات خیر و از بعضی جهات شر یا در بعضی اوقات با ارتکاب موارد خلاف متصف به شر و در بعضی مواقع با ارتکاب موارد نیک متصف به خیر می شود.

در این زمینه علاوه بر نظریات دانشمندان و متخصصان امور رفتاری و اجتماعی و روانی، دستورات دینی زیادی وجود دارد که همگی در جهت ساختن شخصیت افراد جامعه سفارشات را ارائه داده اند. دستورات مراقبت از اعضاء و جوارح و نیز مراقبت از نفس، حسابرسی اعمال روزانه، دستور به تقوا و تهذیب نفس و به طور خلاصه کسب مراحل مختلف ایمان همه به

ص: ۹۲

۱- همان، ۳۹۲ تا ۳۹۳.

۲- همان.

این خاطر است که شخصیت افراد کامل تر گردد چرا که هرچه انسان دارای کمال شخصیت بیشتری باشد، کمتر مرتکب جرایم می شود. نمونه متعالی این انسان، انبیا و اولیا می باشند که مصون و معصوم از هر خطا و جرم هستند. «انسان در این جهان موجودی است نامتعین، شخصیت آینده اش را خودش

می سازد. یا انسان می شود که از فرشتگان مقرب الهی برتر خواهد بود، یا در باطن به صورت حیوانات گوناگون تبدیل می گردد و این مطلبی است که هم در علوم عالی به اثبات رسیده، هم اولیاء خدا مدعی کشف و شهود آن هستند و هم پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) و ائمه معصومین (علیهم السّلام) یعنی انسان شناسان حقیقی از آن خبر داده اند.» (۱)

شخصیت افراد در نوع عمل افراد متبلور است و اگر شخصیت از محدوده انسانی بیرون رود و داخل محدوده حیوانی شود بروز جرایم امری است حتمی. «انسان در مرحله وجودی، دو خود یا دو من دارد یعنی دو شخصیت دارد. خود انسانی او نفخه الهی است که از عالم ملکوت نازل گشته تا در زمین خلیفه الله باشد. ... مرتبه دیگری از وجود انسان خود حیوانی اوست در این مرحله درست یک حیوان است و واجد غرایز و تمایلات و خواسته های حیوانی می باشد مهم و سرنوشت ساز این است که حاکمیت تن در اختیار عقل و روح ملکوتی انسان باشد یا در اختیار نفس اماره و خود حیوانی او اگر عقل و خود انسانی حاکم شد ... احیای فضایل و مکارم اخلاق و استکمال و قرب الی الله، هدف می شود و تأمین نیازهای حیوانی تبعی و طفیلی خواهد بود ... اما اگر نفس اماره و خود حیوانی در

ص: ۹۳

۱- امینی، ابراهیم؛ خودسازی، صص ۲۷ - ۲۸، شفق، چاپ پنجم، ۱۳۷۱ ش.

بدن حاکمیت یافت، عقل و خود انسانی را مغلوب و منزوی می سازد و یکه تاز میان تن می شود ... که (آن را) ریشه همه بدی... هایش می دانند»^(۱).

چنین انسانی مثل همه انسان... های دیگر به شخصیت و خودیت و صفات و آثار و افعال و کمالات خود علاقه دارد لکن چون شخصیت و خودیت او عبارت از خود حیوانی است «محور تمام حرکات و افعال و کردار و گفتارش تأمین خواسته ها و تمایلات حیوانی خواهد بود ... و در طریق نیل به اهداف حیوانی از ارتکاب هیچ عمل زشتی روی... گردان نیست ... و هر عملی را توجیه و تجویز می کند. فقط یک چیز برایش تقدس و اصالت دارد و آن، نفس حیوانی اوست همه چیز حتی حق و عدالت را برای خود می خواهد و بس، حق و عدالتی را می خواهد که به نفع او و در مسیر خواسته هایش باشد و اگر به ضرر او تمام شود خواستار چنین عدالتی نیست، بلکه به خود حق می دهد با آن مبارزه هم بنماید»^(۲).

وقتی شخصیت یا خود فردی حیوانی شد «هر کار زشتی را تجویز می کند، او می خواهد در راستای شخصیت حیوانی به اهداف حیوانی برسد و در راه رسیدن به هدف از ستم کردن، دروغ گفتن، تهمت زدن، خلف وعده، تزویر، خیانت، هر معصیت (و جرم) دیگری امتناع ندارد»^(۳). در باب نقش و جایگاه شخصیت (که گاهی از آن تعبیر به نفس یا من یا خود هر شخصی می شود). همین بس که در متون دینی اعم از قرآن و روایات و نیز گفتار و نوشتار عالمان دینی سفارشات و تأکیدات زیادی بر تربیت نفس و

ص: ۹۴

۱- همان، صص ۹۳ - ۹۴.

۲- همان، صص ۹۴ تا ۹۵.

۳- همان، ص ۹۵.

مبارزه با هواها و خواهش...های نفس که از آن به جهاد اکبر تعبیر می شود شده است. امیرالمؤمنین (علیه السلام) می فرماید:

«غَالِبٌ...الشَّهْوَةَ قَبْلَ قُوَّةِ ضَرَاوَتِهَا فَإِنَّهَا...إِنْ...قَوِيَّتْ...مَلِكْتِكَ وَاسْتَقَادَتَكَ...وَلَمْ تَقْدِرْ مَقَاوِمَتِهَا».(۱)

بر هوای نفس خودت غلبه کن قبل از این...که نیرومند گردد که اگر قوی شد ترا مسخر می سازد و به هر طرف خواست می کشد و در آن صورت نمی توانی در برابرش مقاومت نمایی.

همچنین امام (علیه السلام) در روایتی می فرماید:

«إِقْصِرْ نَفْسَكَ عَمَّا يَضُرُّهَا مِنْ قَبْلِ أَنْ تُفَارِقَكَ وَأَسْعِ فِي فِكَاكَهَا كَمَا تَسْعَى فِي طَلَبِ مَعِيشَتِكَ فَإِنَّ نَفْسَكَ رَهِينَةٌ بِعَمَلِكَ».(۲)

نفس خودت را از آنچه برایش ضرر دارد باز دار، قبل از آن...که روح از بدنت مفارقت کند و در آزادی نفست کوشش کن چنان...که در طلب اسباب معیشت تلاش می کنی. همانا نفس تو در گرو اعمالت خواهد بود.

و نیز خداوند متعال در قرآن می فرماید:

«وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ».(۳)

اما کسی که از مقام پروردگارش بترسد و نفس را از هواهایش باز دارد همانا بهشت جایگاه او خواهد بود.

ص: ۹۵

۱- همان، ص ۷۸، به نقل از غررالحکم، ص ۵۱۱.

۲- کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، ج ۲، ص ۴۵۵، ح ۸، دارالاضواء، بی تا.

۳- نازعات، ۴۰.

نتیجه مطالب فوق اثبات عاملیت و علیت شخصیت افراد در وقوع یا عدم وقوع جرم است.

گفتار پنجم: بررسی علل و عوامل

در این گفتار لازم است به بررسی علل و عوامل مذکور به عنوان ریشه های اصلی وقوع جرایم از نظر اهمیت، رتبه و نقش آفرینی پردازیم؛ گرچه عوامل وقوع جرائم منحصر به علل مزبور نمی شوند لکن عوامل مذکور خصوصاً عامل شخصیت با توجه به توضیحات ارائه شده که با استناد به نظریه های دانشمندان ذکر شد مبنی بر مرکب بودن شخصیت از عوامل گوناگون وراثتی و فرهنگی - چنان... که در گفتار چهارم از همین مبحث مفصل خواهد آمد - به عنوان علل و عوامل اصلی وقوع جرم می توانند به شمار آیند؛ چرا که بقیه عوامل هم هر کدام به نحوی به این عوامل بازگشت می نمایند.

در هر حال جرم شناسان اعتقاد دارند در تحقق جرم چهار پدیده: عامل، علت، انگیزه و شرط دخالت دارند و وقتی این چهار پدیده را به دقت بررسی کنیم در خواهیم یافت بین آن...ها و عوامل مذکور ارتباط وجود دارد چنان... که دکتر هدایت الله ستوده در مقاله آسیب شناسی اجتماعی در تبیین این چهار پدیده می گوید: «عامل، پدیده ای است که در آفرینش، رشد و شکل گیری جرم نقش موثری دارد بدون این... که ایجاد کننده جرم باشد. نقش عامل، از نظر تأثیر بخشی و اهمیت، بستگی کامل به افراد دارد. زیرا عاملی که با قدرت فراوانی بر روی فردی اثرات بسیار عمیقی می بخشد و او را در مسیر بزهکاری قرار می دهد، ممکن است نسبت به دیگری فاقد آن قدرت و اثر باشد و نقش زیان بخشی ایفا نکند یا درجه نفوذش زیاد نباشد و در حد متوسط و متعادل باقی بماند. از جمله عواملی که چنین نقشی را دارند

می توان به زمینه ارثی یا وضعیت اقتصادی یا خانوادگی، هر یک به تنهایی اشاره نمود». (۱) چنان... که می بیند کل این بحث و نیز مثال...های ارائه شده در محدوده وراثت، فرهنگ و تربیت و نیز شخصیت که قبلاً ترسیم کرده بودیم می... گنجد.

وی هم...چنین در توضیح دیگر موثر در تحقق جرم می گوید: «علت، آفریننده جرم است و از تجمع چند عامل و تأثیر و تأثر متقابل آن...ها پدید می آید مثال: بی سوادگی، شرایط نامساعد خانوادگی، وضع بد اقتصادی، بی ایمانی و بی اعتقادی و ... وقتی که با هم جمع شوند». (۲) گرچه وی به عوامل وراثتی و شخصیتی تصریح ننموده است لکن می توان این دو عامل را در مراد از جمله «شرایط نامساعد خانوادگی» جستجو کرد و یا چون این موارد تنها به عنوان نمونه ذکر شده اند پس می...توان آن دو را نیز جزء منظور وی لحاظ نمود و به هر ترتیب این مورد نیز برگشتش به عامل فرهنگی، تربیتی و نیز اقتصادی می باشد.

دکتر ستوده در ادامه پدیده انگیزه را تبیین می نماید که برگشت آن نیز به یکی از عوامل مذکور می باشد وی می گوید: «انگیزه، پدیده ای است فردی و ممکن است جنبه روانی یا جسمی داشته باشد مثل اختلالات کروموزومی یا وجود نقص عضو». (۳) این...ها نیز به عامل وراثت یا شخصیت باز می...گردند. دکتر مظلومان در توضیح پدیده شرط می گوید: «شرط پدیده ای است که زمینه را برای ارتکاب جرایم گوناگون فراهم می آورد.

ص: ۹۷

-
- ۱- ستوده، هدایت الله؛ آسیب شناسی اجتماعی، مطالعات امنیت اجتماعی، ص ۷۵، پیش شماره دوم، ۱۳۸۲ ش.
 - ۲- همان.
 - ۳- ستوده، هدایت الله؛ آسیب شناسی اجتماعی، مطالعات امنیت اجتماعی، ص ۷۵، پیش شماره دوم، ۱۳۸۲ ش.

به عبارت دیگر این پدیده (عوامل) تازه ای را ایجاد و عوامل موجود را تقویت می کند مثل بحران اقتصادی که بروز آن، جرم های جدیدی نظیر «معاملات بازار سیاه» را ایجاد می کند و از طرف دیگر باعث می شود افرادی که به علت فقر در آستانه ارتکاب جرم قرار گرفته اند، بالفعل مجرم شوند و به جرایم علیه اموال - و حتی اشخاص - دست بزنند» (۱). بر این اساس علل و عوامل مذکور، گذشته از تقدم و تأخرشان که بعداً اشاره خواهیم کرد به عنوان اصلی ترین علل وقوع جرایم ایفای نقش می کنند.

اما از جهت تقدم و تأخر با توجه به مجموع مطالب گذشته، شکی نیست که دو عامل اقتصاد و فرهنگ پس از شخصیت از اهمیت بالاتری برخوردارند. عامل شخصیت، چنان... که قبلاً توضیح دادیم به نحوی شامل همه عوامل دیگر می شود؛ چون برآیند عناصر و عواملی چون وراثت، فرهنگ، تربیت، اقتصاد و معیشت و بسیاری موارد دیگر می باشد. در بین دو عوامل اقتصادی و فرهنگی هم گرچه تعیین تقدم و تأخر به ملاک اهمیت، دشوار است لکن باز مسئله فرهنگ سهم تأثیر بیشتری در وقوع جرم دارد به طوری که انسان پول... دار بدون مشکل اقتصادی و معیشتی با فرض این... که فاقد فرهنگ و تربیت لازم باشد، بیشتر از انسان دارای فرهنگ متعالی و در عین حال فقیر مرتکب جرم می شود. « بر اساس تحقیق انجام شده با این... که بزه... کاران دستگیر شده و محکوم شده از طبقه مستضعف و تهی دست و فقیر جامعه می باشند، اما تمام فقرا و نیازمندان مجرم نیستند و با وجود نیازمبرم به حوایج اولیه زندگی، با کمال شرافت و صداقت زندگی سخت و مشقت بار را متحمل شده و از ارتکاب جرم خودداری می نمایند.

ص: ۹۸

حرص، طمع برای ازدیاد ثروت و اندوخته با سوء استفاده از اعتبارات بانکی، اسراف و ولخرجی، خوش گذرانی، فسق و فجور، قمار و ... به عناوین مختلف که کمتر تحت پیگرد قانونی قرار می گیرد از جمله جرایم ارتكابی ثروتمندان است. گاهی متمولین برای اجرای مقاصد شوم خویش با پرداخت پول و دادن وعده و وعید دیگران را به ارتكاب جرایم مختلف تشویق و ترغیب می کنند» (۱).

قرآن کریم نیز طغیان را - که شامل هر نوع جرمی می تواند باشد - از خصوصیات انسان...هایی می داند که خود را غنی و مستغنی می دانند؛

«إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنَّاظِرٌ ﴿٢﴾»

«به درستی که انسان آن...گاه که خود را مستغنی بداند، هر آینه طغیان می کند».

اگر بخواهیم از آن...چه که در بررسی علل و عوامل مذکور بیان شد نتیجه ای بگیریم، باید چنین بگوییم که علت فرهنگی و تربیتی قوی...ترین عامل تحقق جرم است. حتی در انسان فقیر و مستمند عاملی که باعث می شود برای رفع گرسنگی یا فقر دست به سرقت یا قتل یا هر جرم دیگری بزند قطعاً ضعف فرهنگی و تربیتی اوست کما این...که در انسان ثروت...مند نیز همین علت، عامل ارتكاب به جرم است - گرچه عواملی همچون حرص، طمع، خوش...گذرانی و غیره نیز هر یک تأثیر خود را دارند - به علاوه عامل

ص: ۹۹

۱- دانش، تاج زمان؛ مجرم کیست و جرم شناسی چیست، ص ۳۷۴، جرم شناسی، کیهان، تهران، چاپ هفتم، ۱۳۷۹ ش.

۲- علق، ۶ و ۷.

فرهنگی و تربیتی در عین حال قوی...ترین عامل باز دارنده از تحقق جرم نیز محسوب می شود.

در جمع بندی نهایی این مبحث ذکر این نکته لازم و ضروری است که شاید عوامل موثر با تأثیر مستقیم در بروز جرایم را نتوان احصا کرد لکن بدون شک عدم عدالت اجتماعی یکی از مهم ترین و مؤثرترین عوامل وقوع جرم می باشد. از این رو به طور قطع می توان گفت که در سایه تحقق عدالت اجتماعی تمامی زمینه های وقوع جرم اعم از وراثت، فرهنگ و تربیت، معیشت و اقتصاد و نیز شخصیت از کارکرد نامناسب خود خارج و به زمینه های مفید و مؤثر در پیش گیری از جرم و دست یابی به جامعه ای پاک و عاری از جرم تبدیل می شوند.

مبحث دوم: پیش گیری از وقوع جرم

اشاره

در کلیه مسائل و رخدادهای اجتماعی و حتی فردی که پدیده ای نیاز به درمان داشته باشد، خواه مسئله روحی، روانی، جسمی باشد و یا اخلاقی، حقوقی، اقتصادی و ... همواره پیش گیری بهتر، موثرتر و معقول تر از درمان می باشد، کما این که در اموری که موجب رشد و بالندگی و سلامت و ... می شود پیش دستی و استقبال پسندیده است. «در میان هر قوم و ملتی، عقل و منطق حکم می کند که همیشه پیش گیری از مرض، بهتر از معالجه آن است. به همین دلیل وظیفه اصلی و اولیه قانون گذار، باید از بین بردن علل ارتکاب جرم و پیش گیری از اعمال

مجرمانه باشد» (۱) باری، لزوم پیش گیری از ارتکاب جرایم، اولین بار به وسیله انریکوفری عنوان شده و نام

ص: ۱۰۰

۱- صلاحی، جاوید؛ کیفرشناسی، ص ۶۰، انتشارات سحوری، چاپ سوم، ۱۳۸۲ ش.

برده معتقد بود که با تمهید مقررات خاصی که بعدها به نام (اقدام تأمینی) معروف شده می توان اجتماع را از خطر مجرمین حفظ کرد. به زعم انریکو فری

«اقدامات تأمینی به خوبی می تواند جانشین مجازات ها شده و امر مهم دفاع اجتماعی را تأمین نماید ... با این کار نه تنها ریشه جرم و جنایت از بیخ و بن کنده می شود، بلکه در مخارج مبارزه با مجرمین نیز صرفه جویی خواهد شد.» (۱)

در اهمیت پیش گیری و ضرورت آن دانشمندان زیادی بحث کرده اند و جملگی آن را مؤثرترین شیوه در وقوع نیافتن جرم دانسته اند. «ریموند گسن» می گوید:

«تدابیر پیش گیری اجتماعی به دلیل بیان معروف [پیشگیری بهتر از درمان «کیفر» است] اغلب به مثابه نوش دارو معرفی شده است.» (۲)

دکتر نجفی توانا معتقد است هزینه هایی که برای اعمال کیفر مجرمان می شود، باید صرف پیش گیری گردد تا نتیجه مطلوب تری به دست آید. وی می گوید:

«برخورد با پدیده بزهکاری با سلاح کیفر برخوردی موفقیت آمیز نبوده است. اصولاً مبارزه با معلول بدون توجه به علل در نهایت اقدام مفیدی نخواهد بود. احتساب مخارج ناشی از اجرای کیفر و اقدامات تربیتی و تأمینی و هزینه های ناشی از جرایم رقم هنگفتی

ص: ۱۰۱

۱- همان.

۲- گسن، ریموند؛ جرم شناسی نظری، ص ۱۳۷، م. کی نیا، مهدی؛ انتشارات مجمع علمی و فرهنگی مجد، سال ۱۳۷۴ ش.

را به ما نشان می دهد که اگر سیاست کیفری مملکتی به آن درجه ای از تعالی برسد که به جای صبر کردن و در کمین نشستن و انتظار این که فردی مرتکب خلافی بشود و بعد او را تحت تعقیب و مجازات قرار دهد، هم خود را [بر] پیش گیری از وقوع جرم نموده و با صرف مخارج فوق رفیع کمبودها و نیازهای افراد محروم [را] نماید می تواند ریشه بزهکاری و ناسازگاری را بخشکاند» (۱).

وی در ادامه برای پیش گیری دو راه ارائه می دهد که یکی مربوط به پیش گیری عمومی و دیگر مربوط به پیش گیری اختصاصی است و در توضیح هر یک از آن دو می گوید:

«پیش گیری عمومی در ارتباط با کل جامعه بوده و مسائل سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی را در برمی گیرد.... اقدامات پیش گیری عمومی شامل ایجاد یک فرهنگ مناسب، مستقل و غیر وابسته، اجرای یک سیاست درست اقتصادی در جهت ریشه کن کردن فقر و فاقه و تأمین نیازهای تمام اقشار فقیر و تهی دست که رقم بسیار بالایی را در میان کل بزهکاران تشکیل می دهند، جلوگیری از مهاجرت روستائیان به شهرها.... یا در یک کلام اعمال سیاستی که بتواند از هر نظر یک عدالت اجتماعی و سلامت واقعی را در تمام ابعاد جامعه حاکم گرداند. در جوار پیش گیری عمومی می توان از پیش گیری اختصاصی یا خاص نام برد. این پیش گیری مبتنی بر انجام اقداماتی است که قبل یا بعد از ارتکاب ناسازگاری و بزه صورت گرفته و هدف از آن مبارزه با انگیزه ها و علل بزهکاری، بازپروری

ص: ۱۰۲

مجرم و امحاء عوامل و انگیزه های آن می باشد. در حقیقت پیش گیری اختصاصی مسکن، برای تسکین درد و جلوگیری از پیشرفت آن می باشد و عمدتاً در کوتاه مدت مفید می باشد» (۱).

پس از بیان کلیاتی راجع به اصل پیش گیری و تبیین اهمیت و جایگاه پیش گیری نسبت به جرم اینک مواردی که در پیش گیری به معنای عام حائز اهمیت بیشتری نسبت به سایر موارد هست را تحت گفتارهای اول، دوم و سوم بیان می نمایم.

گفتار اول: مبارزه با فقر

هم چنان که خود فقر به عنوان عامل بسیار مهم و فراگیر در بروز جرایم قلمداد می شود، مبارزه با آن نیز عامل مهمی در ریشه کنی جرایم و پیش گیری از وقوع جرایم به حساب می آید، تا این اندازه نزد همه اندیشمندان اعم از اسلامی و غیراسلامی مسلم است لکن مطلبی که بسیار مهم تر است آن است که ملاک فقر چیست و به تبع آن مبارزه با فقر تا کجا باید ادامه پیدا کند؟

از نظر فقها، ملاک فقر آن است که شخص مخارج سالیانه خود و عیالاتش را نداشته باشد. چنان که صاحب جواهر در تعریف فقراء و مساکین می فرماید:

ص: ۱۰۳

۱- نجفی توانا، علی؛ جرم شناسی، ص ۵۲ تا ۵۳، انتشارات خیام، چاپ اول، سال ۱۳۷۷ش.

«الفقراء والمساكين...وهم...الذين...تَقَصَّرُوا...اموالهم في...مؤونه سنتهم».(۱)

فقیران و مسکینان کسانی هستند که اموالشان به مخارج سالشان نمی رسد.

در این جا لازم است مؤونه سال یا مخارج سالیانه را تبیین نماییم تا معلوم شود که در مبارزه با فقر باید چه چیزهایی به دست بیاید و به هر کس چه مقدار داده شود تا فقر ریشه کن گردد.

آن...چه مسلم است مخارج سال عبارت است از نیازهایی که فرد و افراد جامعه برای گذران زندگی بدون سرافکنندگی و بدون تلاش های طاقت فرسا دارند که این نیازها البته مطابق زمان تغییراتی خواهد داشت و نیز به تناسب شأن هر یک از افراد جامعه نیز فرق هایی را به خود اختصاص می دهد.

اما آن چه نزد همگان پذیرفته شده است و در قانون مدنی نیز آمده است «تامین نیازهای اساسی: مسکن، خوراک و پوشاک، درمان، آموزش و پرورش و امکانات لازم برای تشکیل خانواده»(۲) است، اما در جامعه اسلامی بنا بر آن است که ریشه فقر به طور کلی کنده شود و به طوری که حتی یک نفر هم باقی نماند. شاید به این علت باشد که وقتی از امام صادق(علیه السلام) سؤال می شود: چه مقدار زکات به هر یک از مستحقین باید پرداخت شود؟ می فرماید: تا جایی که بی نیاز گردد.

ص: ۱۰۴

۱- النجفی، محمد حسن؛ جواهر الکلام، ج ۱۵، ص ۲۹۶، دارالکتب الاسلامیه، چاپ هفتم، ۱۴۰۰ ق.

۲- قربانی، فرج الله؛ مجموعه کامل قوانین و مقررات اسلامی - مدنی، ص ۴۴، اصل ۴۳، دانشور، چاپ هفتم، ۱۳۷۳ ش.

«سعید بن غزوان، عن ابی... عبدالله (علیه السلام) قال سألتُهُ: كم يُعطَى الرُّجُل الواحد من الزكوة؟ قال: أعطه من الزكاه حتى تُغنيه» (۱).

اساساً اسلام در پی برکندن ریشه فقر از جامعه اسلامي است، نه اين که به فقر و مسکين به مقدار رفع گرسنگي و برهنگي چيزي داده شود. حکيمي در اين باره مي گويد: اين توهم فاسد و فکر ضد اسلام است که اسلام متهم به قبول آن شده است. دليل آن هم اين است که اسلام مي گويد: بده به فقير و مسکين و مستحق، مقداري که به واسطه آن حاجت ايشان از طعام و لباس و مسکن و غير اين...ها برطرف گردد. و بده به ايشان از محل زکات تا بي نياز شوند، و بده به ايشان تا جايي که موونه و مخارج سالش را داشته و بده به ايشان تا بتواند از آن بخورد و بپوشاند و ازدواج و حج و پرداخت صدقات انجام دهد و نيز دينش را ادا کند. و بده به ايشان تا اين که در طعام و لباس عيال (زن و بچه اش) توسعه

بدهد تا جايي که ملحق به ساير مردم شود» (۲).

طبق اين برداشت شايد بتوان گفت اسلام جامعه را به مثابه قافله اي مي داند و فقير و مسکين و مستحق را به مثابه جامانده از قافله مي داند که وظيفه همه و به طريق اولي امير قافله که همان حاکم جامعه باشد آن است که اين شخص را به قافله برساند؛ گرچه در قافله هم عقب و وسط و جلو

ص: ۱۰۵

-
- ۱- الحر العاملي، محمد بن الحسن؛ وسائل الشيعه، ج ۶ ص ۱۷۹، احياء التراث العربي، چاپ پنجم، بي تا.
 - ۲- «هذا وهم فاسد...وزائف و...فكرة ضد اسلاميه أُتِّهم الاسلامُ بقبولها. وذلك...لأنَّ الاسلامَ يقول: أعطِ الفقير...والمستحق...ما تُبيدُ به...حاجته...من الطعام واللباس والسكن...وغيرها وأعطه...من...الزكاه حتى تُغنيه، وأعطه حتى يصير مكفئ المؤمنه بيده سببه وأعطه حتى يأكل منه ويشرب ويكتسى ويتزوج ويحج ويتصدق ويتسدد دينه. وأعطه حتى يُوسع على...عياله في طعامهم وكسوتهم حتى يلحقهم بالناس» (ر.ك. حکيمي، محمد رضا، محمد، علي؛ الحياه، ج ۶، ص ۱۰۷، دفتر نشر فرهنگ اسلامي، چاپ اول، ۱۳۶۸ ش).

وجود دارد و همه در یک سطح نیستند و حتی قوی تر و ضعیف تر نیز وجود دارد اما جامانده جزء قافله نمی باشد، و به همین جهت باید مورد کمک و عنایت ویژه قرار گیرد تا به بقیه برسد. اسلام از آن جهت به مبارزه با فقر اهتمام می ورزد که آن را سبب عمده زیاد شدن گناهان و خطاها می داند. در روایتی امام علی (علیه السّلام) به فرزندش امام حسن (علیه السّلام) می فرماید:

«لَا تَلْمَ انْسَانًا يَطْلُبُ قُوَّتَهُ، فَمَنْ عَدَمَ كَثْرَ خَطَايَاهُ»^(۱).

ملامت مکن انسانی را که خوراکش را طلب می کند، پس کسی که آن را نیابد خطاهایش زیاد می شود.

و نیز در حدیثی دیگر می فرماید:

«الفقر، الموت الاكبر»^(۲)؛ فقر مرگ بزرگ است.

شاید بتوان گفت مراد روایت این است که مرگ طبیعی در مقابل فقر، کوچک است. بعضی فقر و غنای انسان را به خداوند نسبت می دهند و می گویند این مشیت الهی است. در جواب این عده باید گفت: اگر منظور خواست تشریحی است یعنی خداوند رضایت دارد به این که در جامعه انسانی عده ای فقیر باشند و عده ای غنی، این گفتار به هیچ وجه نمی تواند درست باشد چرا که خداوند خود از طرفی از تکاثر ثروت در دست عده ای منع نموده و از طرف دیگر به فقرا و عده غنی کردن آن ها را داده است و در دین مبین قوانینی قرار داده تا اگر فقر و محرومیتی دامن گیر افراد شده، فقر آنان برطرف شود. ... و اگر منظور اراده و خواست تکوینی باشد، اگر به

ص: ۱۰۶

۱- حکیمی، محمد رضا، محمد، علی؛ الحیاه ج ۴، ص ۲۸۰، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ اول، ۱۳۶۷ ش.

۲- ر.ک. همان، ص ۲۸۱.

نحو علت تامه باشد به طوری که تخلف از آن امکان پذیر نباشد (اذا قَضَى امراً فَاِنَّما يَقول له کن فیکون؛ چون حکم خدا به چیزی تعلق می گیرد، می گوید موجود باش، بی درنگ آن چیز موجود می شود) (۱). باز نمی تواند صحیح باشد؛ زیرا خواست تکوینی خداوند در صورتی... که حتمی باشد نمی تواند با خواست تشریحی اش مخالف باشد؛ زیرا در این صورت تکلیف به رفع تکاثر و فقر تکلیف به ما لایطاق خواهد بود. (۲) ولی اگر بگوییم منظور از خواست خداوند در این جا این است که خداوند در این راه مانعی ایجاد نمی کند... و در این میان عده ای ولو با غضب، اموال فراوان انباشته اند و عده ای هم حقوقشان پایمال شده، امری مقبول و قابل پذیرش است.

در این گفتار مبارزه با فقر را به عنوان یکی از راه...های پیشنهادی جهت پیش گیری از وقوع جرایم معرفی کردیم گرچه بعضی فقر را به عنوان یک مسئله و معضل در بروز جرایم قبول ندارند و در تأیید ادعای خود به رفتار روستاییان فاقد امکانات رفاهی استناد می کنند و می گویند:

«در بسیاری از روستاها، مردم در سطح بسیار پایینی از زندگی هستند و در آن جا به کار و فعالیت خود مشغول و وظایف اجتماعی خود را نسبت به هم نوعان خود به بهترین وجه انجام می دهند. در چنین روستاهایی، افراد با وصف فقر، دست به جنایت و دزدی نمی زنند و زنان برای کسب پول به فحشاء روی نمی آورند. [همچنین] در زمان جنگ، مردم ما نیز فقیر بودند، اما با وصف این، نه فقط اعتراض نداشتند، بلکه به هم نوعان خود نیز

ص: ۱۰۷

۱- مریم، ۳۵.

۲- شاکر، محمد کاظم؛ فقر غنا در قرآن و حدیث، ص ۱۱۴، بی نا، بی تا.

در حد قابل توجهی کمک می کردند»^(۱).

وی به نقل از دورکیم و مرتون می گوید:

«فقر وقتی تأثیر مخرب خواهد داشت که در مقابل فقر، تصویر یا قول آرزوهای بلند پروازانه ارائه شود»^(۲).

و به نقل از کونیک می گوید:

«همین مسئله در کشورهای تکامل نیافته نیز می تواند به کار گرفته شود. فقر کالاهای اقتصادی در واقع عاملی نیست که تولید آنومی بکند، برعکس [در آن جا] یک شکل سنتی و پذیرفته شده از فقر وجود دارد که انسان به آن عادت کرده است. اما شرایط وقتی تغییر می کند که از طریق گسترش وسایل ارتباط جمعی، تصویر یک نوع زندگی دیگر و مرفه تر (مثلاً با برنامه های تلویزیونی یا ویدئویی) تا اقصی نقاط جوامع تکامل نیافته رخنه می کند»^(۳).

این نظرات که البته قائلین زیادی دارد، لطمه به ادعای ما و بحث مورد نظر وارد نمی کند؛ زیرا اولاً ما فقر را به عنوان یکی از عوامل بروز جرایم قلمداد کردیم آن هم در کنار عوامل دیگری از جمله عامل فرهنگی و تربیتی، شخصیتی و وراثتی و ... ثانیاً: نگارنده در این گفتار در پی تبیین راههای پیش گیری است که طبیعتاً باید به تمام گزینه ها پرداخته شود. ثالثاً: ادعای ایشان با توجه به مثال هایی که زده بودند بیان کننده این بود که در جوامع فقیر شاهد جرم و جنایت و ... نیستیم که بر فرض قبول این ادعا که

ص: ۱۰۸

۱- رفیع پور، فرامرز؛ توسعه و تضاد، ص ۱۹۷ تا ۱۹۸، شرکت سهامی انتشار، چاپ پنجم، ۱۳۸۰ ش.

۲- همان، ص ۱۹۸، به نقل از دورکیم و مرتون.

۳- همان، به نقل از کونیک.

خیلی هم با واقعیت منطبق نیست، می‌گوییم با مطالعه موارد وقوع جرایم این نکته به دست می‌آید که یکی از عوامل مؤثر و مهم در وقوع آن...ها فقر بوده است. بنابر این برای پیش...گیری از وقوع مجدد قطعاً باید با فقر مبارزه جدی صورت پذیرد؛ در غیر این صورت توقع جامعه‌ای سالم و بدون جرم و جنایت ممکن نخواهد بود. از این روی بر همگان؛ خصوصاً عالمان، واجب است در این جهت تلاش نمایند. در حدیث شریف علوی آمده است:

«و... مَا أَخَذَ... اللَّهُ... عَلَى... الْعُلَمَاءِ... أَنْ... لَا... يُقَارَّوْا عَلَى كِظِّهِ ظَالِمٍ وَلَا... سَغْبِ مَظْلُومٍ»^(۱).

و آن چه خداوند پیمان گرفته است از علماء این است که قرار و آرام نگیرند نسبت به شکم بارگی ظالم‌ها و گرسنگی و فقر همراه با رنج مظلوم‌ها.

نکته‌ای که شایان ذکر است این است که مبارزه با فقر را تا حاکمیت عدل باید ادامه داد و این تا زمانی است که ریشه‌های فقر به طور کلی خشکانده شود.

«اگر عدالت بر جامعه‌ای انسانی انطباق یابد، افراد آن جامعه بی‌نیاز می‌گردند. پس غنی شدن مردم و ریشه‌کنی فقر و محرومیت، دلیل وجود عدل است و عدمش دلیل نبود عدل است. پس فقر و تهیدستی همراه عدالت یافت نمی‌شود.»^(۲)

ص: ۱۰۹

۱- حکیمی، محمد رضا، محمد و علی؛ الحیاه، ج ۵، ص ۲۲۳، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ اول، ۱۳۶۷ ش، به نقل از نهج البلاغه، خطبه ۵۲.

۲- همان، ج ۶، ص ۳۴۵.

باری «وجود فقر در جامعه و عدم بی‌نیازی مردم، اولین شاهد بر نبود عدل در [میان] مردم و [نیز] سیطره ظلم بر ایشان است زیرا آموزگار معصوم (علیه السلام) می‌فرماید:

اگر عدالت در میان مردم جاری شود، بی‌نیاز خواهند گردید... سزاوار نیست جامعه‌ای را که در آن عدل سیادت ندارد و مردم قیام به قسط نمی‌کنند و نیز فقیر هستند و بی‌نیاز نیستند، جامعه اسلامی نام نهاد تا چهره اسلام در دیگر جاهای عالم نمادی زشت نداشته باشد.» (۱)

با تدبیر در روایات معصومین (علیهم السلام) به این واقعیت می‌رسیم که ایشان در کمتر چیزی هم... چون فقر بیم ناک و هراسان بوده‌اند. امام علی (علیه السلام) خطاب به پسرش محمد بن حنفیه می‌فرماید:

«ای پسر من بر تو از تهی دستی بیم دارم. از فقر و نیازمندی به خدا پناه ببر، چرا که نیازمندی زیان‌زننده به دین، سرگردان‌کننده خرد، و انگیزه‌ای برای دشمنی است.» (۲)

با این توضیحات، مبارزه همه‌جانبه برای ریشه‌کنی فقر گام اول برای دست‌یابی به عدالت اجتماعی و پیشگیری از وقوع جرایم به شمار می‌رود.

ص: ۱۱۰

۱- همان، صص ۳۴۵ - ۳۴۶.

۲- محمدی ری شهری، محمد و همکاران؛ دانش نامه امیرالمومنین (علیه السلام)، ج ۱۰، ص ۲۳۲، نشر دارالحدیث، چاپ اول، ۱۳۸۲.

یکی دیگر از عوامل پیش گیری از جرم جلوگیری از زمینه های بروز تبعیض و نابرابری است. بدین منظور باید در توزیع امکانات و بهره برداری از آن عدالت را برقرار نمود. گرچه عدالت به طور مطلق به معنای برابری نیست، اما در همه صاحب نظران متفق اند که افراد باید از فرصت های مساوی برخوردار باشند. به عنوان مثال برای شرکت کنندگان در مسابقه دو، باید از مسافت برابر، شروع همزمان، یکسانی تسهیلات، تشابه مسیر و مانند آن برخوردار باشند. لذا اگر کسی زودتر حرکت کند و یا از مسیر کوتاه تری طی مسیر نماید و یا مجاز باشد بعد از زمان مشخص شده به خط پایان برسد، این نوع نابرابری همان بی عدالتی است و زمینه تبعیض را فراهم می آورد که موجب ناخشنودی و وقوع جرایم می گردد. همچنین در پی انجام مسابقه اگر به نفر اول برابر با نفر آخر جوایزی اهدا شود با اینکه برابری صورت گرفته اما عین بی عدالتی است. در همین راستا شهید مطهری می فرماید:

«اگر حقوق مردم محفوظ و جامعه، عادل و متعادل باشد و تبعیض و محرومیت و احساس مغبونیت در مردم نباشد، عقاید و اخلاق پاک و صفای قلب و اعمال خوب، بیشتر پیدا می شود و زمینه برای وقوع گناهان و اخلاق رذیله و شیوع عقاید ناپاک کمتر خواهد بود»^(۱).

چنان که در کلام مرحوم مطهری تصریح شده است تبعیض و محرومیت و احساس مغبونیت موجب بروز جرایم و وقوع گناهان می شود در نتیجه رفع تبعیض که یکی از مهم ترین شاخصه هایش برخورداری همگان از فرصت های مساوی می باشد موجب پیش گیری از جرایم خواهد شد.

ص: ۱۱۱

۱- مطهری، مرتضی؛ بیست گفتار، ص ۷۹، صدرا، چاپ هجدهم، ۱۳۸۰ ش.

هم چنین یکی از عوامل نابسامانی های اجتماعی وجود رانت های اقتصادی است که سبب بروز جرایمی در سطح جامعه شده است و برای ریشه کن شدن جرم باید از زمینه های پیدایش این مقوله نیز پیش گیری به عمل آید. هاشمی شاهرودی در این زمینه می گوید:

«قطعاً یکی از عوامل نابسامانی های اقتصادی که بسیار از آن ضربه خورده ایم سوء استفاده از رانت ها و امتیازها و انحصارهای اقتصادی است که همه در دست دولت است و این گونه به حال خود رها شده است».^(۱)

رانت یک فرصت انحصاری و غیر قابل دسترس برای همگان می باشد که موجب بروز جرایم اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی فراوانی می شود. لذا در ادامه، وجود چنین فرصت هایی را برای افراد دولتی موجب برهم خوردن تعادل و توازن اقتصادی جامعه دانسته و می گوید:

« باید جلوی این مجوزها و رانت ها با وضع قانون گرفته شود و هیچ وکیل یا وزیر یا رئیسی نه خود و نه فرزندان و خانواده اش و نه قوم و خویشان حق هیچ گونه دخالت شخصی در مسائل اقتصادی نداشته باشند... وقتی کسی در مصدر وزارت و کالت و ریاستی قرار می گیرد، از ابعاد گوناگون صاحب قدرت می شود، ورود این شخص به عرصه رقابت های اقتصادی با افراد معمولی متفاوت است».^(۲)

ص: ۱۱۲

-
- ۱- هاشمی شاهرودی، سید محمود؛ صحیفه عدالت، ج ۲، ص ۲۶۱، مرکز مطبوعات و انتشارات، چاپ اول، ۱۳۸۲ ش.
 - ۲- هاشمی شاهرودی، سید محمود؛ صحیفه عدالت، ج ۲، ص ۲۶۱، مرکز مطبوعات و انتشارات، چاپ اول، ۱۳۸۲ ش.

این تفاوت یعنی همان فرصت های نامساوی که برای پیش گیری از وجود و وقوع جرایم باید با آن مبارزه کرد و زمینه فعالیت سالم به طور مساوی را برای همگان فراهم نمود. مرور تاریخ خصوصاً در زمان خلافت امیر مؤمنان علی (علیه السلام) در این فراز خالی از لطف نیست آن جا که وی برای برقراری عدالت اجتماعی جلو رانت خواری بعضی افراد را گرفت و هشدار داد که آن چه در زمان های گذشته خصوصاً در زمان عثمان بذل و بخشش شده است به بیت المال باز خواهد گردانید. این نبود مگر به خاطر برقراری شرایط و فرصت های مساوی و جلوگیری از زراندوزی و زیاده خواهی عده ای که بی هیچ دلیلی سهم و نصیب بیشتری را به خود اختصاص داده بودند. حضرت علی علیه السلام می فرماید:

«والله لو وجدته قد تزوج به النساء و...مُلكك به الإمام لرددته فإن في العدل سعة...ومن ضاق...عليه العدل فالجور عليه أضيَق»^(۱).

به خدا اگر بینم که [بیت المال] به مهر زنان یا بهای کنیزکان رفته باشد، آن را باز می گردانم که در عدالت گشایش است و آن که عدالت را برنتابد، ستم را سخت تر یابد.

این ویژه خواری ها ابتدا موجب دل سردی و بی تفاوتی توده مردم و سپس به مرور زمان و با سخت تر شدن شرایط موجب خشم همگانی و یا رواج فساد و بی بند و باری در تمام طبقات جامعه گردیده به همین خاطر است که

ص: ۱۱۳

۱- شهیدی، سید جعفر؛ ترجمه و شرح نهج البلاغه، ص ۱۶، خطبه ۱۵، انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ ۱۳۷۴، ۱۷ ش. همان، ص ۲۶۰، خطبه ۲۲۴.

آن اسوه عدالت بر کسی که طعامی را به ارمغان آورده بود عتاب می کند و می گوید:

«مادر بر تو بگرید، آمده ای مرا از راه دین خدا بگردانی یا خرد آشفته ای یا دیو گرفته، یا به بیهود سخن میرانی؟ به خدا اگر هفت اقلیم را با آن چه بر آسمان هاست به من دهند، تا خدا را نافرمانی نمایم و پوست جوی را از مورچه ای به ناروا برابیم چنین نخواهم کرد».

هم چنین امام عدل گستر در نامه ۵۳ خود به مالک اشتر نخعی که به عهدنامه مالک اشتر نیز معروف است می فرماید:

«ثُمَّ إِنَّ لِلْوَالِي خَاصَّةً وَبَطَانَةً فِيهِمْ إِسْتِثَارًا وَتَطَاوُلًا، وَقَلَّةً إِنْصَافٍ فِي مُعَامَلَتِهِ،... فَاحْسِمِ مَادَّةَ أَوْلَائِكَ بِقَطْعِ اسْبَابِ تَلَكِ الْإِحْوَالِ. وَلَا تُقْطِعَنَّ لِأَحَدٍ مِنْ حَاسِبِيكَ وَحَامَتِيكَ قَطِيعَةً. وَلَا يَطْمَعَنَّ مِنْكَ فِي اعْتِقَادِ عُقْدِهِ تَضَرُّرٌ بِمَنْ يَلِيهَا... مِنَ النَّاسِ فِي شَرِبِ أَوْ عَمَلٍ مُشْتَرِكٍ يَحْمِلُونَ مَؤُونَتَهُ عَلَى غَيْرِهِمْ فَيَكُونُ مَهْنَأً... ذَلِكَ لَهُمْ دُونَكَ، وَعَيْبُهُ عَلَيْكَ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ».^(۱)

نیز والی را نزدیکان است و خویشاوندان که خوی برتری جستن دارند و گردن فرازی کردن و در معاملات انصاف را کمتر به کار بستن. ریشه ستم اینان را با بریدن اسباب آن برآور و به هیچ یک از اطرافیان و خویشاوندان زمینی را به بخشش وامگذار، و مبادا در تو طمع کنند با بستن پیمانی که مجاور آنان را زیان رساند در بهره... ای که از آب دارند، یا کاری که باید با هم به انجام رسانند و

ص: ۱۱۴

۱- شهیدی، سید جعفر؛ ترجمه و شرح نهج البلاغه، ص ۳۳۸، نامه ۵۳، انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ ۱۳۷۴، ۱۷ ش.

رنج آن را بر عهده دیگران نهند، پس بر آنان تنها گوارا افتد و عیب آن در دنیا و آخرت بر تو ماند.

دادگری از وظایف اصلی حاکمیت هر جامعه ای به شمار می رود و این مقوله با توزیع مناسب فرصت...ها رابطه مستقیم دارد. لذا «دولت دادگر نمی تواند و نباید با حقوق و شایستگی های مردم به دلخواه خود برخورد کند، بلکه باید به اصولی چون آزادی های عمومی، تساوی همگان در برابر قانون، توزیع برابر همه ارزش های نخستین و اساسی اجتماعی، توزیع برابر مناسب اجتماعی و برابری افراد در حقوق و وظایف اساسی کاملاً پای...بند باشد».^(۱)

گفتار سوم: تعلیم و تربیت

نقش شگفت انگیز تعلیم و تربیت در زندگی انسان (و حتی حیوان) بر هیچ خردمندی پوشیده نیست و تا کنون هم ضرورت آن مورد تردید قرار نگرفته است؛ چرا که تعلیم و تربیت صحیح می تواند فرد را به اوج ارزش ها برساند و اگر غلط افتد وی را به سقوط کشاند. آدمی در آغاز ولادتش فاقد علم و ادراک و تربیت و کمال است و به تدریج با تعلیم و تربیت مستقیم و غیرمستقیم استعدادهای بالقوه او به فعلیت می رسد و رشد و تکامل می یابد. چنان که قرآن مجید می فرماید:

ص: ۱۱۵

۱- قربان نیا، ناصر؛ عدالت حقوقی، ص ۲۰۶، مرکز نشر آثار پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ اول، ۱۳۸۱ ش.

«والله أخرجكم من بطون... أمهاتكم لا... تعلمون شيئاً... وجعل... لكم السَّمْعَ والأبصارَ والأفئدةَ لعلكم تشكرون» (۱).

و خداوند شما را از شکم مادرانتان بیرون آورد، در حالی که هیچ نمی دانستید و برای شما گوش و دیدگان و دل...ها قرار داد، تا شکر گزار باشید.

«از این رو مکتب اسلام برای تربیت، در تمام مراحل و مقاطع زندگی (حتی قبل از ولادت و حین تولد و دوران شیرخوارگی و غیره) دستورهایی ویژه ای ارائه داده است تا انسان از کودکی در کانون خانواده و در آغوش والدین، معلم و تحت تأثیر فرهنگ محیط، تعلیم و تربیت مناسب و لازم را ببیند و برای مراحل عالی تر زندگی انسانی آماده شود و پرورش یابد. بر این اساس شکوفایی استعدادها و ارزش های والای انسانی مبتنی بر تعلیم و تربیت است و انسان شدن انسان و وصولش به کمال نهایی، همه

مرهون تعلیم و تربیت صحیح است ... به همین سبب «ابو حامد محمد غزالی (۲)» و «خواجه نصیرالدین طوسی (۳)» و بسیاری از علمای دیگر، تعلیم و تربیت را «اشرف صناعات» و برترین دانش ها دانسته اند» (۴).

چنان که بیان شد تعلیم و تربیت عامل اصلی برای حفظ جامعه از پلیدی ها و کجی ها و زشتی ها و در یک کلمه حفظ جامعه از انواع جرایم به

ص: ۱۱۶

۱- نحل، ۷۸.

۲- غزالی، ابو حامد، احیاء علوم دین، ۵ ج، ج ۱، ص ۱۳، دارالمعرفه، بیروت، بی تا.

۳- طوسی، خواجه نصیرالدین؛ اخلاق ناصری، تصحیح و تنقیح مجتبی مفیدی و علیرضا حیدری، ج ۲، ص ۱۰۶، خوارزمی، تهران، چاپ دوم، ۱۳۶۰ ش.

۴- دفتر همکاری حوزه و دانشگاه؛ فلسفه تعلیم و تربیت، ج ۱، ص ۱۷ تا ۱۸، انتشارات سمت، چاپ اول، ۱۳۷۲ ش.

شمار می رود به طوری که اگر تعلیم و تربیت صحیح نباشد هرگز نمی توان جامعه ای رشد یافته و عاری از جرم را تصور نمود.

«از این ره گذر است که به اطمینان می توان گفت: مشخصه یک جامعه سالم و رشد یافته، تنها داشتن موقعیت جغرافیایی خوب و معادن متنوع و منابع مالی نیست، بلکه نظام تعلیم و تربیتی زنده و مترقی است که انسان هایی آزاده، مستقل، خلاق، مبتکر و تلاشگر می سازد... و وقتی او (انسان) صالح و سالم پرورش یافت همه چیز به خوبی ساخته می شود»^(۱) و دیگر جایی برای بروز جرایم باقی نمی ماند چرا که ریشه همه مفاسد بی کاری، سلطه پذیری و عقب ماندگی است که در سایه نبود تعلیم و تربیت صحیح ایجاد می شود.

با دقت در طبیعت و بافت وجودی انسان، ریشه های ضرورت و اهمیت تعلیم و تربیت در پیش گیری از جرم را در می یابیم. چرا که مایه های اصلی خیر و شر در نفس آدمی نهفته و زمینه های صعود و سقوط در نهاد او قرار داده شده است. چنان که قرآن می فرماید:

«و نَفْسٍ و ما سَوَّيْهَا فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا و تَقْوِيَهَا قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّيْهَا و قَدْ خَابَ مَنْ دَسَّيْهَا»^(۲)

سوگند به نفس و آن که او را متعادل و موزون بیاراست و خیر و شرش را به آن الهام کرد که به حقیقت هر کس آن را تزکیه کند به رستگاری رسد و هر کس آن را بیالاید (به پلیدی و کفر) زیان... کارشود.

ص: ۱۱۷

۱- همان، ص ۱۸ تا ۱۹.

۲- الشمس، ۷.

اما گرایش به آگاهی فطری به خیر و سعادت، به تنهایی سازنده نیست بلکه باید سعادت را به دست آورد؛ زیرا جرم گریزی که در سایه تکامل تدریجی انسان پدید می آید، نیازمند تلاش و توجه و حرکت است و اگر انسان بدون تعلیم و تربیت صحیح رها شود و به خود وا گذاشته شود، انحطاطش حتمی است و زمینه های بروز جرایم در او ایجاد می شود. سخن اندیشمند بزرگ فلسفه و اخلاق، خواجه نصیرالدین طوسی نیز همین معنا را بیان می کند:

«و از آن جهت که مردم در بدو فطرت، مستعد این دو حالت بودند، احتیاج افتاد به معلمان و داعیان و مؤدیان و هادیان، تا بعضی به لطف و گروهی به عنف او را از توجه به جانب شقاوت و خسران، که در آن به زیادت جُهد روی و حرکت حاجت ندارد بلکه خود سکون و عدم حرکت در آن معنی کافی است مانع شوند و روی او به جانب سعادت ابدی - که جهد و عنایت مصروف بدان می باید داشت و جز به حرکت ضمیر در طریق حقیقت و اکتساب فضیلت، بدان مقصد نتوان رسید- می گردانند تا به وسیلت تسدید و تقویم و تأدیب و تعلیم ایشان به مرتبه اعلی از مراتب وجود می رسند»^(۱).

هم چنین عالم بنام، ابو حامد محمد غزالی آمده است:

«اگر علما و معلمان نبودند مردم هم... چون بهایم و چارپایان زیست می کردند، یعنی مردم در سایه تعلیم از مرحله حیوانی به مقام

ص: ۱۱۸

۱- طوسی، خواجه نصیرالدین؛ اخلاق ناصری، تصحیح و تنقیح مجتبی مفیدی و علیرضا حیدری، ج ۲، ص ۶۴، خوارزمی، تهران، چاپ دوم، ۱۳۶۰ ش.

با توجه به مطالب ذکر شده و نیز گفتار دانشمندان و متفکران اسلامی و غیراسلامی؛ مانند: افلاطون، ارسطو، کمپوس، جان لاک، ژان ژاک روسو، هربرت اسپنسر، امیل دورکیم، ژان پیاژه، دیویی، تا معلم ثانی فارابی، بوعلی سینا، مسکویه، غزالی، خواجه نصیرالدین طوسی و ابن خلدون که همگی آثاری در رابطه با تعلیم و تربیت و نقش آن در اصلاح انسان و حتی حیوانات و به دنبال آن اصلاح جامعه نگاشته اند، این نکته را درمی یابیم که تعلیم و تربیت یکی از مؤثرترین عوامل پیش گیری از جرایم به شمار می رود. ذکر مطالب این بزرگان در این مقال از حوصله بحث خارج است لکن مختصری از نظریات ایشان در کتاب فلسفه تعلیم و تربیت (۲) آمده است که برای محققین، مراجعه به آن خالی از لطف نیست. لکن به عنوان نمونه کلام غزالی را به نمایندگی از طرف تمامی صاحبان نظر و اندیشه ذکر می کنیم که می فرماید:

« هر کودکی با فطرت سالم و معتدل به دنیا می آید، اما پدر و مادرش او را به دین یهودیت یا مسیحیت یا مجوس در می آورند، یعنی با عادت و آموختن، رذایل را کسب می کند و همان... گونه که بدن در ابتدا کامل آفریده نمی شود بلکه به وسیله غذا و تربیت کامل و نیرومند می شود، نفس نیز به طور ناقص ولی کمال پذیر آفریده می شود که با تربیت و تهذیب اخلاق و تغذیه علمی به کمال می رسد.» (۳)

ص: ۱۱۹

-
- ۱- غزالی، ابو حامد محمد؛ احیاء علوم الدین، ۵ ج، ج ۱، ص ۱۱، دارالمعرفه، بیروت، بی تا.
 - ۲- دفتر همکاری حوزه و دانشگاه؛ فلسفه تعلیم و تربیت، ج ۱، ص ۱۶۷ تا ۳۲۱، انتشارات سمت، چاپ اول، ۱۳۷۲ ش.
 - ۳- غزالی، ابو حامد محمد؛ احیاء علوم الدین، ۵ ج، ج ۳، ص ۶۰، دارالمعرفه، بیروت، بی تا.

در ادامه بحث و تشبیه صحت و سقم نفس به سلامتی و بیماری بدن می گوید: «رذیلت اخلاقی با ضدش (مثل جهل با تعلم، بخل با سخاوت) آن هم با تحمل تلخی مجاهدت و خودداری از مشتتهیات درمان می شود و معلم و مربی باید اخلاق و علت رذایل اخلاقی را بدانند و حال، سن، مزاج و توان تحمل هر فرد را در نظر گیرد و هر کس را با روش خاص و طی مراحل مختلف مورد تعلیم و تربیت اخلاقی قرار دهد و نباید استاد و مرشد بودن تشخیص این امور به پرورش مربی بپردازد» (۱).

وقتی در سایه تعلیم و تربیت صحیح، رذایل اخلاقی؛ چنان که غزالی و تقریباً همه صاحب نظران معتقد هستند، درمان می شوند و از بین می روند، قطعاً تعلیم و تربیت در جلوگیری و نیز کاهش جرایم به طریق اولی موثر خواهد بود؛ چراکه پیش گیری آسان تر از درمان است. خصوصاً

اگر تعلیم و تربیت صبغه مذهبی و بالخصوص اسلامی داشته باشد؛ چرا که: «دین اسلام در کنار عنصر انذار، بیم دادن و ترساندن که می تواند ریشه و خاستگاه گناه و انحراف را بسوزاند، تاکید و ترغیب به ثواب آخرت و نیک بختی دنیا نموده است... آموزه های دینی که در همه ادیان وجود دارند و در اسلام به نحو کامل تر و جامع تری وجود دارد، هر کدام می توانند در برابر انحراف اجتماعی نقش بازدارنده ای ایفا نمایند،... از آن جا که سلامت اجتماع منوط به سلامت تک تک افراد آن است اگر آحاد مردم به راستی از ایمان الهی (تعلیم و تربیت دینی) برخوردار باشند، جامعه ای پاک و دور از هر گونه تشمت و انحراف خواهند داشت. اجتماع انسان هایی که از ویژگی های تعلیم و تربیت دینی برخوردارند، بالمآل منجر به تشکیل جامعه سالمی می شود که در آن افراد، قوانین و حقوق و حدود یکدیگر را محترم

ص: ۱۲۰

۱- همان.

می شمارند و عدالت را امری مقدس به حساب آورده و به یکدیگر اعتماد و اطمینان می کنند» (۱).

در چنین جامعه ای طبیعتاً زمینه...های بروز جرم وجود پیدا نمی کند و این چیزی نیست مگر تأثیر تعلیم و تربیت خصوصاً از نوع دینی آن.

مبحث سوم: نظریات مختلف جهت کاهش جرم

اشاره

از سوی جرم شناسان، جامعه شناسان، حقوق دانان و به طور کلی تمام کسانی که در پی کاستن از جرایم در سطح جامعه هستند، همواره راه...کار هایی برای این موضوع ارائه گردیده است که هیچ یک از آن ها به تنهایی کافی نیست، اما همه آن ها در یک اصل مشترک بودند و آن این که باید عدالت رعایت شود. از این روی برخی راه کار عدالت حقوقی، برخی عدالت کیفری، بعضی عدالت اقتصادی و در آخر هم عده ای عدالت ترمیمی را بهترین راه برای کاهش جرایم معرفی نموده اند که به ترتیب آن ها را توضیح می دهیم.

گفتار اول: راه کار عدالت حقوقی

قائلین به عدالت حقوقی می گویند:

«از عدالت حقوقی سخن می گوئیم که نمودار تمام واقعیت های قانونی، اجتماعی، و روانی و گویای نظمی باشد که مراحل

ص: ۱۲۱

۱- راموز، ملیحه؛ تربیت دینی و امنیت اجتماعی، مطالعات امنیت اجتماعی، پیش شماره سوم، ص ۸۹ تا ۹۲، معاونت اجتماعی ناجا، ۱۳۸۳ ش.

چنان که پیداست مراد از عدالت حقوقی وضع قوانین عادلانه است تا در سایه آن همه افراد جامعه به خیر و مصلحت دست یابند «عدالت در قانون گذاری را می توان شرط اساسی و عمومی عدالت در جامعه سیاسی دانست و آن را بسان آینه ای پنداشت که تصویر عدالت را باز می تاباند». لذاست که در قانون گذاری «شایستگی و استحقاق افراد نیز باید مورد توجه قرار گیرد تا قوانین عادلانه وضع شوند، به ویژه که قوانین عادلانه اگر نه برای همه، برای اغلب مردم ضامن حفظ حقوق و مصالح آن ها است و در نتیجه، موجب رفتار عادلانه نیز می شود» (۲). به خوبی روشن است که وقتی رفتار عادلانه باشد قطعاً جرم در جامعه کاهش و حتی ریشه کن خواهد شد، پرواضح است که اگر قوانین عادلانه نباشد روحیه سرکشی و مقاومت در مقابل آن در بین افراد جامعه ایجاد و همین امر موجب بروز جرایمی خواهد گردید، چراکه همه افراد از قدرت برخوردار عادلانه و عاقلانه با مسائل غیر عادلانه برخورداری نیستند.

گفتار دوم: نظریه عدالت کیفری

چنان که می دانیم «کیفر دادن خاطیان و متجاوزین به حقوق دیگران، از قدیم الایام در جوامع بشری موسوم بوده است. در جوامع ابتدایی قدیم مجازات مجرمین به صورت انتقام یا قصاص فردی، از ناحیه شخص مجنی

ص: ۱۲۲

۱- قربان نیا، ناصر؛ عدالت حقوقی، ص ۱۹۳، مرکز نشر آثار پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ اول، ۱۳۸۱ ش.

۲- همان، ص ۱۹۵.

...علیه یا اقوام و منسوبین او اجرا گردیده، به تدریج که اجتماعات بشری پیش رفت نموده و انسان ها به سوی شهرنشینی و تمدن روی آورده اند، اجرای مجازات کم کم از ید مجنی ... علیه و کسان او خارج شده، به دست اجتماع و نمایندگان آن افتاده است.

تا هنگامی که مجازات به دست کسان مجنی ... علیه انجام می گرفته، بیشتر جنبه انتقامی داشته، یعنی به صورت ضرب و جرح و شکنجه و آزار مجرم در می آمده، که گاهی نیز به قتل وی منتهی می شده است. در آن صورت، چه بسا دوباره کسان مجرم به خون خواهی او در صدد مجازات عاملین قتل و شکنجه وی برمی آمده اند و این امر منجر به جنگ و ستیز دو قبیله یا بیشتر می گردیده است.

ولی از وقتی که اجتماع به نمایندگی از مجنی علیه، در صدد کیفر دادن به مجرمین برآمده کم کم قواعد و ضوابطی برای این کار وضع کرد. و آن را از صورت انتقام وحشیانه بیرون آورد.

شایان ذکر است که در جوامع قدیمی کیفر دادن مجرمین به صورت قصاص بوده که این موضوع از طرف ادیان رسمی الهی نیز پذیرفته شده و تا مدت های مدیدی در اجتماعات بشری قطع دست در مقابل دست، کور کردن چشم، در مقابل چشم و شکستن دندان در مقابل دندان رواج داشته است.

ولی کم کم بر اثر پیش رفت تمدن و ظهور افکار و نظریات جدید اخلاقی، اجتماعی و فلسفی قانون گذاران و سایر مسئولان جامعه در صدد برآمدند که برای مجازات و کیفر مجرمین، هدف هایی در نظر گرفته و مجازات را متناسب با آن هدف های اجتماعی تعیین نمایند. گرچه این اهداف در جوامع بشری در طول اعصار و ادوار مختلف، متفاوت هستند. مثلاً گاهی مجازات جنبه ارعایی داشته، زمانی جنبه اخلاقی به خود گرفته،

گاهی فلسفه تربیتی و اصلاحی را دنبال کرده و بالاخره بعضی اوقات نیز واضعین قوانین جنبه نافعیت اجتماعی مجازات ها را در نظر داشته اند.

«نقش اخلاقی مجازات ها از قرون وسطی، ابتدا به وسیله نمایندگان کلیسا در کشورهای اروپایی مورد توجه قرار گرفت. ولی در عمل، به طوری عمّال کلیسا در اجرای مجازات نسبت به مجرمین خشونت به خرج داده و سوء استفاده نمودند که جنبه اخلاقی مجازات به کلی فراموش گردید و اجرای مجازات ها به صورت نوعی انتقام جویی و کینه ورزی نسبت به مجرمین درآمد»^(۱).

باید توجه داشت که نقش اخلاقی مجازات ها مبتنی بر اصل جبران خطا می باشد، یعنی هر کس خطایی مرتکب شود یا زیانی به اجتماع و افراد دیگر وارد آورد، باید جبران نماید. به دیگر سخن «پیروی از عدالت و اخلاق ایجاب می کند تا هر بزهکار به نسبت اهمیت جرم خود مورد تنبیه و مجازات قرار گیرد»^(۲).

به طور کلی «هدف اصلی از تأسیس کیفرها، مبارزه علیه بزهکاری و حفظ نظم و امنیت در جامعه است، اعمال کیفر یا مجازات در تاریخ سابقه ای طولانی دارد ... کیفر مرعوب کننده است و در مواردی عامل ترس و ارعاب نقش بازدارندگی دارد. انسان نسبت به حفظ حیات، آزادی، حیثیت و آبرو و مال خود علاقه دارد. بنابراین تهدید به سلب احتمال هر یک از این مواهب الهی برای ذی حق نگران کننده و بیم آور بوده و این

ص: ۱۲۴

۱- صلاحی، جاوید؛ کیفرشناسی، ص ۲۱، انتشارات سحوری، چاپ سوم، ۱۳۸۲ ش.

۲- همان.

خود وسیله ای است برای بازداشتن اشخاص از تعدی و تجاوز به حقوق دیگران و جامعه»^(۱).

پس از توضیحات مذکور که اصل کیفر را در مقابل جرم تبیین نمود، اینک عدالت کیفری را توضیح می دهیم. عدالت کیفری به طور خلاصه همان تناسب مجازات با جرم است، که در صورت اعمال این مجازات ها بزهکار به سزای عمل مجرمانه خودش رسیده است و این سبب عبرت دیگران و نیز مانع ارتکاب مجدد شخص مجرم خواهد گردید. به عبارت دیگر:

«هرگاه توازن میان منافع، حقوق و تکالیف استقرار یافته در جامعه، مورد تجاوز قرار گیرد، چهره ای از عدالت برای رفع تجاوز نمایان می شود که می توان آن را عدالت کیفری نامید»^(۲).

عدالت کیفری عدالتی است که با اعمال مجازات به دست می آید، بنابراین می توان گفت:

«عدالت کیفری، شامل مراجع گوناگونی می شود که دامنه صلاحیت و مداخله آن ها از لحظه ارتکاب جرم شروع شده تا مرحله بعد از خروج مجرم از فرایند کیفری نیز ادامه پیدا می کند»^(۳).

ص: ۱۲۵

-
- ۱- گلدوزیان، ایرج؛ بایسته های حقوق جزای عمومی (۳-۲-۱)، ص ۲۸۳ تا ۲۸۴، نشر میزان، چاپ دهم، ۱۳۸۴ ش.
 - ۲- قربان نیا، ناصر؛ عدالت حقوقی، ص ۲۰۸، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ اول، ۱۳۸۱ ش.
 - ۳- افتخار جهرمی، گودرز؛ مجله تحقیقات حقوقی، ش ۱۸، ص ۳۳۲، دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۷۵ ش.

گفتنی است که سازمان ملل متحد نیز مقوله عدالت کیفری را مورد توجه ویژه قرار داده است به طوری که «در طرز تلقی سازمان ملل متحد، عدالت کیفری به معنای وسیع و در عین حال متحول آن به عنوان هسته اصلی استراتژی کنترل بزهکاری پذیرفته و ابزارمند شده است. و در این دیدگاه عدالت کیفری در واقع شامل کلیه نهادها و اشخاص می شود که هر یک در حقوق جزا دارای وظایفی هستند. چرخ های این عدالت از زمان ارتکاب جرم به حرکت در می آید و دامنه فعالیت و جنبش آن تا زمان بازگرداندن بزهکار به جامعه و خانواده اش، یعنی مرحله خروج بزهکار از چرخه کیفری ادامه پیدا می کند. بدین سان، اگرچه عدالت کیفری عمدتاً بازوی قهرآمیز و سرکوب گر سیاست جنایی سازمان ملل متحد محسوب می شود، لیکن دارای وظایفی در قبال آن دسته از بزهکارانی نیز هست که مجازات خود را متحمل شده اند و باید به منظور بازپذیری شغلی، خانوادگی و اجتماعی، مورد مراقبت و مددکاری واقع شوند»^(۱).

بدین ترتیب نظریه عدالت کیفری معتقد است در صورتی که عدالت توسط مجموعه عوامل نظام کیفری که عبارتند از پلیس، دادسرا، بازپرسی، دادگاه قضات اجرای کیفری و ادارات اجرای کیفرها و اقدامات تأمینی (اداره زندان و تربیت تحت مراقبت)، هم چنین قواعد آیین دادرسی کیفری که حاکم بر فعالیت این نهادهای کیفری هستند رعایت گردد می...ت وان شاهد کاهش جرایم در سطح جامعه بود.

ص: ۱۲۶

۱- همان.

صاحبان این نظریه برآنند تا اثبات کنند در صورت برقراری عدالت اقتصادی زمینه های بروز جرایم از بین خواهد رفت. اینان معتقدند همان طور که فقر می تواند عامل مهمی در بروز جرایم باشد، ثروت زیاد نیز می تواند زمینه پیدایش بسیاری از جرایم را فراهم آورد. قبلاً گفتار برخی دانشمندان را در این زمینه نقل نمودیم؛ از جمله افلاطون که می گوید:

«فقر و ثروت سبب نابودی کشورها می شود، فقر احساسات را از بین برده حس کینه توزی، انتقام جویی، بدبینی و حسد را تشدید می کند. کثرت ثروت نیز مبانی اخلاقی را سست نموده، سبب تنبلی، بی قیدی، غرور و بی اعتنائی نسبت به دیگران می گردد و کشور را به فنا و نابودی می کشاند، زیرا تقوای واقعی و ثروت های کلان و هنگفت مانعه الجمع هستند»^(۱).

عده زیادی از دانشمندان به بیان نقش عوامل اقتصادی در بروز و پیش گیری از جرایم پرداخته اند. از آن جمله توماس مورس نویسنده انگلیسی در کتاب اتوپی، بوتگر دانشمند هلندی و مارکس که همگی به نحوی به این موضوع توجه نموده اند. توماس مورس می گوید: «برای پیش گیری از بزهکاری، بهبود وضع اقتصادی، تعدیل ثروت رفع اختلافات طبقاتی، اشتغال به کار بی کاران و بزهکاران باید مد نظر قرار گیرد»^(۲). هم چنین بوتگر می گوید: «بین اوضاع و شرایط اقتصادی و ارتکاب جرایم رابطه مستقیم وجود دارد و تحولات اقتصادی، نوع جرایم را تغییر می دهد»^(۳).

ص: ۱۲۷

۱- دانش، تاج زمان؛ مجرم کیست جرم شناسی چیست، ص ۳۶۵، کیهان، ۱۳۷۹ ش به نقل از افلاطون.

۲- ر.ک. همان، ص ۲۷۷.

۳- ر.ک. همان ص ۲۷۸.

بحث مفصل درباره این مسائل در گفتارهای پیشین آمده است که از مجموعه آن‌ها به این نتیجه می‌رسیم که گرچه قوام اجتماعی اختصاص به بعد اقتصادی ندارد، لکن تمام مسائل دیگر جامعه نیز به نحوی در گرو تعدیل و توازن اقتصادی می‌باشند.

«کسانی که گمان می‌کنند مردم با چیزی جز عدالت اجتماعی و اقتصادی اصلاح می‌شوند، در توهم به سر می‌برند»^(۱).

گفتار چهارم: نظریه عدالت ترمیمی

یکی از راه‌کارهای ارائه شده جهت کاهش جرم در جامعه بشری راه کاری است که بر نظریه عدالت ترمیمی استوار است. «اصطلاح عدالت ترمیمی که توسط جامعه‌شناسان و جرم‌شناسان و حقوق‌دانان مورد استفاده قرار می‌گیرد برای اولین بار توسط شخصی به نام آربارنت در سال ۱۹۷۷ در آمریکا تحت عنوان مقاله‌ای به نام ترمیم، پارادایم نوین عدالت کیفری در نشریه‌ای به نام Ethics در طی یک مقاله تشریح و تبیین شد»^(۲).

چنان‌که در فصول و گفتارهای قبل گفتیم دانشمندان بر این نظر هستند که بزهکاری نتیجه کنش‌ها و واکنش‌های عوامل و زمینه‌های گوناگون بوده و سرچشمه واحد ندارد. بنابراین، نباید انتظار داشت که با یک ابزار بتوان به همه سرچشمه‌های بزهکاری دست یافت و آن‌ها را خشکاند. عدالت

ص: ۱۲۸

۱- حکیمی، محمد رضا، محمد، علی؛ الحیاه، جلد ۶، ص ۴۰۱، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ اول، ۱۳۶۸ ش.

۲- عباسی، مصطفی؛ میانجی‌گری کیفری، ص ۵۸، انتشارات دانشور، ۱۳۸۲ ش.

ترمیمی مبتنی بر میانجی‌گری (۱) کیفری ادعا ندارد که مسئله جرم را در جامعه به طور کلی حل می‌نماید و از وقوع احتمالی آن در آینده به طور قطع جلوگیری می‌کند، اما در عمل نشان داده است که تا حدودی از احتمال بزهکاری مجدد کاسته و یا در صورت تکرار آن، جرایم خفیف‌تری از سوی مرتکبی که موضوع برنامه‌های میانجی‌گری کیفری قرار گرفته، ارتکاب می‌یابد. در تأیید این ادعا پروفیسور هواردزهر در آخرین کتاب خود به نام کتابچه عدالت ترمیمی می‌نویسد:

«عدالت ترمیمی تنها ابزاری برای کاستن از آمار تکرار جرم نمی‌باشد، هرچند که دلایل و نتایج به دست آمده در مورد این اثر [نشان می‌دهد] اثر عدالت ترمیمی بسیار زیاد است اما از آن جنبه، عدالت ترمیمی ترجیح داده می‌شود که درست‌ترین کار ممکن می‌باشد، چرا که نیازهای بزه‌دیدگان بایستی مورد توجه قرار گیرد و بزهکاران بایستی به مسئولیت‌پذیری و احساس مسئولیت آگاهانه داوطلبانه تشویق شوند و آنان که از بزه متأثر می‌شوند بایستی در فرایند عدالت کیفری شریک و سهیم شوند، حال اهمیت زیادی ندارد که آیا بزهکاران در آینده مرتکب جرم خواهند شد یا نه» (۲).

در تعریف عدالت ترمیمی گفته شده است: «عدالت ترمیمی فرایندی است برای درگیر نمودن - تا آن جا که امکان‌پذیر است - کسانی که دارای

ص: ۱۲۹

۱- قطع نظر از بار منفی موجود در معنای این کلمه خصوصاً در مورد بزه‌دیدگان تجاوز به عنف، که نمی‌خواهند به عنوان طرف منازعه حضور یابند، در این مقاله صرفاً به معنای «دعوتی است به گفت و گو و کاوش و اکتشاف» ر.ک. کتاب کوچک عدالت ترمیمی هوارد زهر .

۲- عباسی، مصطفی؛ میانجی‌گری کیفری، ص ۱۰۳، انتشارات دانشور، چاپ اول، ۱۳۸۲ ش، پاورقی به نقل از هوارد زهر، کتابچه عدالت ترمیمی، ۲۰۰۲ م.

سهمی در یک جرم خاص هستند تا به طریق جمعی نسبت به تعیین و توجه به صدمات و زیان‌ها، نیازها و تعهدات جهت التیام و بهبود بخشیدن و راست گردانیدن امور به اندازه‌ای که امکان پذیر است اقدام نمایند»^(۱).

در تبیین اهداف عدالت ترمیمی نیز گفته شده است:

«الف - واگذاری امکان اخذ مهم...ترین تصمیمات توسط کسانی که از جرم متأثر شده‌اند. ب - اجرای عدالتی بیش‌تر التیام بخش و به نحو آرمانی بیش‌تر دگرگون ساز و متحول‌کننده. ج - کاهش احتمال وقوع جرایم بعدی»^(۲).

با توجه به مطالب پیش گفته در باره عدالت ترمیمی در می...یابیم که طرف...داران نظریه عدالت ترمیمی آن را به عنوان عامل مهمی جهت کاهش جرم تلقی می نمایند. و دامنه این تلقی تا مجامع بین المللی در رأس آن‌ها سازمان ملل کشیده شد، به این ترتیب که پس از فراز و نشیب‌هایی نشست گروه تخصصی با عضویت ۱۸ متخصص از ۱۶ کشور جهان و ۸ ناظر نماینده سازمان ملل و سازمان‌های غیردولتی به ریاست و میزبانی کشور کانادا در شهر «اتاوا» برگزار گردید و نتایج و پیشنهادهای بررسی چندین روزه این کمیته به همراه گزارش ویژه سازمان ملل به عنوان پیش نویس اعلامیه اصول اساسی استفاده از برنامه‌های عدالت ترمیمی در قلمرو کیفری به کنگره یازدهم کمیسیون پیش‌گیری از جرم و عدالت کیفری در ۱۶ تا ۲۵ آوریل ۲۰۰۲ وین ارائه شد. هرچند که اصول اساسی مزبور مورد قبول اعضای کمیسیون جنایی قرار نگرفت اما از این سند به عنوان ره‌نمودهایی

ص: ۱۳۰

۱- زهر، هوارد، کتاب کوچک عدالت ترمیمی، ص ۶۲، انتشارات مجد، چاپ اول، ۱۳۸۳ش، م. حسین غلامی.

۲- همان، ص ۶۳.

ارزش...مند بهره مند شده و طی قطع نامه ای اصول اساسی کمیته تخصصی در

زمینه عدالت ترمیمی را مد نظر قرار داده و دولت ها را برای توسعه و اعمال عدالت ترمیمی تشویق نمودند. «پیش نویس [مزبور] با عنایت به گسترش قابل ملاحظه جهانی تجارب مربوط به عدالت ترمیمی و با توجه به این امر که این تجربه ها برخاسته از عدالت بومی و قدیمی کشورها است که جرم را یک لطمه به شخص تلقی می کنند، و با عنایت به این امر که عدالت ترمیمی پاسخی جامع به جرم می دهد که طی آن احترام و تساوی حقوقی افراد و شئون انسانی افراد را حفظ نموده و تفاهم متقابل را تشویق نموده و توازن و اعتدال را در جامعه در خلال ترمیم لطمات و التیام بزه دیدگان و بزهکاران و جامعه امکان پذیر می سازد و به متأثرین از جرم امکان بیان احساسات و سرگذشت های ناشی از جرم و بیان نیازهای اساسی آن ها را داده و فرصتی برای بزه دیده برای جبران و ترمیم لطمات وارده و احساس سلامت و آرامش وی مهیا می کند و روندی را ایجاد می کند که بزهکار با آگاهی و بصیرت، قبول مسئولیت نموده و امکان این امر را برای جامعه مهیا می سازد که ریشه های اساسی جرم را شناسایی نموده و از وقوع جرم جلوگیری نموده و رفاه و امنیت را در جامعه برقرار سازد» (۱).

گفتار پنجم: بررسی نظریه ها

با دقت در محتوای نظریات ارائه شده جهت کاهش جرم نتیجه می گیریم که تمامی راه کارهای ارائه شده در قالب نظریات مزبور لازم هستند اما هیچ کدام به تنهایی توان لازم جهت تحقق این مهم را ندارند.

ص: ۱۳۱

حتی مجموع راه کارهای ارائه شده نیز بدون انضمام بعضی مولفه های دیگری که در طول این مقاله به قدر بضاعت به آن ها پرداختیم، توان لازم و کافی جهت کاهش جرم را نخواهند داشت. چرا که به گفته دانشمندان، جرم معلول عوامل بسیار زیاد و متنوعی است که باید روش برخورد با آن نیز از تنوع مناسب و متناسبی برخوردار باشد تا در سایه آن به جامعه ای امن، آرام، بانشاط و به سوی کمال دسترسی پیدا شود. «ادامه و بقای زندگی اجتماعی توام با رفاه و آسایش ممکن نیست مگر با تنظیم صحیح روابط افراد جامعه با یکدیگر و حفظ نظم عمومی و تامین امنیت در جامعه و گسترش عدالت اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، قضایی و اخلاقی که این امر مستلزم پیش بینی قواعد و ضوابط هماهنگ در کلیه زمینه هاست تا از هرگونه تجاوز و تعدی افراد به حقوق یکدیگر جلوگیری و به طریق ممکن افراد را ملزم به رعایت موازین حقوقی و اجتماعی بنماید».(۱)

منحصر به فردترین و بهترین راه تحقق عدالت اجتماعی و کاهش جرم تحقق تک تک مواردی است که طی این بخش بدان ها پرداخته شد و تحقق بعضی و عدم تحقق بعضی ما را به این هدف نائل نمی کند و از آن جا که یک مجموعه به هم پیوسته از ضوابط و قواعد و احکام وجود دارد که عدم هر مؤلفه ای ضربه ای جدی بر پیکر جامعه بشری می زند. از این روی برای نیل به هدف عالی تحقق عدالت اجتماعی و کاهش جرم باید در پی وجود بخشیدن به مؤلفه های مذکور در بخش دوم اقدامی جدی صورت پذیرد.

ص: ۱۳۲

۱- گلدوزیان، ایرج؛ بایسته های، حقوق جزای عمومی (۳-۲-۱)، صفحه ۳۴، نشر میزان، چاپ دهم، ۱۳۸۴ ش.

آن چه از تتبع و تحقیق پیش رو به دست می آید این است که به تحقیق «عدالت اجتماعی در کاهش جرم نقش اساسی دارد». برای اثبات این ادعا آراء و نظرات اندیشمندان و صاحب نظران از مکاتب مختلف الهی و بشری مورد بررسی و بازکاوی قرار گرفت و به شهادت آن چه در تحقیق تدوین گردید، همه صاحب نظران در اصل ضرورت عدالت اجتماعی اتفاق نظر دارند.

«اولاً: اصل عدالت خلاصه و عصاره همه احکام و شرایع الهی است.

ثانیاً: می توان آن را ایده ال مشترک همه انسان...ها و معیار سلامت فطرت ها و محک وجدان های پاک دانست».^(۱)

شاید این بهترین جمع بندی از بحث ضرورت اصل عدالت نزد همه انسان...ها باشد.

اما ضرورت عدالت، و اجرایی شدن آن خصوصاً در حوزه اجتماعی که از آن به عدالت اجتماعی یاد کردیم، ما را بر آن داشت تا بفهمیم چه خصوصیتی در این گوهر نهفته است که این قدر مورد توجه همگان واقع شده است. دغدغه اصلی همه صاحبان اندیشه هدایت بشر به سوی کمال مطلوب می باشد و تنها چیزی که ممکن است این هدف را دور از دسترس و یا دست نا یافتنی بنماید، وقوع جرایم به معنای عام است که عبارت است از: «هر فعل یا ترک فعلی که مانع از رسیدن به کمال مطلوب شود».

این امر باعث می شود مسئله را به صورت ریشه...ای مورد تحلیل قرار دهیم؛ ریشه جرم را بشناسیم و آن را قطع کنیم. این جا بود که دغدغه

ص: ۱۳۳

۱- موسوی، سیدجمال الدین؛ عدالت اجتماعی در اسلام، ص ۲۰، موسسه فرهنگی دانش و اندیشه معاصر چاپ اول، ۱۳۸۰ش.

صاحب نظران و اهتمام ایشان به مسئله عدالت معنای روشن تری پیدا کرد؛ چراکه ایشان معتقد بودند که ریشه همه مفساد و جرایم بی عدالتی است. برای تبیین این مطلب در خلال بحث های گذشته پس از بیان مفهوم عدالت اجتماعی، آثار مثبت تحقق آن و آثار منفی عدم تحقق آن تبیین شد. سپس نقش عدالت اجتماعی در کاهش جرم اثبات شده و گفته بسیاری از اندیشمندان را برای تأکید و تأیید این ادعا ارائه دادیم.

اینک در سخن پایانی می خواهیم بگوییم هیچ یک از مکاتب غیر از مکتب جهانی اسلام ظرفیت لازم جهت تحقق عدالت منتهی به هدایت به سوی کمال را ندارند. برای تحقق عدالت اجتماعی باید ابتدا محور آن را که انسان است از حیث ابعاد وجود او، خطوط مسیر آینده، حدود و ویژگی ها و نیازهای روحی و هنجارهای روانی، عاطفی و احساسی شناخت. سپس متناسب با آن ابعاد برنامه های اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و ... در قالب قوانین و حقوق را پی ریزی نمود. بدین وسیله هم عدالت اجتماعی محقق و هم جرم کاهش پیدا خواهد کرد. اما چگونه ممکن است عدالت را درباره موجودی که نسبت به او شناخت کامل وجود ندارد، به اجرا در آوریم. هر چند مکاتب مختلف به معرفی انسان از دیدگاه خاص خود می پردازند، ولی وجود تضادهای فکری، امکان توافق بر معیار مشترک را تأیید نمی کند و ترجیح یکی از آن...ها بر دیگری نوعی تحمیل غیرعادلانه و غیرعقلانه است. درد اصلی این مکاتب آنست که ابتدا و انتهای سیر انسان را در این جهان و حیات پس از مرگ او را نمی دانند. اصولاً نمی دانند انسان برای چه هدفی به این دنیا پا نهاده و هدف او جز لذت های تباه شونده و تباه کننده زندگی چیست. اگر در این مشکل بزرگ، راه...بری جز این مکاتب متناقض و متضاد بشری برای انسان وجود نداشته باشد، چگونه می تواند به حق خود برسد و حق و عدالت را در جامعه بشناسد تا در مرحله عمل به اجرا درآورد. «کانون های اندیشه بشری قادر نیستند عدالت اجتماعی را حتی

در ساده ترین مشکل های اجتماعی طراحی کنند. فرض می کنیم انسان هیچ مشکلی جز زندگی در این جهان و سلامت و امنیت ظاهری را نمی طلبد، آیا متفکران شرق و غرب توانسته اند خط عدالتی را در جامعه برای این موجود پیاده کنند که از آلام و دردهای اجتماعی و نگرانی های او بکاهد؟ متأسفانه هر چه بیشتر اندیشیده اند

کمتر به نتیجه مطلوب رسیده اند» (۱). برای نمونه در مباحث حقوق کیفری شاهد اختلافات، تناقضات، افراط و تفریط های فراوانی هستیم که زاییده فکر ناقص بشر منقطع از منبع وحی است. مثلاً در امر مقابله با جرم و جنایت، مقوله دزدی و قتل و لغزش های دیگر یکی از موضوعاتی است که اگر منهای تربیت انبیاء آن را در نظر بگیریم، می بینیم همواره جوامع متفکر در تلاش بوده اند ولی تا کنون راه حل های پیشنهاد شده در عمل با آمار و ارقام جنایات بالاتری مواجه شده و نه تنها از رقم جنایت نکاسته، بلکه متوقف هم نشده و رشد فزاینده داشته است.

در زمان های دور، قبل از تشکیل حکومت و دولت اگر فردی مرتکب جرمی می گشت، قبیله صدمه دیده با قبیله شخص بزهکار وارد جنگ می شد. بعدها با تشکیل حکومت و وضع مقررات، کل افراد جامعه، مجرم را تعقیب می کردند «بعد از انقلاب فرانسه، زبان ها و قلم ها در انتقاد از این نوع مجازات ها به کار افتاد و هر یک نظرات و پیشنهادهایی را اظهار نمودند. مکتب فائده اجتماعی، هر گونه انتقام ورزی را نسبت به مجرم رد می کرد، ولی رفتار با مجرم در هر مکتبی به صورتی توجیه می گردید. «ژان ژاک روسو» که طرفدار قرارداد اجتماعی است، می گوید: افراد طی قراردادی، اختیارات و حقوق خود را به جامعه تفویض نموده اند و اگر جرمی نسبت به شخص رخ دهد، او خود نمی تواند انتقام بگیرد. حق انتقام برای جامعه

ص: ۱۳۵

است؛ پس باید سودی از کیفر او نصیب جامعه گردد. «بنتام» اجازه کیفر را به شرط وجود ضرورت صادر می کند. به همین جهت وی به شدت مجازات عقیده دارد. ولی با همه این تجدید نظرها که پی در پی در قوانین صورت می گرفت، باز هم رشد فزاینده جرایم متوقف نشد تا این که مکتب عدالت مطلق به وسیله «ایمانوئل کانت» مطرح شد.

«کانت عقیده دارد حتی اگر مردم جهان در جزیره ای جمع شوند و تصمیم بگیرند برای همیشه جدا از یکدیگر زندگی کنند، باز قطع نظر از روابط اجتماعی باید آخرین فرد

قاتل را اعدام کرد و این عدالت مطلق است».^(۱)

با توجه به اشکالاتی که به عدالت مطلق کانت وارد است این مکتب نیز جای خود را به مکتب کلاسیک با تلفیقی از نظریه عدالت مطلق و اصالت فایده اجتماعی داد. شعار اصلی این مکتب این بود «نه بیش از عدالت و نه بیش از آن چه فایده دارد» که نتیجه آن فردی کردن مجازات بود. آری، «نتیجه آن [مکتب کلاسیک] هر چند به تخفیف مجازات ها و اصلاح حال مجرمین و تخفیف کیفرها انجامید و به لغو قانون اعدام منجر گردید و تناسب جرم با کیفر مراعات شد و ... برای جرم ها حداقل و اکثر قائل شد، با این همه نتیجه این مکتب هم بالا رفتن جرم و جرأت مجرمان بود و ظرف ۵۰ سال حاکمیت مکتب کلاسیک ۶ برابر تعداد جرم ها افزوده شد».^(۲)

این اختلاف نظرها و تناقض گویی ها و تضارب آراء، در عین بی حاصل بودن در رفع جرم و ستم و یا تخفیف آن، نتیجه معکوس داده است. این بود بازتاب یکی از چهره های عدالت اجتماعی از دیدگاه مکاتب بشری. در

ص: ۱۳۶

۱- همان، ص ۲۷۳.

۲- همان، ص ۲۷۴.

زمینه های دیگر فرهنگی، تربیتی، حقوقی، اقتصادی، سیاسی و ... نیز با همین تناقضات و تضادها مواجه می شویم. این مکاتب حتی خود در طول زمان بر عقیده ای که ارائه می دهند ثابت قدم نمی مانند. به طوری که ممکن است متفکری امروز به سیستم قرارداد اجتماعی در موضوع عدالت اجتماعی پای بند باشد اما فردا در فکر تأمین منافع اجتماعی نباشد و از سوسیالیسم به کاپیتالیسم یا بالعکس تغییر جهت و روش و عقیده بدهد. در عین حال مشکل اساسی این است که با فرض ثبات رأی و اتحاد نظر نیز کدام قدرت می تواند در تمام زوایای زندگی، انسان ها را در خط عدالت اجتماعی به هنگام خشم و شهوت حفظ کند تا بدین وسیله مانع از وقوع جرم شود.

لذا با همه این تفاسیل، اشخاصی که خود، این مکاتب اجتماعی را می پروراند هیچ گونه تضمینی در مقام عمل برای خود آن ها در اجرای عدالت اجتماعی وجود ندارد چه رسد به دیگران. به همین جهت بشریت و در رأس آن اندیشمندان مکاتب مختلف برای برون رفت از این سیاه بختی و استیصال باید در اردوگاه اسلام خیمه بزنند و به فرامین و دستورات این دین انسان ساز، صفابخش، فرهنگ ساز و مهرورز گردن نهند تا شاهد خیر و برکت و ریشه کنی جرم، ظلمت و شقاوت، در سایه عدالت اجتماعی واقعی باشند.

اینک با دیدگاه و معیار اسلام درباره عدالت اجتماعی که دارای سه محور می باشد آشنا می شویم:

الف - شناخت انسان که مرکز عدالت اجتماعی است.

ب - شناخت جامعه برین که پایگاه تحقق عدالت اجتماعی است.

ج - شناخت رابطه عدالت اجتماعی با دو عنصر آزادی و رهبری؛ که مایه تشخیص حدود و ثغور عدالت اجتماعی است.

مکاتب بشری از شناخت ژرفای وجود انسان، عاجز و ناتوانند و در معرض شناسایی ابعاد وجودی، شناخت تمایلات و نیازمندی های متوسط و عالی، شناخت مکانیزم ساختاری و سیر تکاملی انسان و عوامل مساعد یا منافی جهت رشد و یا انحطاط او، نتوانسته اند به چارچوب مشخصی دست یابند و اگر از ادعاهای افراطی و تفریطی تند روانه یک طرفه صرف نظر کنیم، جز ناتوانی و عجز از شناخت انسان، اظهار نظری صریح و قاطع نمی یابیم. دانشمندان منصف و محقق، بهترین تعبیری که از انسان کردند «موجود ناشناخته» یا موجود متافیزیک، موجود برتر متعالی و یا موجود ذوابعاد و از این قبیل تعبیرها بوده است.

«الکسیس کارل» کتابی دارد تحت عنوان «انسان موجود ناشناخته» تعبیری که «یاسپرس» از انسان دارد چنین است:

« نمی توان عظمت انسان را با مقیاس خاص سنجید».(۱)

از سوی دیگر ماتریالیست ها همه چیز انسان را با دید ماتریالیسم تفسیر می کنند. حال در مقابل این پراکنده گویی...ها و تدروی ها و کندروی ها، خداوند آفریننده بشر با صراحت می فرماید:

«لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَ نَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ وَ نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ»(۲)

ما خود که انسان را ساخته ایم بر او از همه بیش تر واقفیم و حتی آن چه را که او در دل می گذرانند می دانیم و ما از رگ گردن به او نزدیک تر هستیم.

ص: ۱۳۸

۱- موسوی، سید جمال الدین؛ عدالت اجتماعی در اسلام، ص ۳۲۴، موسسه فرهنگی دانش و اندیشه معاصر، چاپ اول، ۱۳۸۰ ش، به نقل از عبدالله نصری، خدا و انسان در فلسفه یاسپرس، ص ۶۸.

۲- ق، ۱۶.

با چنین احاطه کاملی که خدا بر انسان دارد، عقل، وجدان، عاطفه و عرفان حکم می‌کنند، ما طرح عدالت مان را در جامعه انسان‌ها در آغاز، قبل از همه از خدا بگیریم. بنابراین انسانی که اسلام معرفی می‌کند از پیش خدا آمده است تا در دوران کوتاه زندگی این جهان بار سفر را از عبادت و عبودیتش بریندد و از راه هم زیستی و مساعدت در گذرگاه همین راه کوتاه دنیا توشه راه دراز آخرت را فراهم سازد و بار سفر ابدیش را برای لقاءالله و جاودانگی بریندد، چراکه «انالله و اننا الیه راجعون(۱)»؛ ما از پیش خدا آمده ایم و به سوی او باز می‌گردیم.

بنابراین روابط اجتماعی باید به گونه‌ای برقرار گردد که با سیر نهایی انسان سازگار و مساعد بوده و نیروها صرف اصطکاک با عوامل مزاحم و مخالف نگردد.

ب - شناخت جامعه برین

شناخت جامعه برین انسانی مانند شناخت انسان، نیازمند پیش فرض‌هایی است که بررسی آن‌ها کار هر نوآموزی نیست. مجموعه تخصص‌های اجتماعی، شناخت‌های کیهانی و شناخت‌ها و مشاهدات عرفانی و معنوی لازم است تا جامعه برین انسانی را به تصویر کشد و در آن جامعه مردم بتوانند موقعیت خود را بشناسند و به حقوق و حدود یکدیگر تعدی نکنند. برای این منظور معیاری لازم است. شناخت این معیار که مبتنی بر شناخت علت غایی و علت فاعلی است، در همه جا برای عموم، یعنی عارف و عامی به صورت یکسان نامشخص است و باید در قالب قانون مشخص گردد تا

ص: ۱۳۹

همگان راه به کار خود برند. اما قانون گذاری در مسائل اجتماعی صرفاً حق کسی است که جهان را آفریده و میزان دخالت انسان را در امر جهان به صورت علت غائی و علت فاعلی به خوبی می داند. اسلام دینی است که با دقت و مهارت، این حدود و حقوق را در شکل فردی و اجتماعی تعیین نموده و راهنمای بی طرف در عرصه حق و عدالت اجتماعی است. بنابراین در قوانین اجتماعی نیز باید به مقتضای وحی الهی عمل نمود و به قرآن و سنت مراجعه کرد.

ج - شناخت رابطه عدالت اجتماعی با دو عنصر آزادی و رهبری

۱ - رابطه عدالت با آزادی

مقصود از آزادی، آزادی از هرگونه وابستگی به غیر خداست، چیزی که دیدگاه های مادی و غیراسلامی عموماً گرفتار آنند. این وابستگی تکیه زدن بر امتیازهای قومی، خانوادگی، آداب و رسوم، هوا و هوس...ها، سلیقه های شخصی و یا گروهی است. در این کشمکش ها، توفانی از تمایلات و عواطف ناهمگون به شدت و خشونت هرچه بیشتر در مقابل هم صف آرایی می کند. این کشمکش ها فرد را گرفتار تناقضات و اختلافات سهمگین روانی کرده و ملت ها با ملل و دولت...های دیگر را تا جایی دچار درگیری می کند که آخرین علاج بین آن ها از جنگ و خون ریزی سر درمی آورد. هرگاه همه تسلیم حکم خدا گردیم و به دلیل خرد و حکمت و آیات صریح قرآن «إِنَّ الْحُكْمَ لِلَّهِ»، حق حاکمیت را ویژه خدا بدانیم، می توانیم عدالت اجتماعی را فراتر از سلیقه ها، جناح ها، ملیت ها و قومیت ها بنگریم. عدالت اجتماعی در بینش مادی تنها به مصالح مادی و نیازهای ظاهری آن هم با دید مادی صرف توجه دارد و هرچند سخن از فرهنگ، هنر، علم و معرفت، عشق، سوز، محبت، هم زیستی و هم نوایی به میان می آورد، همه و همه در بعد مادی تفسیر می شود. اما اسلام به این عدالت اجتماعی اکتفا نمی کند و به اصطلاح فلسفی این مقدار را کمال نخستین

عدالت اجتماعی می داند، چراکه اسلام در ورای ظواهر ملموس و محسوس جهان مادی، جهان دیگری را زنده، پایدار و اصیل می داند که انسان با عبور از گذرگاه این جهان محدود، به آن جهان نامحدود می پیوندد. بنابراین هرگونه طرح عدالت اجتماعی این جهانی که فرصت های تکاملی انسان در ابعاد غیر مادی و غیر دنیایی مورد نیاز جهان ابدیش را از او بگیرد، طرحی ظالمانه و نسبت به شخصیت چند بعدی او

ظلم نابخشودنی است و اصولاً چنین عدالت اجتماعی که خود موجب ظلم است نمی تواند موجب کاهش جرم گردد.

۲- رابطه عدالت با رهبری

در مباحث گذشته اشاره کردیم که بنیاد عدالت اجتماعی مطلق، تنها بر اساس وجود راهبری امام معصوم موید من عندالله، میسر است. بنابراین مشکل اصلی در زمان غیبت، غایب بودن امام زمان (علیه السلام) است. در این مدت که بسیار طولانی هم شده دو نوع اشکال خودنمایی می کند:

یکی، این که از وجود مقدس امام غائب چگونه می توان برای جامعه بشریت بهره برداری کرد و بدون ملاحظه حسی با توجه به این که امامت در مذهب شیعه جزء اصول فکری و عقیدتی است چه فواید و برکاتی بر وجود امام (علیه السلام) در این مدت طولانی مترتب است؟

دیگر این که اداره امور در این فاصله زمانی برای تحقق عدالت اجتماعی به دست چه کس و یا کسانی واگذار شده است؟

در جواب مشکل اول، بر اساس عقاید اسلامی اصیل، علت غائی و هدف نهایی خلقت، تربیت و تکامل انسان هایی است که امام در رأس هرم آن قرار گرفته است و

حتی قبل از خلقت انسان ها، این گونه رهبران که مقصد اصلی حیات کره ارضی یا کل جهان هستی را تشکیل می دهند، وجود داشته اند، چراکه اولین مخلوق انسانی، آدم ابوالبشر است که او خود یک پیامبر و رهبر الهی است. به تحقیق سلامت و سعادت انسان در پیروی

از این مردان خدا و قبول رهبری آنان است و هرگاه مردمی مستحق عذاب الهی می گشتند، به پیامبر زمان که امام امت خود بوده وحی می رسید تا دست عزیزانش را گرفته از شهر خارج شود تا عذاب الهی متمردان را فراگیرد، چراکه با وجود اطاعت از رهبر الهی که مجری حق و عدالت است، نظام عالم مستحکم و استوار می ماند و عذاب بر کسی نازل نمی شود. چنان... که قرآن کریم می...فرماید:

«وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ» (۱)؛

خداوند ایشان را عذاب نمی کند در حالی که تو (پیامبر) در میانشان هستی.

در روایتی دیگر وارد شده است که اگر حجت خدا نباشد زمین اهلش را فرو می برد؛

«لَوْلَا الْحُجَّةُ سَاخَتِ الْأَرْضُ بِأَهْلِهَا» (۲)؛

اگر حجت نباشد زمین اهلش را فرو می برد.

خواجه نصیرالدین طوسی نیز ظاهراً با اقتباس از این گونه روایات است که در مورد امام عصر [فرموده است:

«وُجُودُهُ لُطْفٌ وَ تَصَرُّفُهُ لُطْفٌ آخِرٌ وَ عَدَمُهُ مِنَّا» (۳)؛

وجود چنین رهبرانی لطف و تصرفشان در جهان و هستی لطفی مضاعف است و غیبت او (ایشان) از اعمال نامساعد ما نشأت

ص: ۱۴۲

۱- انفال، ۳۳.

۲- صدوق، ابن بابویه القمی؛ کمال الدین و تمام النعمه، تحقیق علی اکبر غفاری، مؤسسه نشر اسلامی، چاپ اول، ۱۴۰۵ قمری.

۳- حسن زاده آملی، حسن؛ کشف المراد فی شرح تجرید الاعتقاد، ص ۳۶۲، مؤسسه نشر اسلامی، قم، چاپ پنجم، ۱۴۱۵ ق.

هم چنین علامه حلی در تشریح این جمله بیانی دارند که بخشی از آن مفید برای بحث می باشد. وی می گوید:

« تحقیق در مسئله امامت و رهبری که یکی از الطاف الهی است سه امر را ایجاب می کند... امر سوم پذیرش مردم و اطاعت از اوست که باید از توده های مردمی سرزند و همه در یاری و قبول رهبری امام و همکاری با او یک صدا شوند و این امر را هنوز اکثریت مردم انجام نداده اند.» (۱)

تا این جا پاسخ مشکل اول تمام شد و اینک پاسخ مشکل دوم یعنی چگونگی حکومت در زمان غیبت، مسئله حکومت فقیه و زمینه پایگاه ولایت نواب عام امام عصر [در دوران غیبت از مسلمات فقه شیعه است. حتی در زمان تصدی حکومت های ظالم امور شرعی مردم با استجازه از مقام ولی فقیه انجام می شده است. در این زمان که به برکت انقلاب اسلامی زمان بسط ید ولی فقیه است و به همین دلیل در اصل پنجم قانون اساسی آمده است: «در زمان غیبت ولی عصر [در جمهوری اسلامی ولایت امر امامت بر عهده فقیه عادل و با تقوا آگاه به زمان، شجاع، مدیر و مدبر است که طبق اصل یکصد و هفتم عهده دار آن می گردد» (۲).

بحث تعیین ولی فقیه از میان نواب عام امام عصر [مجال خاصی می طلبد که از حوصله این بحث خارج است. اما آن چه که به دست آمد این است که هیچ گونه حاکمیتی جز حاکمیت خدا مطرح نمی گردد و فرد

ص: ۱۴۳

۱- همان.

۲- قانون اساسی جمهوری اسلامی، اصل پنجم

حاکم، نتیجه آراء مردمی صالح، خداپرست و اهل فضیلت و تقوا خواهد بود، به طوری که در هیچ جای دنیا تا این اندازه حرمت و شخصیت مردم با حفظ آزادی و عدالت و دموکراسی همراه تا حداکثر احتیاط در حراست از خودخواهی فرد رعایت نگردیده است. بهترین دلیل بر این حقیقت قضاوت شما خواننده منصف می باشد. گرچه خلأیی که از ناحیه عدم عصمت حاکم در بسط و نشر احکام و تحقق عدالت اجتماعی به وجود می آید محسوس است و به همین دلیل هنوز هم انتظار ظهور حجت برای اکمال دین به صورت عملی و اتمام نعمت با بسط عدالت و نفی ظلم مقبول و معقول و یک نیاز واقعی است.

فقط در سایه ظهور و حضور آن وجود مقدس است که ریشه ظلم از بیخ و بن برکنده و نهال عدالت کاشته خواهد شد؛ چنان که حدیث شریف می فرماید:

«...يَمْلَأُ الْأَرْضَ عَدْلًا وَقِسْطًا كَمَا مَلَأَتْ جُورًا وَظُلْمًا...» (۱)؛

زمین پر از عدل و داد خواهد شد هم چنان که پر از ظلم و جور گردیده است.

این کجا و آن چه مکاتب دست ساز بشری می گویند کجا؟! آنان که با اتکا به افکار ناقص و محدود بشری خود بدون پشتوانه غنی وحی نسخه های رهایی بخش برای بشر و جامعه بشری می پیچند و جالب این که در اواخر عمرشان، خود نیز می فهمند که اشتباه کرده اند. مکاتب مختلف نوعاً یک سویه بحث عدالت اجتماعی را طرح کرده و پی گیری نموده اند، بدین معنی که بعضی بعد اقتصادی را مورد توجه ویژه قرار داده اند و همه چیز را

ص: ۱۴۴

۱- الکلینی، محمد بن یعقوب؛ اصول الکافی، ج ۱، ص ۳۳۸، ح ۷، دارالأضواء، تصحیح علی اکبر غفاری، بی تا.

مبتنی بر مسائل اقتصادی می دانند و سایر مسائل را مضحکه و مسخره می دانند مثل مکتب مارکسیسم چنان که در مباحث مربوط گذشت و بعضی صرفاً آزادی را بدون هر قید و بندی مورد توجه خاص قرار داده اند به طوری که حق حیات را مختص سرمایه داران دانسته و برای بقیه نسخه شفابخش مرگ پیچیده اند، بعضی جنگ فقر و غنا را امری تکوینی دانسته و قائلند به این که خداوند خواسته است بعضی غنی و بعضی فقیر باشند پس از کسی کاری بر نمی آید اما اسلام در عین حالی که با خیلی از فرهنگ ها و مکاتب مشترکاتی دارد لکن در قالب هیچ کدام نمی گنجد. اسلام دین جهان شمول پایان دهنده به همه سرگردانی هاست، همه نقاط قوت مکاتب و حتی ادیان گذشته را دارد علاوه بر نکات مثبت بسیاری که مختص به خودش است چنان که پیامبر عظیم الشأن (صلی الله علیه و آله) می فرماید:

«الاسلام یعلو ولا یعلی علیه»^(۱)؛ اسلام برتر است و هیچ چیز بر آن برتری نمی یابد.

چنان که گفته شد بقیه مکاتب نمی توانند عدالت اجتماعی را در مورد انسان و اجتماع محقق کنند چرا که اشراف کامل به همه جنبه های مادی و معنوی و نیازهای مختلف انسان ندارند. بنابراین عدالت اجتماعی در مورد انسان وقتی تحقق می پذیرد که فردیت انسان در قبال جنبه گروهی و جمعی اش مزاحمتی ایجاد ننماید و نیز بعد حسی او به جنبه های معنویش لطمه ای وارد نسازد و نیز جنبه دنیایی او ترجیح و تقدمی بر جنبه اخروی و جاودانگی او پدید نیاورد و نیز عکس این سه مورد بر جنبه های مقابل غلبه

ص: ۱۴۵

۱- صدوق، ابن بابویه قمی؛ من لا یحضره الفقیه، ج ۴، ص ۳۳۴، تحقیق علی اکبر غفاری، موسسه نشر اسلامی، بی تا.

نماید. یعنی توجه به جنبه اجتماعی، انسان را از خود غافل نسازد و گرایش به معنویت، او را از وظایف مادی مشغول نگرداند و سرانجام آخرت را در مسیر دنیای مادی تأمین کند و از وظایف دنیایی خود غافل نماند. و ما این عدالت اجتماعی را کمال دوم و کاهش دهنده جرم می دانیم آیا جز این است؟ آیا اگر مردم یک جامعه چنین باشند در مسیری غیر از کمال قدم برداشته اند؟ و آیا انسان های به سوی کمال جرم کمتری مرتکب نمی شوند؟ اگر نگوییم اصلاً مرتکب نمی شوند. این چنین عدالت اجتماعی جز این، ثمری نخواهد داشت. «البته چنین بنیان عدالتی جز از طریق وحی و نبوت تحقق نمی پذیرد و در میان ادیان توحیدی جز اسلام هیچ کدام زمینه جامعی برای این گستردگی و مفهومی به این وسعت برای عدالت اجتماعی دیده نمی شود و از میان فرق مسلمین این اسلام ناب تشیع و مذهب اصیل اهل بیت: است که روی این ابعاد سخت عنایت ورزیده است»^(۱).

ص: ۱۴۶

۱- موسوی، سید جمال الدین؛ عدالت اجتماعی، ص ۳۳۷، موسسه فرهنگی دانش و اندیشه معاصر، چاپ اول، ۱۳۸۰ش.

بی... گمان هر تحقیق، وقتی به ثمر می...سد که در مجرای عمل قرار گیرد؛ از این روی در این تحقیق سعی شده است راه... کارهای عملی جهت مبارزه جدی با پدیده جرم و نیز تحقق عدالت اجتماعی ارایه گردد تا ضمن شناسایی وضعیت موجود توسط گروه...های کاری قوی با کار سازمانی و با استفاده از مقدمات سازمان...های مربوطه با این هدف که آیا مجموعه عوامل جرم زا - که توسط اندیشمندان علم جرم شناسی در کتاب...های مربوطه مسطور است - به عنوان نرم افزارهایی در تدوین سیاست کیفری و برخورد با جرائم کافی است یا خیر؟ با ذکر دلایل متقن و دیگر این که اطلاعات علم جرم شناسی روز در شناسایی عوامل جرم زا چه کمبودها و اشکالاتی دارد، ما را در ترسیم وضعیت مطلوب در قالب تعیین اهداف کلی و مرحله ای و ارتباط آن...ها با هم و ترسیم نقشه کار یاری دهد.

پس از شناخت وضعیت موجود و نیز ترسیم وضعیت مطلوب باید برنامه...ای جهت بهسازی علم جرم شناسی و شناخت عوامل جرم زا و در نهایت تدوین سیاست جنایی

در چارچوب عدالت اجتماعی از منظر اسلام طراحی گردد که در آن برنامه، مسائل مختلف مانند مراحل انجام کار، بودجه، زمان بندی، موضوعات خرد، اهداف خرد، و ابزارهای کنترل و نیز ابزارهای ارزیابی و چند تا نقطه مشخص شده باشد، تا بر این اساس بتوان به نتیجه کار امید بست.

« وما توفیقی الا بالله العزیز، علیه توکلتُ والیه اُنیبُ »

کتاب

۱. قرآن کریم.
۲. نهج البلاغه.
۳. ثی، بی، او را روف و آلن ایزاکس، فرهنگ علم، انتشارات مازیار، تهران، ۱۳۷۲ ش.
۴. احمدی بیرجندی، احمد؛ چهارده اختر تابناک، آستان قدس رضوی، ۱۳۷۸ ش.
۵. ارسطو؛ سیاست، حمید عنایت انتشارات نیل، تهران، ۱۳۳۷ ش.
۶. افتخار جهرمی، گودرز؛ مجله تحقیقات حقوقی، ش ۱۸، دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۷۵ ش.
۷. افلاطون، جمهور؛ م فواد روحانی، ترجمه و نشر کتاب، تهران، ۱۳۴۸ ش.
۸. الطافی، رمضان؛ جرم شناسی، انتشارات بعثت، چاپ اول، ۱۳۷۲ ش.
۹. امینی، ابراهیم؛ خودسازی، شفق، چاپ پنجم، ۱۳۷۱ ش.

۱۰. انصاری زنجانی، اسماعیل؛ اسرار آل محمد(صلی الله علیه و آله) (ترجمه کتاب سلیم بن قیس هلالی)، دلیل ما، ۱۳۸۰ ش.
۱۱. اسرار آل محمد(صلی الله علیه و آله) (ترجمه کتاب سلیم بن قیس هلالی)، دلیل ما، چاپ ششم، ۱۳۸۳ ش.
۱۲. بشیریه، حسین؛ لیبرالیسم و محافظه کاری، ج ۲، نشر نی، چاپ سوم، ۱۳۸۰ ش.
۱۳. پوپر، کارل؛ درس این قرن، م: علی پایا، طرح نو، ۱۳۷۶ ش.
۱۴. جعفری تبریزی، محمد تقی؛ ترجمه و تفسیر نهج البلاغه، ج ۳، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۸ ش.
۱۵. جعفری لنگرودی، محمد جعفر؛ مبسوط در ترمینولوژی حقوق، ج ۲، گنج دانش، چاپ اول، ۱۳۷۸ ش.
۱۶. جوان، موسی؛ مبانی حقوق، ج ۱، بی نا، تهران، ۱۳۲۶ ش.
۱۷. خراسانی، شرف الدین؛ از سقراط تا ارسطو، دانشگاه ملی ایران، تهران، ۱۳۵۲ ش.
۱۸. خلیلی، مصطفی؛ شریعت و معیشت از دیدگاه امام خمینی و علامه طباطبایی، نشر آثار علامه طباطبایی، چاپ اول، ۱۳۸۲ ش.
۱۹. دانش، تاج زمان؛ مجرم کیست و جرم شناسی چیست، جرم شناسی، کیهان، تهران، چاپ هفتم، ۱۳۷۹ ش.
۲۰. مجرم کیست و جرم شناسی چیست، جرم شناسی، کیهان، تهران، چاپ ششم ۱۳۷۴ ش.
۲۱. دفتر همکاری حوزه و دانشگاه؛ فلسفه تعلیم و تربیت، ج ۱، انتشارات سمت، چاپ اول، ۱۳۷۲ ش.
۲۲. دهقان، حمید؛ تاثیر زمان و مکان بر قوانین جزایی اسلام، انتشارات مدین، چاپ اول، ۱۳۷۶ ش.
۲۳. دو پاکیه، کلود؛ مقدمه تئوری کلی و فلسفه حقوق، م: علی طباطبایی، تهران، ۱۳۳۲ ش.

۲۴. دورکیم، داوید امیل؛ فلسفه و جامعه شناسی، م: فرحناز خمسه ای، مرکز ایرانی مطالعه فرهنگ...ها، ۱۳۶۰ ش.
۲۵. ذاکری، علی اکبر؛ سیمای کارگزاران علی بن ابی طالب امیرالمؤمنین، ج ۱، چاپ اول، ۱۳۷۱ ش.
۲۶. راسل، برتراند؛ اخلاق و رسالت آن در جامعه، م، محمود حیدریان، چاپ وحید، تهران، ۱۳۴۶ ش.
۲۷. راشد، حسین...علی؛ فضیلت های فراموش شده، اطلاعات، ۱۳۸۳ ش.
۲۸. راموز، ملیحه؛ تربیت دینی و امنیت اجتماعی، مطالعات امنیت اجتماعی، پیش شماره سوم، سال ۱۳۸۳ ش، اجتماعی، فرهنگی - اجتماعی.
۲۹. رفیع پور، فرامرز؛ توسعه و تضاد، شرکت سهامی انتشار، چاپ پنجم، ۱۳۸۰ ش.
۳۰. زهر، هوارد، کتاب کوچک عدالت ترمیمی، انتشارات مجد، چاپ اول، ۱۳۸۳ ش، م. حسین غلامی.
۳۱. سالمی، مجید؛ درآمدی بر بازشناسی عوامل درون...زا و برون...زا در جرم شناسی، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد نراق، ۱۳۸۰ ش.
۳۲. ستوده، هدایت الله؛ آسیب شناسی اجتماعی، مطالعات امنیت اجتماعی، پیش شماره دوم، ۱۳۸۲ ش.
۳۳. شاکر، محمد کاظم؛ فقر غنا در قرآن و حدیث، بی نا، بی تا.
۳۴. شامبیاتی، هوشنگ؛ حقوق جزا عمومی، ج ۱، انتشارات ویستار، ۱۳۷۵ ش.
۳۵. شهیدی، سید جعفر؛ ترجمه و شرح نهج البلاغه، انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ ۱۷، ۱۳۷۴ ش.
۳۶. صانعی، صفدر؛ بهداشت ازدواج از نظر اسلام، کتاب...فروشی جعفری، ۱۳۴۶ ش.
۳۷. صلاحی، جاوید؛ کیفرشناسی، انتشارات سحوری، چاپ سوم، ۱۳۸۲ ش.

۳۸. طوسی، خواجه نصیرالدین؛ اخلاق ناصری، تصحیح و تنقیح مجتبی مفیدی و علیرضا حیدری، ج ۲، خوارزمی، تهران، چاپ دوم،

۳۹. ۱۳۶۰ ش.

۴۰. عباسی، مصطفی؛ میانجی گری کیفری، انتشارات دانشور چاپ اول، ۱۳۸۲ ش،

۴۱. فردوسی، ابوالقاسم؛ شاهنامه، ۹ ج، ج ۵، تصحیح سعید حمیدیان، نشر قطره، مسکو، چاپ پنجم، ۱۳۷۹ ش.

۴۲. فیض الاسلام، علی نقی؛ نهج البلاغه، بی نا، تهران، ۱۳۶۷ ق.

۴۳. قانون اساسی جمهوری اسلامی،

۴۴. قانون مجازات اسلامی، دادگستری جمهوری اسلامی ضمیمه روزنامه رسمی، سال ۱۳۷۵ ش.

۴۵. قانون مجازات عمومی، ماده ۲، مصوب ۱۳۵۲.

۴۶. قربان نیا، ناصر؛ عدالت حقوقی، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۱ ش.

۴۷. قربانی، فرج الله؛ مجموعه کامل قوانین و مقررات اسلامی - مدنی، دانشور، چاپ هفتم، ۱۳۷۳ ش.

۴۸. کاتوزیان، ناصر؛ فلسفه حقوق، ج ۱، تهران، ۱۳۸۰ ش.

۴۹. کریمی، علیرضا؛ انقلاب مشروطه در بوته نقد، مرکز پژوهش...های اسلامی صدا و سیما، ۱۳۸۳ ش.

۵۰. کی نیا، مهدی؛ مبانی جرم شناسی، ج ۱، دانشگاه تهران، ۱۳۷۰ ش.

۵۱. گسن، ریموند؛ جرم شناسی نظری، ترجمه مهدی کی نیا، انتشارات مجمع علمی و فرهنگی مجد، ۱۳۷۴ ش.

۵۲. گلدوزیان، ایرج، حقوق جزای عمومی ایران، انتشارات جهاد دانشگاهی، چاپ اول، ۱۳۷۲ ش.

۵۳. بایسته...های حقوق جزای عمومی (۱-۲-۳)، نشر میزان، چاپ دهم، ۱۳۸۴ ش.

۵۴. مازندرانی، محمد صالح؛ شرح اصول کافی، ج ۹، بی نا، بی تا. به نقل از پیامبر (صلی الله علیه و آله).
۵۵. محمدی ری شهری، محمد و همکاران؛ دانشنامه امیرالمؤمنین، ج ۷، ترجمه جواد محدثی، سازمان چاپ و نشر دارالحدیث، چاپ اول، ۱۳۸۲ ش.
۵۶. دانش نامه امیرالمؤمنین (علیه السلام)، ج ۱۰، نشر دارالحدیث، چاپ اول، ۱۳۸۲ ش.
۵۷. محمدی ری شهری، محمد؛ عدل در جهان بینی توحید، دفتر تبلیغات حوزه علمیه قم، ۱۳۷۴ ش.
۵۸. مساواتی آذر، مجید؛ مبانی جامعه شناسی، انتشارات احرار، سال ۱۳۷۲ ش.
۵۹. مطهری، مرتضی؛ اسلام و مقتضیات زمان، ج ۱، صدرا، ۱۳۶۲ ش.
۶۰. بیست گفتار، صدرا، چاپ هجدهم، ۱۳۸۰ ش.
۶۱. عدل الهی، انتشارات صدرا، چاپ ۱۷، ۱۳۸۰ ش.
۶۲. نظام حقوق زن در اسلام، صدرا، ۱۳۸۰ ش.
۶۳. مظاهری، حسین؛ خانواده در اسلام، شفق، ۱۳۷۴ ش.
۶۴. مظلومان، رضا؛ جرم شناسی، دانشگاه تهران، چاپ دوم، ۱۳۵۶ ش.
۶۵. موسوی الخمینی، روح الله؛ صحیفه نور، ج ۱، وزارت ارشاد اسلامی، ۱۳۶۱ ش.
۶۶. صحیفه نور، ج ۷، وزارت ارشاد اسلامی، ۱۳۶۱ ش.
۶۷. صحیفه نور، ج ۱۶، وزارت ارشاد اسلامی، ۱۳۶۱ ش.
۶۸. موسوی، سید جمال الدین؛ عدالت اجتماعی در اسلام، موسسه فرهنگی دانش و اندیشه معاصر، چاپ اول، ۱۳۸۰ ش.
۶۹. نجفی ابرند آبادی، علی حسین؛ و هاشم بیگی، حمید؛ دانشنامه جرم شناسی، دانشگاه شهید بهشتی، چاپ اول، ۱۳۷۷ ش.

۷۰. نجفی توانا، علی؛ جرم شناسی، انتشارات خیام، چاپ اول، سال ۱۳۷۷ ش.
۷۱. نظامی گنجوی، جمال الدین؛ مخزن الاسرار، تصحیح وحید دستگردی به کوشش سعید حمیدیان، چاپ سوم، ۱۳۷۸ ش.
۷۲. هاشمی شاهرودی، سید محمود؛ صحیفه عدالت، ج ۲، مرکز مطبوعات و انتشارات، چاپ اول، ۱۳۸۲ ش.
۷۳. وکیو، ژرژ دل؛ تاریخ فلسفه حقوق، م: جواد واحدی، تهران، ۱۳۳۶ ش.
۷۴. ولیدی، محمد صالح؛ حقوق جزای عمومی، ج ۲، نشر داد، چاپ اول، ۱۳۷۴ ش.

مقالات

۷۵. توسلی، حسین؛ مبنای عدالت در نظریه جان رالز؛ مجله نقد و نظر، ش ۱۰ و ۱۱، بی نا، بهار و تابستان ۱۳۷۶ ش.
۷۶. گرجی، ابوالقاسم؛ مقالات حقوقی، ج ۱، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۶۵ ش.
۷۷. کرباسی، محمد مهدی؛ اینترنت، فارس نیوز، یکشنبه، ۱۷ / ۷ / ۸۴.

ب. منابع عربی

کتاب

۷۸. الآمدی، عبدالواحد بن محمد؛ غررالحکم و دررالکلم، بی نا، تهران، ۱۳۳۷ ش.
۷۹. ابن سینا، حسین؛ الاشارات و التنبیها، ج ۳، بوستان کتاب قم، ۱۳۸۱ ش و ۱۴۲۳ ق.

ص: ۱۵۴

۸۰. انصاری، مرتضی؛ رساله عدالت، ضمیمه مکاسب، موسسه مطبوعات دینی، چاپ سوم، ۱۳۶۸ ش.
۸۱. بدوی، عبدالرحمان؛ افلاطون، ص ۴۶، کویت وکالت المطبوعات، دارالقلم، ۱۹۷۹ م.
۸۲. بیومی مهران، محمد؛ الامام علی بن ابی طالب، انتشارات اسلامی، چاپ دوم، ۱۴۱۹ ق.
۸۳. التیمی المغربی، نعمان بن محمد؛ دعائم الاسلام، ج ۱، ۲ ج، دارالمعارف، مصر، ۱۳۸۳ ق.
۸۴. الحر العاملی، محمد بن الحسن؛ وسائل الشیعه، ج ۲، دار احیاء التراث العربی، بیروت.
۸۵. ج ۲، مکتبه الاسلامیه، تهران، ۱۳۶۷ ش.
۸۶. ج ۱۱، مکتبه الاسلامیه، تهران، ۱۳۶۷ ش.
۸۷. ج ۶، احیاء التراث العربی، چاپ پنجم، بی تا.
۸۸. حسن زاده آملی، حسن؛ کشف المراد فی شرح تجرید الاعتقاد، ص ۳۶۲، موسسه نشر اسلامی، قم، چاپ پنجم، ۱۴۱۵ ق.
۸۹. حکیمی، محمد رضا، محمد، علی؛ الحیاه ج ۴، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ اول، ۱۳۶۷ ش.
۹۰. ج ۵، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ اول، ۱۳۶۷ ش،
۹۱. ج ۶، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ اول، ۱۳۶۸ ش.
۹۲. سیوطی، جلال الدین، الدر المنثور؛ ج ۳، دارالمعرفه، ۱۳۶۵ ق.
۹۳. صدر، اسماعیل؛ التشریح الجنایی الاسلامی، بی نا، بی تا.
۹۴. صدر، سید محمد باقر؛ اقتصاد ما، ج ۱، بی نا، ۱۳۵۷ ش.
۹۵. دروس فی علم الاصول، جزء اول از حلقه سوم، دارالکتاب اللبنانی، بیروت، ۱۴۲۳ ق.
۹۶. صدوق، ابن بابویه القمی؛ علل الشرایع، ج ۱، مکتبه حیدریه، ۱۳۸۶ ق.

٩٧. صدوق، ابن بابويه محمد بن علي؛ خصال، تحقيق علي اكبر غفاري، جامعه مدرسين.
٩٨. ثواب الاعمال و عقاب الاعمال، منشورات رضی، چاپ دوم، ١٣٦٨ ش.
٩٩. من لا يحضره الفقيه، ج ٤، تحقيق علي اكبر غفاري، مؤسسه نشر اسلامي، بي تا.
١٠٠. كمال الدين و تمام النعمه، تحقيق علي اكبر غفاري، مؤسسه نشر اسلامي، چاپ اول، ١٤٠٥ ق.
١٠١. الطباطبائي، السيد محمد حسين؛ الميزان في تفسير القرآن، ج ١، مؤسسه الاعلمي للمطبوعات، بيروت، چاپ دوم، ١٣٩١ ق.
١٠٢. الميزان، ج ٩، الاعلمي للمطبوعات، چاپ دوم، ١٣٩١ ق.
١٠٣. الطبرسي، فضل بن الحسن، تفسير مجمع البيان، ج ١٠، دارالمعرفه، چاپ دوم، ١٤٠٨ ق.
١٠٤. عبده، محمد؛ رساله التوحيد، دار احياء العلوم، بيروت، ١٣١٥ ق.
١٠٥. غزالي، ابو حامد محمد؛ احياء علوم الدين، ج ٥، ج ١، دارالمعرفه، بيروت، بي تا.
١٠٦. احياء علوم الدين، ج ٥، ج ٣، دارالمعرفه، بيروت، بي تا.
١٠٧. السيوري، جمال الدين المقداد، كترالعرفان، ج ٢، مكتب مرتضويه، تهران، ١٣٨٤ ق.
١٠٨. قمي، شيخ عباس (ره)؛ مفاتيح الجنان، زيارت جامعه كبيره، دفتر نشر فرهنگ اسلامي.
١٠٩. الكليني، محمد بن يعقوب؛ اصول الكافي، ج ١، دار الاضواء بيروت.
١١٠. اصول الكافي، ج ٢، ح ٨، دار الاضواء، بي تا.
١١١. اصول الكافي، ج ٢، دار الاضواء بيروت.
١١٢. گلپايگاني، محمدرضا؛ مجمع المسائل، ج ٣، مؤسسه دارالقران، ١٤٠٣ ق.

١١٣. الليثى الواسطى، على بن محمد؛ عيون الحكم و المواعظ، دارالحديث، چاپ اول، ١٣٧٦ ش.
١١٤. ماوردى، ابوالحسن؛ الاحكام السلطانيه و الولايات الدينيه، دارالكتاب العربى، ص ٢١١، بيروت، ١٤١٥ ق.
١١٥. المتقى الهندى، علاء الدين على؛ كنز العمال، مكتبه التراث الاسلامى، چاپ اول، ١٣٩٧ ق.
١١٦. مجلسى، محمد باقر؛ بحار الانوار، ج ٧٢، موسسه الوفاء، چاپ دوم، ١٤٠٣ ق.
١١٧. محمدى رى شهرى، محمد و همكاران؛ ميزان الحكمه، ج ٢، دارالحديث، چاپ اول، ١٣٧٥ ش.
١١٨. موسوى الخمينى، روح الله؛ تحرير الوسيله، ج ٢، پیام، تهران، چاپ ششم، ١٤٠٧ ق.
١١٩. تحرير الوسيله، ج ٤، مسئله ٥، پیام، تهران، چاپ ششم، ١٤٠٧ ق.
١٢٠. كتاب البيع، ج ٢، موسسه مطبوعاتى اسماعيليان.
١٢١. النجفى، محمد حسن؛ جواهر الكلام، ج ١٥، دارالكتب الاسلاميه، چاپ هفتم، ١٤٠٠ ق.
١٢٢. نراقى، مهدى؛ جامع السعادات، ج ١، ٣، چاپ سوم، اسماعيليان، قم، ١٣٨٣.

مقالات عربى

١٢٢. جنتى، احمد؛ التوحيد، العدله الاجتماعيه، بى نا، بى تا.
١٢٣. الكرمى، على؛ رساله القرآن، مقاله دورالعدل فى المجتمع الانسانى، بى نا، بى تا.
١٢٤. شيخ محمد ابوزهره، التامين الاجتماعى فى ضوءه الشريعه الاسلاميه، محمود آل محمود، بى نا، بى تا.

مجموعه کتب عدالت و سلامت

۱. راهکارهای کنترل جرم از نگاه امیر المؤمنین (علیه السلام) منتشر شده
۲. مبانی پیشگیری از جرم منتشر شده
۳. مآخذشناسی پیشگیری از جرم منتشر شده
۴. مجموعه قوانین پیشگیری از وقوع جرم منتشر شده
۵. نقش عدالت در پیشگیری از جرم منتشر شده
۶. جرائم و گناهان ریشه ای منتشر شده
۱. نقش حکومت در پیشگیری از جرم منتشر می شود
۲. نقش خانواده در پیشگیری از جرم منتشر می شود

مجموعه کتب فقه زندگی

۱. احکام مسجد منتشر شده است
۲. احکام تاکسیرانی منتشر شده است
۳. احکام معاملات ملکی منتشر شده است
۴. احکام پرستاری منتشر شده است
۵. احکام اعتکاف منتشر شده است
۶. احکام کشتیرانی منتشر شده است
۷. احکام تالارهای پذیرایی منتشر شده است
۸. احکام ورزش بانوان منتشر شده است

۹. احکام مدیریت و کارمندی... منتشر شده است

۱۰. احکام انتخابات... منتشر شده است

۱۱. احکام قنادیها... منتشر شده است

۱۲. احکام سینما... منتشر شده است

۱۳. احکام عکاسی... منتشر شده است

۱۴. احکام آرایشگری... منتشر شده است

۱۵. احکام هتل داری... منتشر شده است

۱۶. احکام مسکن... منتشر شده است

۱۷. احکام جشن و شادمانی... منتشر شده است

۱۸. احکام و آداب پوشش و حجاب... منتشر شده است

۱۹. احکام و آداب تعلیم و تربیت... منتشر می شود

۲۰. احکام اعیاد و دیدوبازدید... منتشر می شود

۲۱. احکام نانوائی... منتشر می شود

برای تهیه آثار فوق با ما به نشانی: قم، میدان معلم، بلوار سمیه، ۱۶ متری عباس آباد جنب مدرسه شهیدین، انتشارات نورالسجاد تماس بگیرید.

تلفن: ۰۲۵۱-۷۸۳۵۵۵۴ و ۰۹۱۲۲۵۱۹۵۳۸

ص: ۱۶۰

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند؟

سوره زمر / ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ. ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفاً علمی و به دور از تعصبات و جریانات اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب «مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱. بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)
۲. تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی
۳. جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه، تبلت ها، رایانه ها و ...
۴. سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو
۵. گسترش فرهنگ عمومی مطالعه
۶. زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱. عمل بر مبنای مجوز های قانونی
۲. ارتباط با مراکز هم سو
۳. پرهیز از موازی کاری

۴. صرفا ارائه محتوای علمی

۵. ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱. چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه

۲. برگزاری مسابقات کتابخوانی

۳. تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...

۴. تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...

۵. ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com

۶. تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...

۷. راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی

۸. طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...

۹. برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)

۱۰. برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)

۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

JAVA.۱

ANDROID.۲

EPUB.۳

CHM.۴

PDF.۵

HTML.۶

CHM.۷

GHB.۸

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

ANDROID.۱

IOS.۲

WINDOWS PHONE.۳

WINDOWS.۴

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

در پایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه

بزرگوارانی که ما را در دستیابی به این هدف یاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادند تقدیر و تشکر می
نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آواده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک ۱۲۹/۳۴ - طبقه
اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۰۲۱ - ۸۸۳۱۸۷۲۲

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقات رایانگی

اصفهان

گامی

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

